

МВС України
Харківський національний університет
внутрішніх справ

ОСОБИСТІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН

Тези доповідей учасників
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(15 квітня 2021 р., м. Харків, Україна)

Харків 2021

УДК 316.3:159.9

О-72

- Особистість, суспільство, закон** : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (15 квіт. 2021 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. – Харків, 2021. – 236 с.

У матеріалах конференції окреслено найбільш актуальні проблеми взаємодії психологічної науки та різних галузей права; представлено широкий спектр наукових розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань упровадження психологічних знань в юридичну сферу. Роботи провідних науковців з Азербайджану, Литви, Сербії, Словаччини, Польщі, України, Швеції розв'язують сучасні проблеми юридичної, соціальної, педагогічної, вікової психології, права, кримінології, соціології тощо.

УДК 316.3:159.9

Матеріали викладено в авторській редакції з незначними коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори та їх наукові керівники.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. ОСОБИСТІСТЬ

АЛЕКСАНДРОВ Ю.В.	
СТРАХИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	10
АЛЕКСЕЄНКО Н.В.	
ДОСЛІДЖЕННЯ СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У УЧНІВ П'ЯТОГО КЛАСУ.....	13
АЛЕКСЕЄНКО Н.В., АУШКІНА А.Д.	
ПРОФЕСІОНАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА ТА ВИМОГИ ДО ЙОГО ОСОБИСТОСТІ ЯК СПЕЦІАЛІСТА.....	17
АРІСТОВ М.А.	
СПЕЦИФІКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ.....	20
АХМЕДОВА А.Е.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СИНДРОМУ “ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ” У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ.....	23
БАНДУРКА О.М.	
МІСЦЕ І РОЛЬ КЕРІВНИКА У ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	26
БАРКО В.І., БАРКО В.В.	
ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО (ВІДОКРЕМЛЕНОГО) ПІДРОЗДІЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	30
БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю.Ю.	
ОСОБИСТІСТЬ КЕРІВНИКА СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ.....	36
БОНДЗИК Д.М., ЄВДОКІМОВА О.О.	
ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВООПОРУШНИКІВ.....	39
ВЕРХОВОДОВА К.О.	
ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РЕЛІГІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ...42	
ГАЛКІНА О.В., ГРЕСА Н.В.	
СПЕЦИФІКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	45

ГОЛУБ Е.С.

ВПЛИВ АЛКОГОЛЮ НА ПСИХІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ49

ГРЕБЕНЮК А.А.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ52

ГРЕСА Н.В., ВІДЕГРЕН О.

СПЕЦИФІКА РЕЛІГІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО
–ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ У ЗАСУДЖЕНИХ ДО УМОВ
ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ УСТАНОВИ.....55

ГУБАНОВА А.С., СЕЛЮКОВА Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ТА ДОЛАЮЧОЇ
ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ
ФОРМУВАНЬ ДСНС УКРАЇНИ60

ГУРА Т.В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЛІДЕРІВ:
АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ63

ЄВДОКІМОВА О.О., МОХОРЕВА О.М.

ФЕНОМЕН ЗАЗДРІСНОСТІ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ67

ЄВДОКІМОВА О.О., РЕЗНІК К.О.

ПСИХОЛОГІЧНА РОЗУМНІСТЬ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД
ОСОБИСТІСНОГО ІНТЕЛЕКТУ70

КЛОЧКО А.М.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ КОГНІТИВНІ
АСПЕКТИ73

КОБЕЛЄВА Т.О., СЕЛЮКОВА Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ.....75

КОВАЛЬ С.М.

ДО ПИТАННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ78

КОЛОСОВИЧ О.С.

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА
КАТЕГОРІЯ.....81

КРИВОШЕЙ О.О., СЕЛЮКОВА Т.В.,

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА КАР'ЄРНИХ ПЕРСПЕКТИВ
СУЧАСНОГО ПРАЦІВНИКА ОРГАНІЗАЦІЇ85

МАННАПОВА К.Р., ГУЛЯЄВА Хаяла Аджар кізі

РОЛЬ БАТЬКА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.....88

МІНАКОВА С.Б.

ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК НА ФОРМУВАННЯ
ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТІ 90

ПАРАМОНОВА Я.Г., СЕЛЮКОВА Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ
ПЕРШОКУРСНИКІВ 94

ПЕРЕСАДА П.Д., СЕЛЮКОВА Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА
РІЗНИХ ЕТАПАХ НАВЧАННЯ 97

ПОНОМАРЕНКО Я.С.

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО:
ЕМПІРИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ 99

ПРОЦИК Л.С.

РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ
ВІЦІ 103

СИДОРЕНКО Ю.О., СЕЛЮКОВА Т.В.

СПЕЦИФІКА САМОРЕГУЛЯЦІЇ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В УМОВАХ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ 106

СОЛОХІНА Л.О.

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ
ЛОКУСОМ КОНТРОЛЮ 109

СТОГНІЙ А.

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО РОЗВИТКУ І ПОВЕДІНКИ
ПІДЛІТКІВ 112

ТАРАКА А.В., СЕЛЮКОВА Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ
З РІЗНИМ РІВНЕМ КОНФОРМІЗМУ 115

ТВЕРДОХВАЛОВА Ю.Л., ДАНИЛОВА, Л.М.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ДИТИНИ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 118

ТВЕРДОХВАЛОВА Ю.Л., ПИСАРЕВСЬКА О.Ю.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ РЕЛІГІЙНОСТІ 121

ТІТОВ М.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ:
СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД 124

ТЮРІНА В.О.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА
ПОЛІЦІЇ ЯК ФАКТОР ЙОГО ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ 127

УСИК О.О.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ВІДНОСИН ОСОБИСТОСТІ ЮНАКІВ, ЯКІ
ЗАЙМАЮТЬСЯ БОКСОМ 130

ХАРЧЕНКО С.В.

КІНОТРЕНІНГ І ТРЕНІНГ З ВИКОРИСТАННЯМ ЧИТАЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО
ІНТЕЛЕКТУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ
УМОВАМИ НАВЧАННЯ З ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 132

ЧЕХ В.І.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В
ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 135

ШВЕЦЬ Д.В., ХУДАВЕРДОВА А.О.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИН ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 138

ШЕВЧЕНКО А.А., СЕЛЮКОВА Т.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У КУРСАНТІВ ТА
СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ 141

ШИЛІНА А.А.

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ..... 144

РЕСНЕРІТSA K., MANNAPOVA K.

DIVERGENCE OF THINKING AS A MEANS OF STRESS OVERCOMING
BEHAVIOR..... 147

СЕКЦІЯ 2. СУСПІЛЬСТВО

ДАНІЛЕВИЧ А.В.

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ: РАКУРСИ
ДОСЛІДЖЕННЯ 150

КЕРДИВАР В.В.

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ
СИТУАЦІЇ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ 153

ЛАРІОНОВА А.В., ШЕЛКОШВЕЄВ І.В.

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ МВС ЯК СОЦІАЛЬНА
РЕАЛЬНІСТЬ НА ПЕРЕТИНІ ДВОХ ІНСТИТУТІВ 156

МАТІЄНКО Т.В.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА
ПРОТИПРАВНУ ПОВЕДІНКУ МОЛОДІ 158

НЕЧИТАЙЛО І.С., БОРЮШКІНА, О.В.

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИСПОЗИЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ ЯК
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО БАЗИСУ РЕАЛІЗАЦІЇ
КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО ОСВІТИ 163

ПІДЧАСОВ Є.В., ЧЕПЕЛЄВА Н.І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СІМЕЙНИХ
СИСТЕМ 166

САППА М.М., БИЧЕНКО Х.В.

МИКОЛА КОСТЯНТИНОВИЧ МИХАЙЛОВСЬКИЙ (1842-1904)
ПРО ПСИХОЛОГІЮ НАТОВПУ 169

СЕРГІЄНКО Т.І.

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНО-
КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА..... 172

ШАХОВА О.Г., ЖДАНОВА І.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДОСЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРУМІНГУ 174

ШЕВЧЕНКО А.С.

ЕТАПИ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З КУРСАНТАМИ
ПЕРШИХ КУРСІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
ПІД ЧАС ПЕРВИННОЇ АДАПТАЦІЇ..... 177

ШЕВЯКОВ О.В.

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА..... 180

KALAMKOVIĆ Martin

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON EDUCATION IN THE
ASPECT OF INCREASING INEQUALITY (WITH THE EXAMPLE OF
SERBIA) 183

KOMAN Angelika

PRAWO DO ODŁĄCZENIA SIĘ JAKO SPOSÓB NA BALANS POMIĘDZY
ŻYCIEM ZAWODOWYM A PRYWATNYM (THE RIGHT TO
DISCONNECT AS A WAY TO WORK-LIFE BALANCE) 186

СЕКЦІЯ 3. ЗАКОН

БАНДУРКА С.О.	
ПСИХОЛОГІЯ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	190
БОРТНИК С.М.	
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ: ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ.....	192
ГОРЯНОВ А.В., ЄВДОКІМОВА О.О.	
ПРОБЛЕМНІ ЗОНИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	196
КУБАРЕВ И.В., БАРГАН С.С.	
АНАЛИЗ СЛЕДСТВЕННОЙ СИТУАЦИИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.....	199
КУЦІЙ О.А.	
УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ КУЛЬТУРОЮ В ІНТЕРЕСАХ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕФОРМ МВС УКРАЇНИ.....	202
МОГІЛЕВСЬКИЙ Л.В.	
ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ПРЕВЕНЦІЇ	205
СОКУРЕНКО В.В.	
РОЛЬ ПОЛІЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГРОМАДСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ	207
ФІЛОНЕНКО В.М.	
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ	210
ШВЕЦЬ Д.В., БОЙЧУК С.С.	
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ «КОРД»: ПРИНЦИПИ, СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ	212
ШЕВЧЕНКО В.В.	
ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ	217
ШИЛІНА А.А., ГОНЧАРОВА Я.І.	
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У НЕСПЕЦИФІЧНИХ УМОВАХ НЕСЕННЯ СЛУЖБИ	219

БРУСАКОВА О.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО
ВІКУ221

ЯРЕМКО Г.З.

ВІКОВА НЕОСУДНІСТЬ ТА ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ: DE LEGE
LATA, DE LEGE FERENDA..... 224

KOŠČ Ivan, KOŠČOVÁ Michaela, ODLER Robert

PERSPECTIVES OF QUANTITATIVE-LINGUISTICS METHODS IN
POLICE PSYCHOANALYSIS227

PALIONIENE Neringa

PROBLEMS CONCERNING THE RELATIONSHIP BETWEEN
DIMINISHED RESPONSIBILITY AND AFFECT (EMOTIONAL
AROUSAL): THE CASE OF LITHUANIA..... 229

КОБКО Є.В.

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ: ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ, ТЕХНОЛОГІЇ
ТА УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ.....232

СЕКЦІЯ 1 ОСОБИСТІСТЬ

УДК 159.9

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5871-8344>

СТРАХИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В статті визначено поняття страху. Увагу зосереджено на проявах страху у дітей. Розглянуті три основних види страху у дітей. Викладено висновки по результатам дослідження.

Ключові слова: *страх, дитячий страх, види дитячих страхів, природа дитячих страхів, "німі" страхи, "невидимі" страхи.*

Шкільні роки є важливим етапом у житті людини, впродовж якого активно формується особистість, відбувається психічний розвиток, який нерідко супроводжується наявністю дитячих страхів.

Наше стрімке життя з його неусталеністю та стресовими ситуаціями, бурхливим, невинним потоком інформації — теле-, кіно-, відеопродукцією, інтернет та інше, насиченою різноманітними ефектами, погонями, жахами, повідомлення й чутки про зростання злочинності — все це дуже впливає на психіку людини, особливо дітей. Захистити внутрішній світ дітей від негативних впливів, від виникнення в них необґрунтованих страхів — спільна турбота дорослих, які мають справу з дітьми.

Дбаючи про відродження української нації, необхідно вирішувати соціально-психологічні проблеми дитинства, які виникли в умовах сучасного суспільства. Існує помилкове переконання, ніби страхи з часом зникають самі собою. На наш погляд, це не так. Дитина росте і страхи ростуть разом із нею.

Дана тема досить актуальна, її розглядали багато зарубіжних психологів, таких як Д.Бретт, О.Кондаш, Д.Лейн, Р.Мей, Е.Міллер, Б.Філліпс, Л.Херсов, З.Фрейд, А.Фрейд, А.Джерсильд. Також глибоко розглянули проблему страхів дітей молодшого шкільного віку вітчизняні вчені: А.І.Захаров, А.М.Пріхожан., Н.В.Карпенко, Є.В.Лісіна, Н.Ю.Максимова, К.Л.Мілютіна, Є.В.Новикова, М.В.Осоріна та інші.

Дана тема досить актуальна для подальшого вивчення, оскільки ще до кінця не встановлено причини виникнення дитячих страхів.

В термінологічному словнику екстремальної та кризової психології автори визначають страх - як емоцію, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда й спрямована на джерело дійсної або уявної небезпеки [1, с. 125].

В словнику практичного психолога також дається аналогічне визначення страху, а також визначається страх інфантильний, невротичний, реальний, свободний, страх смерті. [2, с. 58-582].

Важливе місце у вивченні проблеми дитячих страхів зайняв А. Джерсильд. Його роботи показують, що дитячі страхи мають «іраціональну» природу: у своїх експериментах він виявив, що об'єкти дитячих страхів дуже рідко пов'язані з «самими поганими подіями» у житті дітей.

Р. Мей говорить, що зв'язок страхів дітей зі страхами своїх батьків, а також взаємозв'язок страхів у братів та сестер із однієї сім'ї пояснюється тим, що за цими страхами стоїть зміщена тривога.

Як і людина на ранніх ступенях свого соціального розвитку, дитина перших років життя боїться всього нового та невідомого, одушевляє предмети та казкові персонажі. У маленьких дітей усе реально, значить, їх страхи також носять реальний характер. Баба-Яга – це жива істота, що живе десь поряд, а Дядя тільки і чекає, щоб забрати їх у мішок, якщо вони не будуть слухатися батьків.

З часом з'являється об'єктивний характер уявлень, коли діти навчаються розрізняти відчуття, справлятися із почуттями та мислити абстрактно-логічно. Ускладнюється і психологічна структура страхів разом із приходять вмінням планувати свої дії та передбачати дії інших. Визначити дитину, що боїться, зазвичай не важко, якщо врахувати напруженість і занепокоєння в поведінці, уникнення джерела загрози і позитивна відповідь на питання про наявність страху. У останньому випадку може бути присутнім не тільки сам страх, скільки побоювання з приводу вірогідності тієї або іншої події. Так, переважна більшість вікових страхів існують тільки тоді, коли дитина представляє їх з якого-небудь приводу або йому нагадує оточення. Є і так звані "німі" страхи, що часто заперечуються дітьми при опитуванні, але визнаються батьками. Це передусім ситуативні страхи запізнення (у дошкільнят), тварин і несподіваних звуків. Навпаки, в групі "невидимих" страхів, що не вказуються батьками, але що визнаються дітьми, будуть численні страхи покарання, крові, війни і стихії, смерті батьків і відкритих просторів. Специфіка дитячих страхів полягає в тому, що вони, як правило, не пов'язані безпосередньо з актуальною загрозою. Дитячі страхи засновані на інформації, яку діти отримують від найближчих дорослих і пропускають крізь призму своєї яскравої фантазії та уяви.

Прийнято виділяти три види страхів у дітей:

- 1) нав'язливі страхи.

Ці страхи дитина відчуває при певних обставинах, які можуть викликати у нього паніку. Наприклад, страх висоти, відкритих просторів, місць скупчення великої кількості людей і т.д.

2) маячні страхи.

Наявність таких страхів вказує на серйозні проблеми в психіці дитини. Їх причину знайти неможливо і пояснити логічно неможливо. Наприклад, дитина боїться грати з конкретної іграшкою, одягати певний одяг, відкривати парасольку і т.д. Але, якщо ви виявили такий страх у свого малюка, не варто відразу панікувати, треба спробувати з'ясувати причину, можливо він не хоче грати з певною іграшкою в силу об'єктивних причин. Наприклад, він міг сильно вдаритися або боляче впасти, коли грав раніше з цією іграшкою.

3) надцінні страхи.

Ці страхи є продукцією фантазії дитини, саме вони зустрічаються в 90% випадків при роботі з дітьми. Спочатку такі страхи співвідносяться з певною життєвою ситуацією, але потім вони настільки заволодівають думками дитини, що ні про що інше він не може думати. Наприклад, страх темряви, яка в дитячій уяві «кишить страшними чудовиськами».

Проведене дослідження показало, що найпоширені страхи молодшого шкільного віку це: страх темряви, страх тварин, страх фантастичних істот та шкільна фобія. Між страхами дівчат та хлопців молодшого шкільного віку не має достовірних відмінностей. Дівчата, у яких усе добре в усіх життєвих сферах бояться темряви, смерті та стихійних лих, тобто бояться усього невідомого, що може зруйнувати їх гарне життя. Встановлено, що неможливість проявити свої лідерські якості у дівчат може стати причиною появи страху смерті, страху стихійного лиха, страху лікарів, страху фантастичних істот, страхів, що сильніші за дитину, з якими вона не справиться та не буде переможницею.

У хлопців із проблемними стосунками із батьками спостерігається страх самотності, нічні кошмари, що ґрунтуються на придушуванні своїх емоцій, страхи тварин та фантастичних істот, яких дитина не зможе подолати і буде покарано батьком за «не мужню поведінку». Хлопці, яких не прийняли у шкільному колективі бояться зміни міста житла та бути відторгнутими у новому колективі. Діти, яких дуже контролюють батьки та карають за неслухняність відрізняються підвищеною агресивністю та страхом самотності.

Список бібліографічних посилань

1. Екстремальна та кризова психологія : Термінологічний словник / ХНАДУ, НУЦЗУ ; за заг. ред. О.В. Тімченко ; Александров Ю.В., Богданова І.Є., Воронова Ю.В., Гонтаренко Л.О., Євсюков О.П. та інш. Харків. 291 с.
2. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. Харьков : Торгсинг, 2005. 734 с.

The article defines the concept of fear. The focus is on the manifestations of fear in children. Three main types of fear in children are considered. Conclusions on the results of the study are presented.

Key words: fear, children's fear, types of children's fears, nature of children's fears, "dumb" fears, "invisible" fears.

УДК 159.9

Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

Старший викладач кафедри соціології та психології
факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

ДОСЛІДЖЕННЯ СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У УЧНІВ П'ЯТОГО КЛАСУ

У тезах представлений теоретичний аналіз вивчення вікових особливостей прояву ситуативної тривожності у учнів п'ятого класу та визначено їх причини; отримано результати проведеного констатуючого дослідження за трьома методами: Шкала тривожності (А.М.Прихожан), Діагностика рівня шкільної тривожності (Р.Філліпс), Будинок-Дерево-Людина (Дж.Бук).

Ключові слова: тривожність, ситуативна тривожність, шкільна тривожність, вікові особливості, молодший підліток.

Найчастішим порушенням емоційної сфери молодших підлітків є підвищена ситуативна тривожність. За думкою психологів тривожність є однією з причин прояву неврозів в даному віці [1;2;4]. Особливо часто тривожність проявляється при переході з молодших класів до середньої ланки загальноосвітньої школи. Сказане підтверджує актуальність дослідження проблеми вивчення ситуативної тривожності в учбовому процесі у учнів п'ятого класу.

В психолого-педагогічних дослідженнях за останні роки відзначається диференційований підхід до інтерпретації поняття тривожність [1-4]. Вчені підходять до визначення цього поняття через стан і особистісну властивість, як ситуативне явище і як особистісну характеристику. Під тривожністю нами розуміється властивість людини знаходитись в стані підвищеної стурбованості, відчувати страх і тривогу в специфічних соціальних ситуаціях.

Ситуативна тривожність пов'язана з проявом тривоги в певний момент часу в різних ситуаціях взаємодії суб'єкта освітнього процесу з різними компонентами освітнього середовища (іспити, відповіді на уроці, відносини з педагогами і однокласниками, навчальними навантаженнями тощо).

Виявлено причини, що викликають появу ситуативної тривожності у п'ятикласників. Однією з них є психічні та соціальні зміни, пов'язані в основному з адаптацією до нових умов у зв'язку з переходом з початкових класів в середню ланку школи. Тривожність у п'ятикласника може бути викликана непослідовністю вимог з боку педагога, перевагою авторитарного стилю спілкування з учнями, ситуацією неприйняття педагога, довіру якого прагне отримати молодший підліток за допомогою успіхів в навчальній діяльності. В цьому випадку ситуативна тривожність збільшується, якщо досягнення учня не знаходять заохочення.

Ситуації суперництва і конкуренції серед однокласників також викликають почуття тривожності. У молодших підлітків джерелом підвищеної тривожності є в основному міжособистісні відносини. У тривожних учнів найчастіше з'являється занепокоєння, яке викликається очікуванням бути неприйнятним однолітками, або опинитися в кумедній ситуації. Однією з причин прояву тривожності можуть бути шкільні конфлікти, більшість з яких пов'язані з успішністю або статусом в класі.

Ситуації підвищеної відповідальності, пов'язані з навчальною діяльністю, з новими відносинами в класі, з новою соціальною позицією, так само призводять до появи ситуативної тривожності. В цьому випадку тривожність обумовлена страхом не виправдати очікування дорослих, педагогів або батьків. Слід зазначити, що ситуативна тривожність у молодшого підлітка може виникнути внаслідок внутрішнього конфлікту, в цьому випадку молодший підліток відчуває занепокоєння, якщо є розбіжність між своїми реальними можливостями і тим високим рівнем досягнень, якого від нього чекають педагоги або батьки. Таке занепокоєння при певних умовах може перейти в тривожність. Важливими чинниками, що сприяють появі ситуативної тривожності у молодших підлітків, є їх вікові особливості фізіологічних змін, пов'язані з початком статевого дозрівання. Саме ці зміни сприяють дезорганізації поведінки молодшого підлітка і прояву тривожності в певних ситуаціях. В цілому молодший підлітковий вік – це важливий віковий період розвитку, в якому відбувається значне збільшення кількості сприймаючої інформації, формуються стійкі форми поведінки, певні риси характеру, з'являється нова соціальна позиція.

Основними психологічними новоутвореннями молодшого підліткового віку є: поява почуття дорослості, придбання самостійності, розвиток рефлексії. Поряд з цим з'являється психологічний дискомфорт, пов'язаний, перш за все, з емоційною нестійкістю і появою почуття тривожності [1, с. 64].

Характеристиками тривожних учнів є: переживання, занепокоєння, недовірливість, пригніченість, поганий настрій, невміння спілкуватися з однолітками, поява підвищеної відповідальності, чутливість до своїх невдач, відмова від навчальних завдань, в яких зазнають труднощів, безініціативність. В окремих випадках ознаками тривожності є емоційна збудливість або прояв агресії, як результату психологічного захисту. Все це позначається несприятливо на пізнавальну діяльність і психічний розвиток молодшого підлітка. Найбільш коректна, на наш погляд, класифікація проявів тривожності (поведінкові, фізіологічні та емоційні прояви) проведена А.М.Прихожан [4, с.304]. Поведінкові прояви пов'язані з певними діями, які здійснює підліток, проявляючи тривогу, наприклад, крутить ручку в руках, гризе нігті, в поведінці скутий, проявляє надмірну метушливість, часто плаче і таке інше. Фізіологічні прояви тривожності виражаються фізіологічним станом: червоне або бліде лице, тремтять або потіють руки, частішає серцебиття і інше. Емоційні прояви тривожності виражаються через різні емоції і почуття, наприклад, через почуття провини, сорому або безпорадності. Поява ситуативної тривожності може привести до несприятливого розвитку емоційної, комунікативної, когнітивної та інших сфер особистості молодшого підлітка. Вона може бути фактором, який приведе до дезорганізації всіх видів діяльності інайважливішою в період навчання в п'ятому класі, це пізнавальної діяльності.

Названі причини новоутворення молодших підлітків впливають на психологічну та соціальну адаптацію п'ятикласників і встановлення їх позитивних міжособистісних відносин в колективі класу. У психолого-педагогічних дослідженнях відзначається, що шкільна тривожність, як один з видів прояву ситуативної тривожності, виступає ознакою шкільної дезадаптації.

Своє дослідження ми провели на базі Харківської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 44 Харківської міської ради Харківської області; в ньому прийняли участь учні 5-го класу в кількості 30 осіб.

Метою дослідження було вивчення ситуативної тривожності у п'ятикласників.

Вивчення рівней прояву ситуативної тривожності у п'ятикласників проводилось за наступними трьома методиками: 1.Методика «Шкала тривожності» А.М.Прихожан спрямована на виявлення рівня тривожності в різних ситуаціях: ситуаціях, пов'язаних зі школою, зі спілкуванням, з учителями, ситуаціях спрямованих на уявлення про себе. 2. «Методика діагностики рівня шкільної тривожності» Р.Філліпса спрямована на вивчення рівня і характеру тривожності у дітей молодшого і середнього шкільного віку, пов'язаної зі школою. Ця методика дозволяє виявити загальну тривожність у школі, переживання соціального стресу, прояв страху в різних ситуаціях (перевірка знань, у відносинах з учителями). 3. Методика «Будинок-Дерево-Людина» Дж. Бука спрямована на вивчення емоційної та особистісної сфер випробуваних. За зведеними результатами дослідження за трьома методиками було отримано наступні результати:

менш чим у чверті усіх випробуваних визначається нормальний рівень ситуативної тривожності 23 %; підвищений рівень ситуативної тривожності визначається на 7% частіше – у 30% випробуваних; високий рівень ситуативної тривожності – на 4% частіше, ніж показник норми і складає у 27% випробуваних; дуже високий рівень ситуативної тривожності визначається у 20% випробуваних, що є на 3% нижче від показників норми. Таким чином, результати проведеного дослідження показують переваження несприятливого рівня ситуативної тривожності у більшій частині учнів. Було виявлено, що найбільш часто ситуативна тривожність у випробуваних пов'язана з ситуаціями соціальної взаємодії, ситуаціями перевірки знань, з неможливістю розвивати свої потреби в успіху, з очікуванням негативних оцінок, з відносинами з педагогами. Оскільки тривожність у молодших підлітків не є стійкою рисою характеру і її поява зумовлена, перш за все, певними життєвими ситуаціями, то при проведенні цілеспрямованої роботи з використанням інноваційних освітніх технологій вчителями ситуативна тривожність у молодших підлітків може бути знижена. З урахуванням отриманих результатів нами були складені рекомендації для педагогів, дотримання яких дозволить знизити несприятливий рівень ситуативної тривожності.

Список бібліографічних посилань

1. Вареніч Н.М. Підліток: як йому допомогти. К. : 2004.С. 60-65.
2. Маценко В.Ф.Самосвідомість. Психологічні аспекти та основні напрями розвитку тривожності. 2004. С. 54-82.
3. Червона Т. Адаптація дітей у 1,5,10 класах. К. Шкільний світ. 1998. С.128.
4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков. Психологическая природа и возрастная динамика. М. МОДЭК. 2000. С.304.

The theses present a theoretical analysis of the study of age-specific features of the manifestation of situational anxiety in fifth-graders and identify their causes; the results of the ascertaining research were obtained by three methods: Anxiety scale (AM Prikhozhan), Diagnosis of the level of school anxiety (R. Phillips), House-Tree-Man (J. Buk).

Key words: anxiety, situational anxiety, school anxiety, age features, younger adolescent.

УДК 159.9

Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

старший викладач кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

Аліна Дмитрівна АУШКІНА,

студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОФЕСІОНАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА ТА ВИМОГИ ДО ЙОГО ОСОБИСТОСТІ ЯК СПЕЦІАЛІСТА

Розкрито психологічні особливості професійної діяльності практичного психолога та вимоги до його особистості як спеціаліста.

Ключові слова: професійно важливі якості, професійна діяльність психолога, майбутні психологи, риси особистості.

Як відомо, кожній професії відповідає певний набір психологічних і фізичних якостей індивіда, а успішність професійної діяльності та задоволеність професією перебувають у прямій залежності від ступеня відповідності індивідуальних якостей і вимог щодо професії.

Оскільки наше дослідження присвячено особистості майбутнього психолога, то ми вважаємо доцільною точку зору К.К.Платонова про відповідність людини професії і можливості розвитку професійно важливих якостей [1, с.51]. Професійна діяльність психолога безумовно відноситься до професій типу «людина-людина», основою якої є суб'єкт-суб'єктні відносини, тобто предметом інтересу, пізнання, перетворення є людина. Відповідно специфіка діяльності практичного психолога зумовлює формування професійно важливих рис спеціаліста, до яких він відносить психологічний світогляд, побудовані на ньому структуру цінностей, спрямованість, розвинуті механізми соціальної перцепції, навички спілкування, уміння змінювати способи взаємодії з іншими, розвинуту професійну інтуїцію, гнучкість тощо.

Очевидно, що практикуючому психологу необхідні не тільки фахові знання, алей такі індивідуальні та особистісні структури, які забезпечують успішність саме практичної діяльності. В вимогах до особистості психолога найбільш ярко виділені чотири домінанти: інтелектуальність, соціабельність, емоційна стабільність і практичність, причому витримані в гуманістичній спрямованості.

До особистісних проявів, які несумісні з професійною діяльністю психолога, Р.В. Овчарова відносить: незрілість особистості, низька сила «его», низький інтелект, відсутність емпатії, недостатня незалежність думки, неможливість вирішувати свої проблеми, загальмованість, низька організованість, поганий опір стресу, висока тривожність та почуття неповноцінності [2, с. 118-125].

Р.Б. Кочюнас описує ефективного психолога-консультанта як зрілу людину. Чим різноманітніше буде у нього стиль життя, тим ефективніше буде його діяльність. Також дослідник вказує на наступні особливо шкідливі для практичного психолога риси: авторитарність, залежність, замкненість, пасивність, схильність використовувати клієнтів для задоволення власних потреб, невротичні настанови щодо грошей.

Р. Грінсон зазначає, що найважливішим умінням практикуючого психолога є здатність співвідносити свідомі думки, почуття, фантазії пацієнта з їхнім неусвідомленим змістом, сприймаючи не лише текст, що його висловлює пацієнт, а і його глибинний підтекст. Основні якості, котрі забезпечують це вміння – наявність глибоких теоретичних знань, емпатія та інтуїція. Особливо тісно пов'язані емпатія та інтуїція.

На думку Р. Грінсона, емпатія в професійній діяльності психолога є методом встановлення тісного контакту в царині емоцій та спонукань. Інтуїція робить теж саме, але стосовно ідей. Емпатія передбачає багатий запас особистих переживань психолога, які він може використати для кращого розуміння пацієнта. Отже, емпатія та інтуїція лежать в основі здатності до розуміння неусвідомлених значень та смислів, що приховані за усвідомленим матеріалом.

Також за Р. Грінсоном, важливими передумовами розуміння пацієнта є щирий інтерес до людей, терпіння та вміння спілкуватися з пацієнтом [3, с.36].

Важливе значення для діяльності практикуючих психологів є розвиток особистісної автономності. О.О. Сергєєва під автономністю розуміє форму особистісного буття, інтегральна сутність якої проявляється у таких характеристиках особистості, як: самостійне цілепокладання, усвідомленість поведінки; розвинута рефлексія; гнучкість та креативність мислення і діяльності.

Вкажемо, що ефективна робота психолога передбачає такий синтез теорії і практики, який забезпечує спеціалісту кожен раз можливість нового конструювання форм і методів роботи з людьми.

Іншими словами професія психолога передбачає одночасно володіння двома протилежними за змістом професійними позиціями – вміння ототожнюватися та вміння рефлексувати, що відповідно передбачає представленість в структурі особистості психолога флексибільності.

Як зазначає О.М. Краснорядцева, на певному етапі життєдіяльності професіонала виникає загроза скочнути в суб'єкт-об'єктні відносини, перешкодою чому може стати певна готовність перебудувати себе, особ-

лива чутливість до психолого-педагогічних проблем, здібність діяти за межами вимог ситуації [4, с. 81-85].

Низка вітчизняних дослідників В.Г. Панок, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева стверджує, що специфіка професії психолога, її спрямованість передусім на надання психологічної допомоги іншим передбачають те, що основним інструментом його роботи, окрім тестів, спеціальних психологічних методик, має виступати його власна особистість: самооцінка, цінності, образ себе та навколишнього тощо. У цьому контексті особливу увагу варто приділити професійній самооцінці [3, с.45-48].

В роботах дослідників, в яких описуються характеристики практикуючого психолога, які сприяють його професійній деформації, неодноразово згадується психічна ригідність.

Ригідність пов'язується з афектом, тривожністю. Психологи такого типу підозрілі, злопам'ятні, критичні та презирливо ставляться до інших, що є показником їхньої професійної деформації.

Отже, в результаті здійсненого аналізу існуючих підходів до визначення професійно значущих якостей психологів ми приходимо до висновку, що поряд із певними здібностями, професійно значущих якостей особливої ваги набуває розвиток їх творчості, здатності усвідомити завдання і цінності саморозвитку своєї особистості, створення власного образу світу. Саме особистісні якості становлять фундамент професійної діяльності психолога. У зв'язку з цим важливого значення набувають суб'єктні характеристики майбутнього психолога.

Список бібліографічних посилань

1. Платонов К.К. Структура и развитие личности. М.: Наука, 1986. 251 с.
2. Овчарова Р.В. Практическая психология образования: учебное пособие. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 448 с.
3. Основи практичної психології /В.Панок,Т. Титаренко, Н. Чепелева та інш.: Підручник. К.: Либідь, 2003. 536 с.
4. Краснорядцева О.М. Психодиагностическое мышление в условиях профессионально-педагогической деятельности. *Сибирский психологический журнал*. 1999. № 11. С. 81–85.

The psychological features of the professional activity of a practical psychologist and the requirements for his personality as a specialist are revealed.

Key words: professionally important qualities, professional activity of a psychologist, future psychologists, personality traits.

УДК: 159.9.072

Максим Андрійович АРІСТОВ,

студент факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5673-9731>

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Розглянуто поняття міжособистісної залежності та відповідальності у психології. Проаналізовано особливості відповідальності підлітків з різним рівнем адиктивної поведінки та її окремими проявами. Представлено результати дослідження відповідальності підлітків з різним рівнем міжособистісної залежності.

Ключові слова: міжособистісна залежність, відповідальність, адикція, підлітковий вік.

Міжособистісна залежність, зовні часто є непомітною для оточуючих, але має серйозні негативні наслідки для особистості. Вона негативно впливає на поведінку людини, прийняття рішень в особистому житті і професійній діяльності, психічне й фізичне здоров'я.

Міжособистісна залежність може розвиватися як по відношенню до оточуючих людей в цілому, так і по відношенню до конкретної особи. Міжособистісна залежність в тій чи іншій мірі спостерігається у більшості людей, у виражених проявах вона може приносити людині значні страждання.

Міжособистісна залежність відноситься до комплексу думок, переконань, почуттів і поведінки, яка обертається навколо потреби тісно спілкуватися, взаємодіяти і покладатися на дорогих інших людей. Думки стосуються поглядів на себе, свої стосунки дружби, близькості тощо. Почуття, що виникають можуть включати як позитивні (задоволення, тепло, близькість, приналежність) так і негативні емоції (порожнечу, відокремленість і самотність). Поведінка прагне підтримувати міжособистісну близькість, наприклад, будучи «приємний», даючи або просячи поради або допомога іншим [1, с. 610].

Адикція (інтернет — залежність, ігрова адикція, залежність від соціальних мереж, міжособистісна залежність, трудова, любовна, релігійна, шопінг — адикція, спорт — залежність і ін.) в соціальній психології вивчаються фрагментарно і недостатньо. Через недостатній феноменологічний опис нехімічних залежностей досі існує проблема розробки психокорекційних і профілактичних програм для людей з високим ризиком даного типу адикцій. У психології, нехімічні залежності — комп'ютерна залежність, ігрова залежність, міжособистісна залежність, любовна залежність, трудовголізм, харчова залежність (переїдання, голодування) і т.п. [2, с. 20].

Ми вважаємо, що одним з чинників від якого може залежати прояв міжособистісної залежності це відповідальність або окремі її прояви.

У В. О. Сухомлинського відповідальність розглядається як здатність особистості формулювати власні обов'язки, виконувати їх, визначати самооцінку та контроль. Звичайно, ці компоненти можуть бути реалізовані з умовою залучення учнів до пізнавальної, загально — корисної, та трудової діяльності, завдяки якій дитиною привласнюється морально — трудовий досвід, засвоюється точка зору, діяння набувають соціальний характер, починає розвиватись його сприйняття до викладача або вчителя, його особистого прикладу [3, с. 393] У працях Ф. Перлза, А. Маслоу, В. Франкла, К. Роджерса та інших уявлення про людину полягають у тому, що це – особа, яка перебуває у процесі розвитку, у стані самоактуалізації, їй притаманна свобода волі, вона має можливість приймати рішення і брати на себе відповідальність за власну долю [4, с. 148]. В нашому дослідженні прийняли участь підлітки загальноосвітньої школи в кількості 33 осіб, які були нами розподілені на дві групи відповідно до рівня прояву міжособистісної залежності. Першу групу досліджуваних склали 17 осіб з високим рівнем міжособистісної залежності, а другу групу склали 16 підлітків з низьким рівнем міжособистісної залежності.

Виходячи з актуальності даної теми метою нашого дослідження є проаналізувати особливості відповідальності підлітків з різним рівнем міжособистісної залежності. Результати дослідження особливостей відповідальності підлітків з різним рівнем міжособистісної залежності представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники відповідальності підлітків з різним рівнем міжособистісної залежності ($M \pm m$)

Шкали	Група з високим рівнем	Група з низьким рівнем	T	P
Принциповість	7,18 ± 2,4	7,19 ± 1.5	0	—

Самоствердження	5,29 ± 3,1	5,13 ± 2,0	0,2	—
Нормативність	4 ± 2,7	3,56 ± 2,6	00,5	—
Етичність	5,76 ± 1,9	7,88 ± 1,5	2	0,05
Самопожертва	7,41 ± 2	8,06 ± 2	0,9	—

За шкалою «Принциповість» в групі досліджуваних підлітків з високим рівнем міжособистісної залежності показник склав $7,18 \pm 2,4$, а в групі досліджуваних з низьким рівнем $7,19 \pm 1,5$. Не було виявлено вірогідних відмінностей, тобто обом групам підлітків практично в однаковій мірі притаманні прояви принципності.

За шкалою «Самоствердження» показник в групі підлітків з високим рівнем міжособистісної залежності склав $5,29 \pm 3,1$, в групі з низьким рівнем склав $5,13 \pm 2,0$. За цією шкалою також не було виявлено вірогідних відмінностей.

За шкалою «Нормативність» в групі підлітків з високим рівнем міжособистісної залежності показник дорівнює $4 \pm 2,7$, в групі з низьким рівнем міжособистісної залежності $3,56 \pm 2,6$ значущих відмінностей не було виявлено. Можна сказати, що нормативність притаманна обом групам досліджуваних практично в однаковій мірі.

Шкала «Етичність» має показник в групі підлітків з високим рівнем залежності $5,76 \pm 1,9$, в групі з низьким рівнем залежності показник дорівнює $7,88 \pm 1,5$, при цьому було виявлено статистично вірогідне підвищення показника в групі підлітків з низьким рівнем залежності при $t = 2$, $p \leq 0,05$. Отримані результати свідчать, що підліткам з низьким рівнем міжособистісної залежності не притаманна фіксація на значущого іншого, в більшій мірі досліджувані цієї групи є високоморальними людьми які поважають кордони оточуючих, готові прийти на допомогу в вирішенні будь якого питання яке не буде їм приносити шкоду.

За шкалою «Самопожертва» показники в групі підлітків з високим рівнем залежності дорівнюють $7,41 \pm 2$, а в групі з низьким рівнем $8,06 \pm 2$ значущих вірогідних відмінностей немає. Тому згідно показників немає взаємозв'язків між залежністю і самопожертвою. Проаналізувавши результати, що наведені в таблиці можна підсумувати, що тільки в групі з низьким рівнем залежності за шкалою «Етичність» є вірогідна статистична відмінність.

Виходячи з результатів нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що міжособистісна залежність має вірогідне статистичне відхилення за показником «Етичність» в групі з низьким рівнем залежності. За шкалами «Принциповість», «Самопожертва», «Нормативність», «Самоствердження»

немає вірогідних відмінностей. Можемо сказати, що людині з низьким показником міжособистісної залежності більш притаманна етична поведінка та дотримання морально — етичних правил суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Еникеев М. И. Общая и социальная психология: учебник для вузов. Москва. Норма, 2005. С. 20.
2. Куниця Т. Ю. Формування відповідальності старших підлітків у груповій доброчинній діяльності: сучасний стан проблеми. *Теоретико — методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* 17. 2013. С. 390 — 397.
3. Панок В. Г. Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені ВО Сухомлинського. Серія: Психологічні науки* 12. 2014 С. 146 — 151.
4. Hirschfeld R. M. A. etal. A measure of interpersonal dependency. *Journal of personality assessment*. 1977. Т. 41. С. 610 — 618.

The notion of interpersonal dependence and responsibility in psychology is considered. Features of responsibility of teenagers with different level of addictive behavior and its separate displays are analyzed. The results of the study of the responsibility of adolescents with different levels of interpersonal dependence are presented.

Key words: interpersonal dependence, responsibility, addiction, adolescence.

УДК 159.9

Анастасія Ельчинівна АХМЕДОВА,

студентка 4 курсу

Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна.

Науковий керівник:

Юлія Леонідівна ТВЕРДОХВАЛОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СИНДРОМУ “ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ” У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

У статті відзначається актуальність синдрому професійного вигорання у вивченні особливостей прояву синдрому

«емоційного вигорання», симптомів и факторів, що обумовлюють його формування в професійній діяльності працівників освіти.

Ключові слова: вигорання, професійна діяльність, синдром емоційного вигорання.

Протягом останніх років проблематика дослідження особливості професійного вигорання особливо актуально. Особливістю педагогічної діяльності є висока емоційна напруженість, повторення стресових обставин призводить до ослабленню нервової системи, емоційних зривів, що приводить до психічних захворювань. У зв'язку з цим актуальність данної роботи полягає в вивченні особливостей прояву синдрому «емоційного вигорання», симптомів і факторів, що обумовлюють його формування в професійній діяльності працівників освіти.

Термін "емоційне вигорання" введений американським психіатром Х. Дж. Фрейденбергером в 1974 році для характеристики психологічного стану здорових людей, що знаходяться в інтенсивному і тісному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами в емоційно насиченій атмосфері при наданні професійної допомоги. Спочатку цей термін визначався як стан знемоги, виснаження з відчуттям власної непотрібності. Схильними до "емоційного вигорання" визнавалися співробітники установ і різних організацій. Р. Шваб в 1982 р розширює групу професійного ризику. До групи фахівців, схильних до емоційного вигорання входять представники наступних професій: вчителі, поліцейські, юристи, тюремний персонал, політики, менеджери всіх рівнів і т.д., тобто представники професій "Людина - людина". Як пише одна з провідних фахівців з дослідження емоційного вигорання К. Маслач, "діяльність цих професіоналів дуже різна, але всіх їх об'єднує близький контакт з людьми, який, з емоційної точки зору, часто важко підтримувати тривалий час" [1, с.54].

В. Бойко розглядає «вигорання» як вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі дії «Вигорання» - частково функціональний стереотип, оскільки дозволяє людині дозувати і економно витрачати енергетичні ресурси. Виникають його дисфункціональні наслідки, коли «вигорання» негативно позначається на виконанні професійної діяльності [5, с.216].

В. Бойко описує такі симптоми «вигорання» :

- емоційний дефіцит – розвиток емоційно-почуттєвості на тлі перевиснаження, мінімізація емоційного внеску у роботу, автоматизм та спустошення людини при виконанні професійних обов'язків;
- емоційне відчуження – створення захисного бар'єру у професійних комунікаціях. Людину майже нічого не хвилює, ніщо не викликає емоційного відгуку – ні позитивні обставини, ні негативні. При чому це не початковий дефект емоційно-сфери, не ознака ригідності, а набутий за роки емоційний захист;

- особистісне відчуження (деперсоналізація) – порушення професійних стосунків, розвиток цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися при виконанні професійних обов'язків, та до професійної діяльності взагалі. Особистість стверджує, що робота з людьми не цікава, не приносить задоволення, не становить соціальної цінності;

- психосоматичні та психовегетативні порушення – погіршення фізичного самопочуття, розвиток таких психосоматичних та психовегетативних порушень, як розлади сну, головні болі, проблеми з артеріальним тиском, шлункові розлади, загострення хронічних хвороб тощо [2, с.210].

У літературі вітчизняній або зарубіжній, при вивченні емоційного вигорання, виділяють декілька класифікацій чинників, що зумовлюють його виникнення. Наприклад: К.Кондо – на індивідуальні, соціальні та організаційні; Р.Глен поділяв чинники емоційного вигорання на професійні та особистісні; Б.Перлман та Е.Хартман – на рольові та організаційні, особистісні; М.Лейтер – на особистісні, соціально-психологічні, професійні; В. Бойко описує чинники вигорання, як зовнішні або внутрішні.

Важливо відзначити, що емоційне вигорання залежить не тільки від зовнішніх факторів, але від особистісного змісту мети діяльності, оцінки ситуації в якій знаходиться людина. Тому професійна діяльність може виступати лише приводом для виникнення стресового стану до найбільш поширених факторів «емоційного вигорання» відносяться зовнішні чинники, що характеризують особливості професійної діяльності, та внутрішні чинники, що стосуються індивідуальних характеристик людини.

Список бібліографічних посилань

1. Барабанова М.В. Изучение психологического содержания синдрома выгорания. *Вестник Московского университета. Серия 14. "Психология"*. М.: Издательство МГУ, 1995. № 1. С.54 - 67.
2. Бойко В. В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. СПб., 1999. 210 с.
3. Виноградова Г. А.. О деформации личности педагога профессией. *Ананьевские чтения: тезисы научно-практической конференции*. СПб., 2001. С. 248-249.
4. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. К.: Укртехпресс, 1997. 216 с.
5. Бойко В. В. Синдром емоційного вигорання в професійному спілкуванні. К., Добродійко, 1999.
6. Первинна профілактика психічних, неврологічних і психосоціальних розладів / під. ред. А.Н. Моховикова. М.: Сенс, 2010. 127 с.
7. Аландаренко Ю. Психологічна безпека – вчителів. *Психолог*. №4 (244). 2007.

The article notes the significant relevance of burnout syndrome in the study of the manifestations of the syndrome of "emo-

tional burnout", symptoms and factors that determine the formation of professional activities of educators.

Key words: *burnout, professional work, emotional burnout syndrome.*

УДК 159.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України

МІСЦЕ І РОЛЬ КЕРІВНИКА У ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Керівництво розглянуто у тезах як явище у сфері правових, політичних, економічних, соціальних відносин, а лідерство – як явище психологічне. Зазначено, що у наші дні не може розраховувати на успіх той керівник, який бачить у підлеглих тільки виконавців. Керівник поліції, який хоче працювати якомога ефективніше, має навчитися користатися всіма стилями, методами і типами впливу, найбільш придатними для конкретної ситуації.

Ключові слова: *керівник, лідер, поліція, управлінський процес, персонал, стиль управління.*

Ефективність управлінського процесу, настроїв людей у підрозділі, стосунків між працівниками залежать від багатьох факторів: безпосередніх умов роботи, професійних якостей працівників по роботі з персоналом, рівня керівного складу тощо. Дійсно, багато в чому робота підрозділу залежить від керівника. Не випадково один із відомих спеціалістів у галузі соціальної психології Г. Сельє писав: «Вибір місця роботи слід починати з вибору керівника»[1]. Керівник – це особа, яка наділена правом прийняття рішень і виступає єдиначальником у межах наданих йому повноважень.

У наші дні не може розраховувати на успіх той керівник, який бачить у підлеглих тільки виконавців.

Керівник поліції, який хоче працювати якомога ефективніше, повинен навчитися користатися всіма стилями, методами і типами впливу, найбільш придатними для конкретної ситуації, а не використовувати якийсь один стиль управління протягом усієї своєї кар'єри.

Управління є в деякій мірі мистецтвом. Можливо, з цієї причини дослідники не змогли розробити й обґрунтувати теорію ефективного стилю

управління, який би можна було використовувати в самих різних ситуаціях і різними керівниками. У деяких ситуаціях керівники можуть домогтися ефективності своєї роботи, структуруючи завдання, плануючи й організовуючи задачі і ролі, проявляючи турботу і надаючи підтримку. В інших ситуаціях керівник може вважати більш правильним впливати на підлеглих, а не структурувати умови здійснення їхньої роботи. Згодом ті ж самі керівники змінять стиль через заміну характеру завдання з виникаючими перед підлеглими проблемами, тиском з боку вищого керівництва і багатьма іншими факторами, характерними для організації. Тому ефективні керівники – це ті, хто може поводитися по-різному – у залежності від вимог реальності.

Управляти – означає бути здатним змусити весь колектив прагнути виконання задач, поставлених перед організацією. Управління як єдиний процес може бути розбитий на окремі дії і кроки керівника поліції. Вони спрямовані на досягнення проміжних, оперативних цілей. Управління безпосереднє пов'язане з впливом на підлеглих. Готовність персоналу виконувати накази і розпорядження керівника визначається наступними факторами:

- ступенем розуміння змісту розпорядження;
- сумісністю розпоряджень з індивідуальними потребами й інтересами співробітників;
- інтелектуальними і фізичними здібностями підлеглих;
- особистими взаєминами;
- організаторськими талантами керівника;
- якостями управління;
- мотиваціями.

Одним з елементів управління є обов'язкова наявність загальної мети, на досягнення якої будуть спрямовані спільні зусилля. Особисті цілі окремих індивідів змушують керівника або виконати їх для досягнення загального завдання, або підкорити їх досягненню загальної мети, або вони не повинні заважати досягненню цілей організації. Щоб підкорити мету індивіда цілям групи керівник повинен застосувати всю свою енергію, а іноді і владу.

Діяльність сучасного керівника є багатоплановою. Вона поєднує діяльність по визначенню основних цілей інституту, організації, підрозділу, а також шляхи їх досягнення, стратегії розвитку: це і вплив на підлеглих, і виконання певних функцій як по відношенню до підлеглих і організації в цілому, так і до вищих органів. Нарешті, діяльність керівника передбачає і певний тип спілкування у стосунках з особами – учасниками управлінських відносин.

Вплив керівника на підлеглих має на меті спонукати їх до певної службової поведінки, що відповідала б як вимогам організації (підрозділу), так і власним уявленням. Відомі два основні способи впливу: прямий (наказ, завдання) і опосередкований, мотивувальний (через стимули).

У першому випадку створюється ситуація, коли невиконання необхідних дій призводить до покарання. Така формула відносин між керівником і підлеглим називається примусом, тобто в цьому випадку цілі керівника безпосередньо не пов'язуються з інтересами виконавця, а іноді можуть і протистояти їм.

У другому випадку створюється ситуація, коли за виконання необхідних дій заохочують, впливають на потреби і мотиви працівника.

Для швидкого й ефективного досягнення мети керівник повинен координувати роботу і мотивувати персонал для виконання її. Ключ до мотивації персоналу варто шукати так, щоб вибірково використовувати той вид впливу, який відповідає конкретним обставинам і застосовується до конкретного співробітника.

Індивідуальна мотивація вимагає знань характеристик, темпераментів, здібностей та інших якостей співробітників. Для мотивації групи існують певні правила і керівнику поліції необхідно їх знати.

Вдало створена керівником група (коли розподіл офіційних посад відповідає ролям, які грають люди в повсякденному житті, а не симпатіям керівників) працює рівно, без зривів, і більшість проблем вирішує без конфліктів, зацікавлена в кінцевих результатах. Натхнена головною ідеєю група домагається поставленої перед нею мети й охоче приймається за нове завдання.

Реальний вплив керівника на діяльність органу, підрозділу ґрунтується не тільки на його офіційних повноваженнях, але й на особистому авторитетові, тобто має дві складові: формального керівника та неформального лідера. Найоптимальнішим є тип керівника з високим офіційним, професійним та особистим статусом.

У теорії управління відпрацьовано ознаки, за якими проходить розподіл між керівництвом і лідерством. Вище вже йшлося про те, що будь-яким організаційним структурам властиві два типи відносин між людьми: формальні та неформальні. Відносини першого типу – службові, другого – психологічні, емоційні.

Керівництво в цьому зв'язку прийнято вважати продуктом формальних, або офіційних відносин, а лідерство – це результат неформальних (неофіційних) відносин. Місце і роль керівника заздалегідь обумовлені певними нормативними документами. Лідер з'являється стихійно, у штатному розписі підрозділу такої посади немає.

Керівник колективу призначається ззовні, вищим керівництвом, наділяється відповідними владними повноваженнями, контролює хід діяльності підлеглих. Лідера висувають з-поміж людей, які його оточують, по суті, рівних або, принаймні, близьких йому за службовим становищем. Лідером ніколи не можна стати, якщо оточуючі не сприймуть конкретну особу як лідера. А ось керівником нерідко призначають на пост незалежно від того, чи сприймають підлеглі його таким, чи відповідає він цій ролі, чи ні.

Отже, керівництво – це явище у сфері правових, політичних, економічних, соціальних відносин, а лідерство – явище психологічне.

В сучасній практиці і теорії управління лідерство визначається однією з основних якостей необхідних керівнику для ефективної діяльності. Нажаль, далеко не всі керівники поліції і її підрозділів володіють такою властивістю як вміння бути лідером. Лідерство являє собою вельми складний вид діяльності, для оволодіння якою потрібні, крім певних природних задатків, ще й набуті в процесі професіонального розвитку і особистого становлення цілеспрямованість, самовідданість ідеї, самокритичність, орієнтація на людину, широка ерудиція і сучасність як керівника. Талант лідера – якість, яка зустрічається в керівниках порівняно рідко.

Дійсним лідерам притаманна висока працездатність, рішучість в прийнятті рішень в умовах невизначеності, вміння володіти собою і підтримувати підлеглих, здатність виявляти головні проблеми, талант підбирати потрібних працівників і позбавлятися від «баласту», вміння вести переговори і розв'язувати конфлікти, здатність іти на оправданий ризик і на впровадження нововведень в діяльність організації, бачити потрібні кінцеві результати і досягати їх.

Проте між керівництвом і лідерством є чимало спільного. Як керівництво, так і лідерство є засобом координації, організації, управління поведінкою людей. Тільки в одному випадку – це управління у сфері формальних, офіційних відносин, а в другому – відносин неформальних, неофіційних. І керівництво, і лідерство є засобами впливу на поведінку інших людей. Але в першому випадку – це вплив на офіційному рівні, в другому – на неофіційному. Як для керівництва, так і для лідерства властивою є певна субординація відносин. Тільки в керівництві вона виступає досить чітко і закріплена посадовими інструкціями, а в лідерстві її присутність менш помітна і виявляється у формі традицій, звичаїв. Спільне в керівництві і лідерстві є основою переходу лідерства в керівництво і навпаки. Прикладів такого роду трансформації в минулому і зараз дуже багато.

Наведені положення про співвідношення особистості керівника й особистості лідера покликані допомогти молодим офіцерам правильно будувати свою кар'єру в системі управлінських відносин.

Список бібліографічних посилань

1. Сельє Г. Стрес без дистресу. Київ. 2018.
2. Основи управління в органах внутрішніх справ : навч. посіб.; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2010. 660 с.

Governance is considered in theses as a phenomenon in the field of legal, political, economic, social relations, and leadership - as a psychological phenomenon. It is noted that nowadays the leader who sees in subordinates only executors cannot count on success. A police chief who wants to work as effectively as possible must learn

to use all the styles, methods and types of influence that are most appropriate for a particular situation.

Key words: leader, leader, police, management process, staff, management style.

УДК 159.9

Вадим Іванович БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,

головний науковий співробітник

Державного науково-дослідного інституту МВС України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>

Вадим Вадимович БАРКО;

кандидат педагогічних наук, професор,

старший науковий співробітник

Державного науково-дослідного інституту МВС України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО (ВІДОКРЕМЛЕНОГО) ПІДРОЗДІЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У сучасних умовах особливої актуальності набуває дослідження психологічних аспектів професійної діяльності менеджерів підрозділів Національної поліції. У статті представлені результати усебічного вивчення професійно-психологічних якостей сучасного менеджера територіального підрозділу поліції, які комплексно зумовлюють ефективність управлінської діяльності. Визначені основні компоненти психограми посади поліцейського менеджера. В основу дослідження покладено використання низки методів психологічної діагностики, за допомогою яких обстежено більше 300 менеджерів поліцейських підрозділів. Одержані результати опрацьовано із застосуванням методів математичної статистики, виявлено кількісні і якісні характеристики професійно важливих якостей, які необхідні для оволодіння професією менеджера підрозділу поліції, а також психологічні протипоказання до успішної діяльності на даній посаді.

Ключові слова: менеджер поліцейського підрозділу, особистість, професійно-психологічний потенціал, психологічна діагностика, професійно важливі якості, професійний добір.

Керівник територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України (*далі – керівник*) здійснює реалізацію на території обслуговування державної політики у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, організації виконання законів та нормативно-правових актів у цій сфері. З метою покращання процесу призначення керівників на посади у 2019-2020 роках нами проведено дослідження, спрямоване на вивчення його професійно важливих якостей. Психодіагностичне обстеження проведено в дванадцяти областях держави, вибірка становила 310 осіб (вік респондентів - від 28 до 40 років, чоловіки, спеціальні звання – від майора до полковника поліції).

Встановлено, що успішність діяльності керівника підрозділу поліції значною мірою залежать від ступеня сформованості головних **професійно важливих якостей**, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості): 1) високий або середній рівень загальних здібностей (вербального, невербального та емоційного інтелекту, креативності); 2) сильний або середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; 3) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; 4) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на рухомий об'єкт); 5) достатній рівень комунікативних здібностей; 6) адекватна структура мотиваційної спрямованості особистості; 7) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, сумлінність, відкритість досвіду, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль, толерантність до невизначеності); 8) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях); 9) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); 10) достатній рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення);

Рекомендовані для професійної діяльності якісні та кількісні психологічні й психофізіологічні показники: оптимальний рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу знаходиться в інтервалі 20–40 мВ); достатня швидкість простої зорово-моторної реакції (ПЗМР) – не більше 230 мс; достатня швидкість реакції на рухомий об'єкт (РРО) – середнє значення величини відхилень не перевищує 50 мс; сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий чи помірно низхідний тип кривої працездатності; висока і середня лабільність нервової системи (кількість дотиків упродовж 30 с – більше 160); достатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2); високий або середній рівень вербального інтелекту, тобто не менше 10 балів (100 одиниць IQ) за вербальними субтестами тесту Амтхауера; високий або середній рівень невербального інтелекту за тестом Амтхауера, тобто не менше 11 балів (103 одиниць IQ); високий або середній рівень EI (загальний показник – не менше 4,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного

і міжособистісного компонентів – не менше 1, 5 балів); високий або середній рівень креативності (показник кількості речень за тестом Меде-Піорковського – не менше 3; показник оригінальності – не менше 5 балів); характерологічний профіль стеничного типу (за тестом ІТО показники шкал 1, 2, 4, 8 – у діапазоні 4–8 балів; а шкал 3, 5, 6, 7 – не більше 7 балів); за опитувальником ОВП значення нейротизму – не вище 20 балів; поступливості – не вище 40; сумлінності – не менше 35, відкритості – не менше 34; за опитувальником ТНБ загальний показник толерантності – не менше 51 балів; новизни – не менше 9; складності – не менше 21; нерозв'язності – не менше 9; адекватна мотиваційна спрямованість особистості.

Психологічні та психофізіологічні протипоказання до оволодіння професійною управлінською діяльністю в поліції (критерії професійної непридатності): недостатній рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу або нижча за 20 мВ, або перевищує 40 мВ); недостатня швидкість ПЗМР – перевищує 230 мс, недостатня швидкість РРО – середнє значення величини відхилень перевищує 50 мс; слабкий або середньо-слабкий тип нервової системи; низький рівень лабільності нервової системи; недостатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час перевищує 20 с, кількість помилок більше 2); низький рівень будь-якої зі складових інтелектуального потенціалу (вербального, невербального інтелекту – показник менше 100 одиниць IQ); емоційного - загальний показник – менше 4,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів – менше 1,5 балів; креативності – менше 3 балів; негативні характерологічні риси: наявність в особистісному профілі ІТО підвищених індексів шкал гіпостеничного типу реагування: 7 (тривожності), 6 (сензитивності), 5 (інтроверсії) – більше 7 балів, завищені показники шкал стеничного типу реагування: 2 (спонтанності), 3 (агресивності), 4 (ригідності) – більше 8 балів; за опитувальником ОВП значення нейротизму - вище 20 балів; поступливості – вище 40; сумлінності – менше 35, відкритості – менше 34; за опитувальником ТНБ загальний показник толерантності – менше 51 балів; новизни – менше 9; складності – менше 21; нерозв'язності – менше 9; неадекватна мотиваційна спрямованість особистості (домінування мотивів індивідуалістичного спрямування (прагнення влади, матеріальної винагороди, хороших умов праці; визнання, взаємин з іншими, різноманітності роботи); негативні емоційно-вольові якості (конфліктність, побоювання труднощів, нездатність брати на себе відповідальність, емоційна нестійкість у стресових ситуаціях тощо); низький рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; дефекти і порушення діяльності аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); порушення або низький рівень сформованості пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення). В таблиці нижче представлені підсумкові показники, що відображають професійно важливі якості керівника підрозділу поліції.

Таблиця 1.

Підсумкові показники для оцінювання професійної придатності керівника

№	Параметри для оцінювання	Методики дослідження	Показники професійної придатності		
			Оптимальні (а)	Допустимі (б)	Недопустимі (непридатність) (с)
1	Психомоторні процеси (ПЗМР – проста зорово-моторна реакція, РРО – реакція на рухомий об'єкт)	Методика визначення швидкості ПЗМР	Швидкість ПЗМР не більше 220 мс	Швидкість ПЗМР 221–230 мс	Швидкість ПЗМР перевищує 230 мс
		Методика визначення швидкості РРО	Середнє значення величини відхилення не перевищує 46,66 мс	Величина відхилення у діапазоні 46,66–50 мс	Величина відхилення перевищує 50 мс
2	Властивості нервової системи (сила і лабільність)	Тепінг-тест	Сильна або середньо-сильна нервова система (опуклий або помірно-низхідний тип кривої працездатності); висока лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – більше 160)	Тип нервової системи середньої або середньо-слабкої сили (лінійний або хвилеподібний тип кривої працездатності); середня лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – 150–160)	Слабка нервова система (низхідний тип кривої працездатності), низька лабільність нервових процесів (кількість дотиків упродовж 30 с – менше 150)
3	Атенційні процеси (розподіл і переключення уваги)	Тест Грюнбаума	Час виконання тесту не перевищує 18 с, кількість помилок не більше 1	Час виконання тесту не перевищує 20 с, кількість помилок не більше 2	Час виконання тесту перевищує 20 с, кількість помилок – більше 2
4	Загальні здібності (рівень вербального і невербального інтелекту)	Тест Амтхауера	Високий рівень вербального інтелекту (12 і більше балів, або 106 і більше одиниць IQ); високий рівень невербального інтелекту (12 і більше балів, або 106 і більше одиниць IQ)	Середній рівень вербального інтелекту – 10–11 балів (100–103 одиниць IQ); середній рівень невербального інтелекту – 10–11 балів (100–103 одиниць IQ)	Знижений рівень вербального інтелекту – менше 10 балів (менше 100 одиниць IQ); знижений рівень невербального інтелекту – менше 11 балів (менше 103 одиниць IQ)

		Тест Манойлової	Високий рівень емоційного інтелекту (загальний показник – більше 6,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів – більше 3,0 балів)	Середній рівень EI (загальний показник – 6,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів – 3,0-1, 5 балів)	Низький загальний рівень EI (загальний показник – менше 4,0 балів; усереднені показники шкал внутрішньоособистісного і міжособистісного компонентів менше 1, 5 балів)
5	Особливості творчого потенціалу (рівень креативності)	Тест Меде-Піорковського	Високий рівень креативності (показник кількості речень – 4 і більше; а оригінальності – 8 і більше)	Середній рівень креативності (показник кількості речень – 3-4; а оригінальності – 5-7)	Низький рівень креативності (показник кількості речень менше 3; а оригінальності – менше 5)
6	Характерологічні особливості	Індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)	Стенічний тип реагування. Показники усіх шкал провідних тенденцій у діапазоні 3-4 балів, а шкал L і K – не більше 3 балів.	Характерологічний профіль стенічного типу, в профілі показники шкал 1, 2, 4, 8 – у діапазоні 5-8 балів; шкал 3, 5, 6, 7 – 5-7 балів. Шкала L – 4-5 балів	Характерологічний профіль гіпо або гіперстенічного типу, показники шкал 1, 2, 4, 8 – перевищують 8 балів; шкал 3, 5, 6, 7 – перевищують 7 балів. Шкала L перевищує 5 балів.
		Опитувальник великої п'ятірки (ОВП)	Значення нейротизму менше 18 балів; поступливості – менше 37; сумлінності – більше 38, відкритості – більше 37	Значення нейротизму 18-20 балів; поступливості – 37-40; сумлінності – 35-38, відкритості – 34-37	Значення нейротизму вище 20 балів; поступливості – вище 40; сумлінності – менше 35, відкритості – менше 34
		Опитувальник толерантності до невизначеності Баднера (ОТНБ)	Загальний показник толерантності – більше 55 балів; новизни – більше 11; складності – більше 24;	Загальний показник толерантності – 51-55 балів; новизни – 9-11; складності – 21-24; не-	Загальний показник толерантності – менше 51 балів; новизни – менше 9;

			нерозв'язності – більше 12 балів	розв'язності – 9-12 балів	складності – менше 21; не- розв'язності – менше 9 балів
7	Спрямованість особистості	Тест Річі- Мартіна	На перших пози- ціях – соціально- значущі мотиви (орієнтованість на цікаву і суспі- льно корисну працю; досягнен- ня складних цілей; чітке структурування роботи; самовдо- сконалення; визнання своїх досягнень, креа- тивність; соціа- льні контакти)	На перших позиціях – орієнтованість на довгострокові взаємини; хороші умови праці, різнома- нітність роботи, владу; матеріа- льну винагороду	На перших позиціях – домінування мотивів індивідуаліс- тичного спрямування (прагнення влади, мате- ріальної винагороди, хороших умов праці; ви- знання, взаємин з іншими, різноманітно- сті роботи)

Примітка: параметри 1–5 визначаються відповідно до наказу МВС України від 25.12.2015 № 1631 поліцейськими комісіями за результатами тестування осіб на знання законодавчої бази, перевірки рівня фізичної підготовки та співбесіди. Решта параметрів визначаються працівниками кадрових служб за результатами виконання психодіагностичних тестів і опитувальників.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 03.02.2020).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Поточна редакція від 30.09.2016 // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30 (від 23.07.1996). Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.02.2020).
3. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ. посіб. / В.П. Остапович, І.О. Дубова, В.І. Барко та інші; за заг. ред. проф. В.О. Криволапчува. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2018. 244с.
4. Cochaine R. E., Tett R., L. Vandecreek. Psychological Testing and the Selection of Police Officers A National Survey. Criminal Justice and Behavior, 30(5):511-537 • October 2003. <https://www.researchgate.net/publication/247743668>
5. Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selec-

tion. Public Personnel Management Volume 32 No. 4 Winter 2003. DOI: <https://doi.org/10.1177/009102600303200403>.

In modern conditions, the study of psychological aspects of the professional activities of managers of units of the National Police becomes especially relevant. The article presents the results of a comprehensive study of the professional and psychological qualities of a modern manager of a territorial police unit, which comprehensively determine the effectiveness of management activities. The main components of the psychogram of the position of a police manager are identified. The study is based on the use of a number of methods of psychological diagnosis, which surveyed more than 300 managers of police departments. The obtained results were processed using the methods of mathematical statistics, the quantitative and qualitative characteristics of professionally important qualities necessary for mastering the profession of police department manager, as well as psychological contraindications to successful activity in this position were revealed.

Key words: police department manager, personality, professional-psychological potential, psychological diagnostics, professionally important qualities, professional selection.

УДК 159.923:35.08

Юлія Юріївна БОЙКО-БУЗИЛЬ,

доктор психологічних наук, доцент

ДНДІ МВС України

ORCID.org/0000-0002-1715-4327

ОСОБИСТІСТЬ КЕРІВНИКА СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Висвітлено актуальність розроблення проблеми особистості керівника системи МВС України. Наголошено, що керівниками системи МВС України не народжуються, а стають, тому лише особисто слід розвивати якості та інваріанти власного професіоналізму в управлінській діяльності.

Ключові слова: особистість, властивості, якості, керівник МВС України.

«Важливою умовою досягнення успіху в роботі є знання своїх особистих якостей та своєрідності свого душевного складу. Тільки за цієї умови можна будувати свій життєвий трудовий шлях «по душі та по плечу» – зазначає видатний психолог Є. Клімов у однойменній роботі «Пути в профессионализм».

Спектр актуальних питань, пов'язаних з особистістю керівника системи МВС України відображено у працях Д. Александрова, О. Бандурки, С. Бочарової, І. Ващенко, О. Євдокімової, О. Землянської, З. Кісіль, Л. Казміренко, І. Клименка, В. Криволапчука, О. Кудерміної, В. Медведєва, Н. Мілорадової, Л. Мороз, І. Охріменка, В. Осьодла, Є. Потапчука, О. Сафіна, В. Сокурєнка, О. Тімченка, О. Цільмак, Д. Швеця, С. Яковенка та ін. Найбільш ґрунтовний аналіз психологічних підвалин парадигми особистості ефективного керівника системи МВС України здійснено професором В. Барком.

Керівник системи МВС України – це особа, яка наділена правом прийняття рішень, виступає єдиначальником у межах наданих йому повноважень, виробляє стратегію управління, консолідує зусилля своїх підлеглих на розв'язання важливих завдань, використовуючи при цьому свою владу, залучена у специфічну трудову діяльність, що обумовлюється особливостями діяльності в органах і підрозділах МВС України.

Найчастіше особистісні риси керівників, зокрема і керівників системи МВС України, розподіляють на загальні (рівень загального розвитку, комунікативні вміння, спостережливість, висока працездатність, практичний розум, активність, ініціативність, організованість, самостійність, самовладання) та спеціальні (організаторські здібності, здатність до емоційно-вольового впливу та дій у умовах дефіциту) тощо.

Загалом науковці (Д. Александров, О. Бандурка, В. Барко, В. Бесчастний, Є. Запорожцев, Ю. Ірхін, В. Криволапчук, І. Охріменко, О. Столяренко, Ю. Титаренко, Г. Туманов та ін.) виокремлюють досить широкий спектр якостей особистості керівника системи МВС України, куди включають: емоційне лідерство, відповідальність, надійність, лабільність, стресостійкість, саморегуляцію, комунікабельність та креативність.

Як суб'єкт управління, керівник системи МВС України [10, с. 585], – це особистість зі своїми особливостями, якостями та рисами, де рушійними силами виступає потреба в розвитку, зміни ціннісних орієнтацій, мотивація посадового зростання та образ майбутнього управлінського шляху [2, с. 108].

На думку В. Барка та П. Макаренка [3, с. 210], успішність здійснення професійної управлінської діяльності в системі МВС України найперше забезпечують інтелектуальні здібності, особистісні якості та динамічні особливості психічних процесів. Продовжуючи серію досліджень, В. Барко спільно вже з М. Чекулаєвим [4, с. 85–89], дійшли висновку про існування якостей, які: являють собою власне управлінські здібності та сприяють ефективному виконанню професійної управлінської діяльності.

В. Бесчастний [5, с. 172] переконаний, що керівникові системи МВС України у своєму арсеналі варто мати такі психологічні якості як: жага знань, професіоналізм, новаторство, творчий підхід; нестандартне мислення, винахідливість, ініціативність, здатність генерувати ідеї; психологічну здатність впливати на людей; оптимізм, почуття успіху; емоційну врівноваженість, стресостійкість; відкритість, гнучкість, легку пристосовність до змін; високий ступінь самоконтролю та самоорганізації;

енергійність, життєстійкість; уміння захищатися та нападати; відповідальність за діяльність і прийняті рішення; потреба працювати в колективі та з колективом.

Д. Александров [1, с. 10] радить включити до профілю керівника МВС України: нормативність поведінки, розслабленість, емоційну стійкість, відкритість до взаємодії, практичність, довірливість. До структури інтелекту – загальну обізнаність, здатність до запам'ятовування та відтворення інформації, здатність обробляти інформацію та прогнозувати.

Проаналізувавши зарубіжний досвід, І. Охріменко [9, с. 78] зазначає, що до якостей істинного керівника слід віднести: інтелектуальні здібності; здатність до самовдосконалення; вміння подумки визначати ефективний шлях вирішення проблеми; упевненість в собі; емоційну та нервово-психічну стійкість; рішучість; врівноваженість і самовладання в ситуаціях конфлікту; комунікативні здібності; відчуття справедливості; чесність, добросовісність.

Я. Кондратьєв указує, що кращі управлінці вміють поєднувати такі якості, як твердість і гнучкість, мрійливість та реалізм, доброзичливість і вміння тримати дистанцію, серйозність і почуття гумору, для них не характерна гордовитість, вони схильні до творчості та новачій [7, с. 19].

Автору імпонує ідея К. фон Клаузевица [6, с. 14–22] щодо поняття «військового генія», сутність якого зводиться до «гармонійного сполучення рис, де та або інша може переважати, але жодна не протидіє іншій, а навпаки – об'єднує: мужність, що включає стійкість та відвагу; тонкий та проникливий розум; рішучість; готовність до виваженого ризику; урівноваженість; енергія, стійкість та сила духу; твердість переконань; та самовладання».

Як збалансований механізм консолідуючої дії, особистість керівника відіграє провідну роль в управлінні організацією. Керівник стоїть на чолі організації, на ньому концентрується увага людей, які його оточують, він є обличчям організації, від нього залежить успіх та результати очолюваного органу чи підрозділу МВС України. Тому керівник системи МВС України має бути лідером та творчою особистістю.

Список бібліографічних посилань

1. Александров Д. О. Аналіз комплексної психологічної моделі особистості працівника органів внутрішніх справ. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14. Ч. I. С. 3–10.
2. Алмагестова М. Т. Сущность и содержание личностно-профессионального развития руководителя высшего управленческого звена. *Акмеология: научно-практический журнал*. 2013. № 1 (45). С. 103–108.
3. Барко В. І., Макаренко П. В. Психологічна діагностика управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2012. № 2 (44). С. 209–214.
4. Барко В. І., Чекулаєв М. А. Теоретичні підходи до визначення психологічного змісту і структури управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ. *Право і Безпека*. 2015. № 1. С. 85–90.

5. Бесчастний В. М. Робота з персоналом органів внутрішніх справ: науково-практичний посіб. Донецьк: ДЮІ. 2005. 296 с.

6. Клаузевиц К. фон Принципы ведения войны / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва: ЗАО Центр полиграф 2009. 220 с.

7. Кондратьев Я. Ю. Роль керівника ОВС в удосконаленні правоохоронної діяльності. Київ: НАВСУ. 2000. 20 с.

9. Охріменко І. М. Психологічні особливості відбору кадрів на керівні посади органів поліції зарубіжних країн. *Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: зб. Матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 травня 2016 р.). Харків: ХНУВС. 2016. С. 75–79.

10. Подкопаєв Є. С. Психологічний аналіз основних вимог до особистості керівника органу внутрішніх справ. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 577–586.

The urgency of developing the problem of the personality of the head of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is highlighted. It is emphasized that the leaders of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are not born, but become, so only personally should develop the qualities and invariants of their own professionalism in management.

Key words: *personality, properties, qualities, head of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

УДК 159.9

Дмитро Миколайович БОНДЗИК,

Здобувач магістратури 2-го курсу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6462-6585>

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА

доктор психологічних наук, професор, з
авідувач кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Харків, Україна,

ХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Розглянуто особистісні особливості неповнолітніх злочинців, виявлення і оцінка особливостей механізму протиправної поведінки, специфічних причин, що породжують цю поведінку та вчинення злочинів неповнолітніми.

Ключові слова: *делінквентна поведінка, девіантна поведінка, злочинець, протиправна поведінка, неповнолітні правопорушники. гедоністичний ризик.*

Загальна та індивідуальна профілактика застосовуються до різних вікових категорій делінквентів, але разом з тим результативність застосовуваних до них заходів буде неоднаковою. Так, наприклад, люди зрілого віку, з уже сформованим характером, набагато важче піддаються «перевихованню». Профілактична робота з ними може зводитися, головним чином, до того, щоб переконати їх в невідповідності протиправної поведінки, зважаючи на можливість застосування до них заходів адміністративно-правового примусу. Інша справа, якщо засоби профілактики застосовують по відношенню до неповнолітніх. В даному випадку існує можливість втрутитися в процес деформації особистості і направити її в русло закріплення позитивних якостей [1, с. 49].

Тому існує необхідність у виявленні характерологічних особливостей неповнолітніх правопорушників, абизрозуміти на що саме мають бути направлені методи профілактики, щоб вони були дієвими та продуктивними і не заподіяли шкоди неповнолітньому.

Соціальна детермінація кримінальної поведінки підлітків є пріоритетною у вітчизняній криминології, враховує соціально-економічні, політичні та культурні умови життя, всередині яких формується особистість підлітків. До числа найбільш важливих соціальних факторів, які впливають на формування девіантної поведінки, відносять: бідність, проживання в кримінальному районі, наявність зброї, доступність наркотиків, наявність нестандартної школи, відсутність згуртованості у сусідів, наявність епізодів насильства в засобах масової інформації, різкі соціальні зміни [2, с. 453].

У реаліях сьогодення можна вважати доведеним той факт, що на формування девіантної поведінки неповнолітніх впливають фактори спадковості. До них належать і акцентуації характеру, і психічні аномалії, і патохарактерологічний розвиток підлітка, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія та ін. Експериментальне дослідження типів акцентуацій характеру проведене Н.В.Васильєвою, А.І.Долговою, Ю.І.Ковальчук дають змогу виділити найбільш виражені типи акцентуацій в групах неповнолітніх девіантів. Так, якщо за результатами діагностики типів акцентуацій характеру правослухняних підлітків найбільш представленими типами акцентуацій характеру є гіпертимний тип (27%), сенситивний тип (23%), конформний тип (19%), демонстративний тип (18%), то у девіантів виявлені демонстративний тип (34%), істероїдний тип (29%), лабільний тип (19%), нестійкий та гіпертимний типи (по 18%). Для цієї групи є характерними емоційна нестабільність, тривожність, негативне ставлення та образа на оточуючих. Можна припустити, що цей негативізм та нестійкість є відображенням відношення до них батьків та їх реакцій на соціальну дійсність, яка постійно змінюється й не задовольняє підлітків. Вимушена ізоляція та нехтування в сім'ї штовхають дітей на пошук компанії,

в якій вони відчувають себе комфортно, тому часто антисоціальна поведінка – це наслідок впливу негативної референтної групи, норми й правила якої приймаються та засвоюються.

Як показують дослідження, переважна кількість девіантів стає на шлях правопорушень під впливом осіб, старших за віком та морально більш розбещених. Це мікросередовище, в якому опиняється підліток, будучи безконтрольним у сім'ї та покинутим у школі, входить до системи замкнутих вуличних груп з негативною спрямованістю й складається, головним чином, з неповнолітніх правопорушників, дорослих аморальної поведінки, а іноді, зі злочинців [3, с. 317].

У підлітковій групі різні форми групової поведінки постійно створюють загрозу самооцінці її членів і змушують відстоювати свій статус різними вчинками - від вандалізму, до групових вбивств. На думку І. Ю. Борисова «гедоністичний ризик» є своєрідним способом задоволення потреб у високій самооцінці й безпеці. Рішення, які приймаються колективно, є більш ризикованими в порівнянні з індивідуальними (ефект схильності до ризику).

Таким чином, як зазначає дослідник, підліткова злочинність багато в чому обумовлена соціальними причинами. Фактори соціального середовища виступають в якості умов, що формують особистість правопорушника, хоча і не ведуть неминуче до скоєння злочинів. Безпосередні причини злочинної поведінки в багатьох випадках лежать в особистості [4, с.43].

Психологічні особливості неповнолітнього правопорушника характеризується такими факторами, як неадекватна реакція на оцінку суспільства, велика самовпевненість, різкі судження та непристойні висловлювання по відношенню до оточуючих, суперечлива поведінка: скромність змінюється на розкутість, показова незалежність межує з проханням пожаліти, емоційна нестійкість і різкі перепади настрою, боротьба із суспільними нормами.

Окрім того, у даного контингенту на достатньо високому рівні проявляється самостійність, впевненість, жорстокість, жага до насильства, потреба у самоствердженні перед однолітками та наполегливість.

Як зазначають деякі дослідники, неповнолітні правопорушники схильні до імітації будь-якої поведінки, запальні, неврівноважені.

Злочини, які скоєні неповнолітніми, характеризуються особливою жорстокістю, зухвалістю по відношенню до своїх жертв. Особливістю злочинності неповнолітніх являється те, що у багатьох випадках скоєння неправомірних діянь здійснюються саме групою осіб, при цьому найчастіше вони керуються корисливими, хуліганськими мотивами, бажанням підвищити свій авторитет серед однолітків, показати свою правоту та безкарність своїх неправомірних діянь [5, с. 85].

Список бібліографічних посилань

1. Ягодін Р. С., Бельський А. І. Криміналістична характеристика особистості неповнолітнього правопорушника, 2015, №15. С. 48 – 50
2. Райс, Ф., Долджин, К. Психологія підліткового віку. —, 2014. – 816 с.

3. Ковальська Н.Л. Запобігання правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, як психологічна проблема. Науковий вісник академії внутрішніх справ України.- 2005- №6, с.315-320.

4. Борисов, І. Ю. «Гедонистический риск» и отклоняющееся поведение молодежи, 1990. – С. 54-61.

5. Мухіна В. С. «Вікова психологія» Академія, 2004 – с. 43 – 167

The personal features of juvenile delinquents, identification and assessment of the peculiarities of the mechanism of illegal behavior, the specific reasons that give rise to this behavior and the commission of crimes by juveniles are considered.

Keywords: delinquent behavior, deviant behavior, criminal, illegal behavior, juvenile offenders, hedonistic risk.

УДК 159.9

Каріна Олександрівна ВЕРХОВОДОВА,

слухач магістратури 1-го курсу

кафедри соціології та психології факультету №6

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Науковий керівник:

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківський національний

університет внутрішніх справ.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РЕЛІГІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Представлені результати теоретичного аналізу щодо вікових проявів релігійності. Визначено, що необхідність вивчення даної проблеми обумовлена наявністю протиріччя між світоглядом релігійності в різному віковому періоді та недостатньою розробленістю психологічних програм по формуванню особистісної зрілості.

Ключові слова: релігійність, віковий період, особистісна зрілість.

За останні роки у царині психології спостерігається особливе зацікавлення феноменом релігії, тому неупинно зростає кількість досліджень

присвячених даній проблемі. Релігійність формується через залучення людини до релігійної діяльності в рамках тієї чи іншої релігійної системи, що обумовлює особливості психічного розвитку, особистісних проявів і поведінки людини (G. Allport, 1988; B. Brokaw 1998; J. Basset, 2003; L. Francis, 1996; S. Glaz., 2006).

Так І.М. Богданівська, на основі детального вивчення релігійності особистості, дійшла висновку, що вік має неабияке значення при формуванні уявлень щодо релігії, які в свою чергу спираються на життєвий досвід людини. «Для віруючих зрілого віку більш характерний життєво-практичний рівень релігійних уявлень, пов'язаний з переживанням граничних життєвих ситуацій, більшою зануреною в проблеми соціуму. Для молодих віруючих - екзистенційно-світоглядний рівень, пов'язаний з розвитком рефлексії, осягненням сенсу власного «Я», становленням світогляду» - зазначає дослідниця [1, с.18].

Підтверджують значимість вікового аспекту в релігійності особистості дослідження Н.В. Усової і А.Ф. Кашапової, які провели аналіз індивідуальної релігійності серед трьох вікових категорій. Люди середнього віку, на відміну від молоді, мають більш високий рівень персональної (особистісної) релігійності. Авторки звертаються до висновків Р. Яворського про те, що особистісна релігійність передбачає більш високий рівень особистісної інтеграції, самоприйняття (самосхвалення), послідовність на шляху саморозвитку [2].

Л.М. Грошева, вивчаючи особливості проявів соціальних страхів і механізмів боротьби з ними у віруючих (православних християн і мусульман) і атеїстів, встановила, що віруючі більш схильні до страхів, ніж атеїсти. Це зокрема страхи втрати, страхи придушення, страхи невдач, поразок і страхі самотності. Дослідниця підкреслює, що віра дає розраду, але не позбавляє від страхів. Конфесійна приналежність визначає відмінності в мірі прояву страхів, а також у технологіях боротьби з ними. Наприклад, ритуальна сторона релігії допомагає пережити страхи православним християнам, в той час як мусульманам допомагає змістовно-світоглядний компонент ісламу, вважає Л.М. Грошева [3, с. 29].

Дані отримані в дослідженні О.В. Сучковой свідчать, що молодь відчуває себе в безпеці завдяки релігії. Авторка вважає, що релігійність і психологічний захищеність взаємопов'язані. Дослідниця наголошує, що віруюча людина відчуває себе захищеним, вище оцінює свої можливості, відчуває більший емоційний комфорт. Віруюча молодь відчуває позитивні почуття по відношенню до малих груп, до яких належить (до сім'ї, друзям, навчальній групі), вони відчують свою включеність в них, довіру, симпатію. Мають місце позитивні очікування від групи, пов'язані із захистом і позитивним ставленням до індивіду членів групи [4, с. 88].

О.М. Двойнін, вивчаючи особливості ціннісно - смислових орієнтацій учнів православного вузу у порівнянні зі студентами світського вузу, встановив відсутність кореляції між вербальною, яка виражається релі-

гійною ціннісно-сисловою орієнтацією і загальним ступенем осмисленості життя особистості. Дослідник виявив, що виражається вербально релігійна ціннісно-сислова орієнтація особистості, як правило, відповідає канонам релігії, однак у реальних життєвих ситуаціях фрустрації майбутні клірики і віряни, які живуть у світі, можуть проявляти неоднозначні поведінкові реакції. Вченим було встановлено, що при депривації ціннісно-сислового змісту структурних ланок самосвідомості учні православних навчальних закладів демонструють переважно толерантні реакції, толерантність студентів світських вишів значно нижче. У ситуаціях фрустрації в учнів православних навчальних закладів, поряд з релігійною, актуалізується загальнолюдська ціннісно-сислова орієнтація; встановлено, що дані орієнтації суперечливо взаємодіють при регуляції поведінки особистості [5, с. 164].

У роботі Н.В. Моздор отримані дані про те, що богословська освіта надає позитивний вплив на розвиток смисложиттєвих орієнтацій студентів, сприяючи більшій осмисленості свого життя, прийняття за неї відповідальності, задоволеності самореалізацією. Суперечливий характер смисложиттєвих орієнтацій студентів світського вузу, що виражається в коливань прийняття відповідальності за своє життя, вибір життєвих цілей, значно знижується при цілеспрямованому впливові змісту освіти, збагаченого релігійними, моральними та гуманістичними орієнтирами [6, с. 48-49].

У провідних дослідників психології релігії Д.М. Угриновича, І.М. Яблокова, А.Р. Сафронова, В.О. Дем'янова зазначається, що, поряд з теоретичними спробами осмислити релігію, експериментальних досліджень її впливу на особистість практично не існує. Д.М. Угринович зазначає, що «основною метою психології релігії є виявлення співвідношення в структурі психіки віруючих різних компонентів, а саме, емоційних, пізнавальних, вольових, а також процесів свідомості і несвідомого» [7, с. 18].

Отже, вивчення релігійності особистості саме в період молодості необхідно в наші дні, адже саме молодь за своєю соціальною природою являє «голографічне» відображення всіх протиріч і можливостей соціально-історичної та культурної динаміки товариства, у межах визначеного масштабу соціальної реальності (своєї Батьківщини, країни, певного соціокультурного співтовариства). Студентський вік характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. Саме в студентському віці відбувається перегляд ціннісно-духовних категорій, аксіологічна переорієнтація. Розгляд зрілості пов'язаний з дослідженням ставлення людини до власного життя, не тільки до себе самого, до свого «Я».

Список бібліографічних посилань

1. Богдановская И.М. Смысловая организация современного религиозного опыта личности: автореф. ...дис.канд. психол. наук: 19.00.01. СПб, 2002. 23 с.

2. Усова Н.В., Кашапова А.Ф. Возрастные особенности персональной религиозности и усвоение норм религии в процессе социализации. *Психология, социология и педагогика*. 2013. № 8 (23). С.2.
3. Грошева Л.Н. Социальные страхи и их преодоление у верующих и атеистов: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05.М., 2004. 206 с.
4. Сучкова О.В. Психологическая функция религии – обеспечение безопасности для верующей молодежи. *Современные проблемы науки и образования*. 2008. № 3. С. 84–89.
5. Двойнин А.М. Ценностно-смысловые ориентации личности в контексте религиозной веры: дис. канд. психол. наук: 19.00.01.М., 2007. 215 с.
6. Моздор Н.В. Влияние современной образовательной среды на формирование смыслозначимых ориентаций у студентов. *Высшее образование сегодня*. 2007. № 2. С. 48–50.
7. Угринович Д.М. Психология религии. М.: Политиздат, 1986. 352 с.

The results of theoretical analysis of the age manifestations of religiosity are presented. It is determined that the need to study this problem is due to the contradiction between the worldview of religiosity in different age periods and insufficient development of psychological programs for the formation of personal maturity.

Key words: religiosity, age, personal maturity.

УДК 159.9. 343.915

Ольга Володимирівна ГАЛКІНА,

аспірантка Харківського національного
університету внутрішніх справ;

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

СПЕЦИФІКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Розглянута проблема соціального сирітства, як наслідок соціальних трансформацій які відбуваються сьогодні в українському суспільстві, зростанні асоціальних явищ та появою кризи інституту сім'ї, який не здатний протистояти соціа-

льно-економічним та політичним перетворенням. Зокрема до соціально-психологічних наслідків впливу соціального сирітства на дітей відносять агресивність, дратівливість, поява шкільної дезадаптивності та девіантні прояви у поведінці.

Ключові слова: девіантна поведінка, підліток, соціальне сирітство.

Наразі наше суспільство знаходиться на шляху серйозних переломів. Суспільні, політичні, економічні, демографічні та інші зміни сьогодення не сприяють гармонійному розвитку особистості. Негативні наслідки цього процесу призвели до збільшення кількості сімей з різним рівнем соціальної, психологічної або структурної дезорганізації; зростання злочинності, наркоманії, алкоголізму, психічних розладів різного ступеня тяжкості призвело до поширення проблеми соціального сирітства.

Соціальна дійсність засвідчує, що на тлі виховної пасивності багатьох сімей, падіння їх моральних цінностей, зниження рівня матеріальної забезпеченості, зростання безробіття, деморалізуючого впливу засобів масової інформації має місце тенденція до збільшення числа підлітків, позбавлених батьківського піклування, із девіантною поведінкою. Дана проблема відхилень у поведінці неповнолітніх привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників, в різних галузях науки. Взаємодіючи батьків і дітей, роль і місце сім'ї в житті дитини аналізують С. Воскобойнікова, А. Арєф'єв, І. Назарова, А. Нечаєва; проблему становища безпритульних дітей досліджують Л. Волинець, О. Балакірева, О. Бресєва, Б. Кобзар. Соціальні наслідки позбавлення дітей батьківської піклування розглядають Н. Комарова, І. Пеша, Ф. Шерєгі, В. Яковенко та інші. Девіантна поведінка розглядається як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (десоціалізуючі впливи сім'ї та школи, психологічні труднощі та ускладнення, породжені проблемогенним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності підліткового віку, вибірково-активне ставлення індивіда до суспільних норм і цінностей) (Б. Алмазов, І. Булах, О. Бондарчук, І. Данченко, Завацька, Ю. Клейберг, І. Кон, А. Лічко, О. Лосієвська, Н. Максимова, В. Оржеховська, В. Соболев, В. Тюріна, Д. Фельдштейн та інші).

Під девіантною поведінкою слід розуміти систему вчинків, які відхиляються від прийнятих у суспільстві правових і моральних норм, які проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації, в ухиленні від морального контролю за власною поведінкою [1, с. 97]. У рамках структурно-функціонального аналізу Е. Дюркгейм розумів під девіантною поведінкою таку поведінку, яка не співпадає з загальноприйнятими в суспільстві цінностями та нормами. Р. Мертон головним чинником відхилень вважав розбіжність між цілями, які висуває суспільство та засобами, які воно пропонує для досягнення цілей. Відхилення пояснюються також культурологічними теоріями, які наголошують на аналізі культурних цінностей, які сприяють відхиленням (А. Коен, М. Міллер, Е. Сатерленд, М. Селлін) [2, с. 80].

Підлітковий вік як кризова стадія розвитку особистості, на думку видатних психологів (З. Фрейд, А. Адлер, А. Лічко), передбачає, що певний підліток важкий як для себе, так і для інших. Фізична нестабільність, риси характеру, що ускладнюють спілкування, емоційна незрілість, несприятливі мікро- й макросоціальні відносини – усе це фактори ризику, наявність яких, безумовно, робить цей важкий вік ще важчим. [3, с. 92]. На думку В.М. Оржеховської, девіантна поведінка (тобто з відхиленнями від прийнятих у даному суспільстві соціально-психологічних і моральних норм) спостерігається у підлітків частіше, ніж в інших вікових групах. Одна з причин – соціальна незрілість і фізіологічні особливості організму, що формується. Проявляються вони в прагненні випробувати нові відчуття, у допитливості, цікавості, недостатній здатності прогнозувати наслідки тієї чи іншої дії, у підвищеному бажанні незалежності [4, с. 248].

Спираючись на теоретичні підходи до пояснення причин девіантної поведінки, Ю. А. Клейберг [5] визначає такі групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх:

1. Біологічні чинники розкриваються в існуванні несприятливих фізіологічних чи анатомічних особливостей організму дитини, що утруднюють його соціальну адаптацію. На думку Є. В. Змановської до цієї групи чинників належать як успадковано-генетичні особливості (статеві відмінності, вікові особливості, фізична конституція, витривалість, стан і типологічні властивості нервової системи, внутрішньоутробний розвиток), так й психічні відхилення (нервово-психічне здоров'я, психічні розлади та аномалії, наявність акцентуації характеру або психопатії) [6].

2. Розглядаючи соціальні чинники девіантної поведінки, слід, насамперед, звернути увагу на зовнішні соціальні умови – соціальні, політичні, економічні проблеми, що негативно впливають на суспільство в кризовий період та опосередковано впливають на формування особистості неповнолітніх. До таких чинників належать суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, засоби масової інформації та інше) та характеристики соціальних груп, в які включена особистість неповнолітнього (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, референтна група).

3. Педагогічні чинники виражаються в дефектах шкільного, сімейного виховання, в основі яких лежать поло-вікові та індивідуальні особливості розвитку, що призводять до відхилень у соціалізації дитини (байдуже ставлення педагога до дитини, характер виховання дитини у школі та в родині) [6]. У багатьох таких дітей формуються навички, що є ознаками соціальної дезадаптації – байдкування, ледарство, втеча з дому, бродяжництво тощо.

4. Аналізуючи соціально-психологічні чинники девіантної поведінки неповнолітніх слід, насамперед, указати на несприятливі особливості взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, що призводить до відсутності чи втрати психосоціальної ідентичності (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємо-

відносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значущі люди) [7, с. 72].

5. Індивідуально-психологічними чинниками девіантної поведінки неповнолітніх є переважно внутрішньоособистісні причини та механізми, що ускладнюють процес його соціалізації. До цієї групи належить, перш за все, деформація ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або послаблені моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей.

Сучасні дослідники в своїх наукових дослідженнях в якості чинників девіантної поведінки неповнолітніх зазначають психологічний клімат в сім'ї, отже чинник сім'ї слід вважати одним з найважливіших. Умови сім'ї – її соціальний статус, рід занять, матеріальний рівень – значною мірою зумовлюють життєвий шлях дитини, оскільки вплив сім'ї особистість відчуває безпосередньо та починаючи з раннього віку. Саме від того яка атмосфера буде в родині, залежить сприйняття дитиною себе як особистості, та модель поведінки яку в подальшому вона запозичить для дорослого життя, адже діти запам'ятовують не тільки хороші, але й негативні приклади поведінки батьків, які в деяких випадках призводить до крайнощів.

Таким чином, девіантна поведінка підлітка, позбавленого батьківського піклування визначається не одним, а системою взаємопов'язаних чинників. Основними чинниками, що зумовлюють розвиток девіантних форм поведінки неповнолітніх, є зовнішні та внутрішні чинники. Серед зовнішніх чинників девіантної поведінки підлітків виокремлюємо: деструктивні наслідки сирітства, десоціалізуючі впливи сім'ї та навчальних закладів, деформації у спілкуванні, проблемогенний соціум. Серед внутрішніх психологічних чинників, які сприяють появі девіантної поведінки підлітків виокремлюємо: наявність штучних потреб (алкоголь, наркотики та ін.), емоційна нестійкість, агресивність та аутоагресивність, наявність акцентуацій характеру, відхилення в психічному розвитку, залежна поведінка, спотворена картина світу, неадекватна самооцінка. Повне порушення взаємовідносин дитини з оточуючими – наслідок певних умов соціального середовища, а саме недотримання цих взаємовідносин (позбавлення дитини теплих і довірливих відносин в сім'ї) впливає на формування девіантності у дитини.

Список бібліографічних посилань

1. Демичева А. В. Девиантное поведение в современном украинском обществе. *Вопросы воспитания*. 1999. № 2. С. 94-98.
2. Ренжин П. П. Девиантна поведінка як соціологічна категорія і проблеми її вивчення. *Наука та освіта новий вимір. Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 135 № (60). С. 80-83.
3. Орос О. Б. Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць. 2018. Випуск 2 (38). С. 90-96

4. Ляшук О. С. Особливості профілактичної роботи з дітьми, схильних до проявів девіантної поведінки в умовах закладу інтернатного типу. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць, випуск 15, книга II. К. 2011. С. 245-252.

5. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения: Учебное пособие для вузов. М. «Юрайт-М». 2001. 160 с.

6. Змановская Е. В. Девиантология: (психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студентов вузов. М. Академия. 2003. 288 с.

7. Цікілєк А. Чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. Вісник Приазовського державного технічного університету: зб. наук. праць. ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь. 2019. Вип. 3. С. 70–74.

The problem of social orphanhood is considered as a consequence of social transformations taking place in Ukrainian society today, the growth of antisocial phenomena and the emergence of a crisis of the family institution, which is unable to resist socio-economic and political transformation. In particular, the socio-psychological consequences of the impact of social orphanhood on children include aggression, irritability, the emergence of school maladaptation and deviant behavior.

Key words: deviant behavior, adolescent, social orphanhood.

УДК 159.9

Ельвіра Сергіївна ГОЛУБ,

Студентка 2-го курсу факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

ВПЛИВ АЛКОГОЛЮ НА ПСИХІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ

Проблема «шкідливих звичок» є найбільш актуальною у наші часи, а боротьба з ними це задача не тільки держави в цілому, але й кожної окремої людини. Стаття присвячена вивченню питання токсичного впливу алкоголю на організм лю-

дини. Особлива увага акцентується на наслідки після вживання його вживання.

Ключові слова: *Здоров'я, здоровий спосіб життя, шкідливі звички, алкоголь.*

Коли до організму потрапляє алкоголь, він відчайдушно намагається його вивести. Страждає печінка, а мозку стає складніше передавати імпульси від нейронів до м'язів. Алкоголь – це найшкідливіша речовина з усіх, що вживає людина. Якщо врахувати шкоду для самої людини та для оточуючих, він є найшкідливішим наркотиком, що несе більше зла, ніж героїн, кокаїн, марихуана та метамфетамін. Адже популярність алкоголю в суспільстві вища, ніж у будь-якої іншої наркотичної речовини.

Приблизно 20% випитого алкоголю поглинається шлунком, решта ж 80% вирушає до тонкої кишки. Чим вищою є концентрація алкоголю в напої, то швидше він засвоюється, і настає сп'яніння. Алкоголь вирує у кровотоці, тоді як наш організм намагається його вивести. Вплив алкоголю на мозок полягає в тому, що він змінює рівень нейромедіаторів – речовин, що передають імпульс від нейронів до м'язової тканини. Звідси й ознаки сп'яніння. Люди, котрі часто вживають спиртні напої, починають мати проблеми з координацією, балансом та здоровим глуздом [1, с. 34].

Алкоголь впливає на хімію мозку, змінюючи рівні нейротрансмітерів, хімічних речовин, що передають сигнали, які контролюють процеси мислення, поведінку і емоції. Збуджують-стимулюють мозкову активність або гальмують-знижують активність мозку. Алкоголь посилює вплив нейротрансмітерів в мозку, що викликає повільні рухи і ускладнює мовлення. У той же час, алкоголь пригнічує збуджуючий нейромедіатор глутамат, що збільшує допамін, нейромедіатор, що створює відчуття задоволення при вживанні алкоголю..

Найбільш важливі ефекти алкоголю на нервову систему і мозок: тривога, депресія, агресивність, стрес, напруження. Мозок має баланс хімічних речовин, а алкоголь змінює цей баланс. Це може вплинути на: поведінку, думки, почуття, емоції. Вживання алкоголю змушує більшість людей почуватися краще, менш тривожно і більш комунікабельно. Однак, якщо людина п'є занадто багато, мозок починає вражатися і відчуття задоволення можуть перетворитися на почуття тривоги, агресії або депресії. Якщо людина питиме надмірно, то вона більш схильна до розвитку депресивних симптомів. Пиття регулярно знижує рівень серотоніну в мозку, нейромедіатор, який регулює настрій [2, с. 35].

Особливо шкідливо вживати алкоголь дітям та підліткам, адже у них ще не сформовані деякі області мозку. Споживання великої кількості алкоголю в підлітковому віці може призвести до великих труднощів для нормального розвитку мозку. Найбільш помітними дефіцитами є труднощі відновлення вербальної та невербальної інформації та візуально-просторового функціонування. Підлітки набагато більш схильні розвивати когнітивні дефіцити, такі як труднощі в навчанні та пам'ять. Це тому,

що вони ще не повністю розвинули мозок, і на цій стадії мозок ремоделює зі змінами в нейрональних зв'язках різних частин мозку.

Алкоголь вражає гіпокамп, область мозку, що втручається в пам'ять. Навіть невелика кількість алкоголю може змусити забути, що людина робила, коли ви пила. У п'янстві мозок обробляє інформацію повільніше, а здатність до запам'ятовування зменшується. Ця втрата пам'яті в коротко-строковій перспективі не передбачає пошкодження мозку, хоча частота буде. Тобто, безперервне пияцтво або надмірне пиття пошкоджують мозок і його здатність запам'ятовувати. Тому, якщо людина п'є багато років, вона може мати труднощі запам'ятовування навіть дня, коли не п'є. Це коли умова може бути постійною.

Префронтальна кора регулює імпульсивність і втручається в організацію поведінки. Занадто багато пиття може вплинути на з'єднання в цих районах і викликати імпульсивні речі, які не можна було б мати у звичайних ситуаціях. Відомо, що нові нейрони утворюються в мозку під час дорослого життя в процесі, званому нейрогенезом. Ці нові клітини походять з клітин, які можуть ділитися на невизначений час. Однак, з високими дозами алкоголю, зростання цих нових клітин переривається і в довгостроковій перспективі призводить до дефіциту в таких областях, як гіпокамп. Під час високого споживання алкоголю тисячі нейронів можуть бути втрачені. Під час пияцтва можна зменшити кількість нейронів головного мозку. Високий рівень алкогольної залежності може викликати психоз. Це серйозне психічне захворювання, яке викликає галюцинації, параною та ілюзії. З іншого боку, коли людина раптово припиняє пити, їм може страждати так званий "делірійний тремор" або синдром відміни алкоголю, який включає: головний біль, збудження, сильні тремори, нудоту і блювоту, сильне потовиділення, сонливість, спазми і навіть галюцинації. Це відбувається через звикання, яке відбулося в мозку алкоголіка. Коли він залишає алкоголь, надмірна стимуляція відбувається адренергічною системою, що відбувається в умовах вегетативної збудливості і психомоторного збудження [3, с. 69-70]. Також алкоголь пригнічує вітамінний баланс організму, що може призвести до психічних хвороб такі, як енцефалопатія Верніке і синдром Корсакова. Вони зумовлені дефіцитом тіаміну.

Отже, алкоголь це один з підвидів наркотику, який несе багато шкоди на психічну діяльність та організм людини вцілому, шкодить нормальному та адекватному соціальному життю людини.

Список бібліографічних посилань

1. Шкідливі звички та їх профілактика. К.: Здоров'я, 2002. 120с.
2. Апанасенко Г. Л. Вплив алкоголю, наркотиків і токсинів на поведінку людини. К.: Здоров'я, 2015. 80 с.
3. Ращенко Г. Виховання здорового покоління як соціально-педагогічна проблема. *Педагогічні новації столичної освіти: теорія і практика: науково-методичний збірник*. К., 2012. С. 68-80.

The problem of "bad habits" is the most pressing in our time, and combating them is the task not only of the state as a whole, but also of each individual. The article is devoted to the study of the toxic effects of alcohol on the human body. Particular attention is paid to the consequences of its use.

Key words: Health, healthy lifestyle, bad habits, alcohol.

УДК 376.58

Анна Артурівна ГРЕБЕНЮК,

Студентка 1-го курсу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

Науковий керівник:

Олена Григорівна ШАХОВА,

доцент кафедри соціології та психології

факультету №6, кандидат біологічних наук

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

В роботі представлено аналіз сучасних досліджень детермінант делінквентної поведінки підлітків. Зазначається, що формування схильності до протиправної поведінки неповнолітнього є результатом взаємодії факторів соціального середовища (соціально-психологічні детермінанти) і особистісних характеристик підлітка (індивідуально-психологічні детермінанти), що обумовлює його вибір протиправних способів задоволення своїх потреб. Враховуючи швидкі процеси суспільної трансформації, великої актуальності набуває постійний моніторинг детермінант делінквентної поведінки підлітків з метою її профілактики та корекції.

Ключові слова: делінквентна поведінка, підліткі, злочинність.

В сучасних дослідженнях під«делінквентною поведінкою» розуміється порушення морально-етичних правил та норм поведінки в суспільстві, які призводять до кримінальної відповідальності [1, с.49]. Одним з факторів, що збільшують ризик виникнення делінквентності, є підлітковий вік [2, с.306]. Більшість злочинів, скоєних неповнолітніми, має вікову мотиваційну специфіку: ці правопорушення вчиняються здебільше у віці 14-18 років на ґрунті підлітково-юнацької романтики, прагнення до само-

ствердження, бажання заробити авторитет серед однолітків та наслідувати авторитетам [1, 2].

В даний час, поряд зі стрімкою трансформацією суспільства (цифровою, економічною, соціально-політичною, морально-етичною та ін.) спостерігається і трансформація делінквентної поведінки неповнолітніх. Особливий інтерес викликає розглядання потенційної ролі в цьому сучасних інформаційних цифрових технологій, що створюють новий простір соціалізації. В цей час, разом із традиційними для підліткового віку порушеннями, такими, як крадіжки і хуліганство у хлопчиків, крадіжки і проституція у дівчат, сьогодні набули значного поширення нові форми делінквентної поведінки: торгівля наркотичними речовинами, продаж зброї, рекет, сутенерство, кібер-шахрайство, напад на бізнесменів та іноземців. Специфічною особливістю сучасної підліткової злочинності є її груповий характер. Тому в даний час, з метою профілактики протиправної поведінки і створення ефективних програм її корекції, зростає актуальність виявлення сучасних соціально-психологічних детермінант делінквентної поведінки підлітків [3, с.50; 4, с.78].

Більшість дослідників відзначає, що поведінка злочинця детермінується зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) факторами. Дослідники виокремлюють соціально-економічні, політичні, соціально-психологічні, педагогічні, правові та інші причини криміналізації підлітків. Однак найбільше значення мають соціально-психологічні детермінанти, оскільки саме вони виступають в якості безпосередніх причин злочинів [4, с.113]. Згідно визначення Туз Н.Д, під соціально-психологічними детермінантами формування особистості неповнолітнього злочинця слід розуміти «комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених чинників, під дією яких несприятливі умови соціального середовища, взаємодіючи з психолого-віковими особливостями особистості підлітка, продукують у неї стійкі деформації, здатні за конкретної життєвої ситуації проявитися у вчиненні кримінально-караного діяння». Тому соціально-психологічні детермінанти протиправної поведінки неповнолітніх можна умовно розділити на дві групи: власно соціально-психологічні та індивідуально-психологічні.

1. Власно соціально-психологічні детермінанти делінквентної поведінки неповнолітніх:

1) соціально-психологічні фактори на рівні сім'ї: сімейна неблагонадійність, дисгармонічність стилів сімейного виховання, порушення структури сім'ї, психічна деривація, девіантні патерни поведінки (алкогольна або наркозалежність членів сім'ї, кримінальність), тощо.

2) поза сімейні соціально-психологічні фактори: шкільна дезадаптація, криза системи шкільної та професійної освіти, відсутність належного правового виховання, неорганізованість дозвілля неповнолітніх, послаблення соціального контролю з боку державних і громадських організацій, делінквентність референтної групи, культивування споживацтва засобами масової інформації, глобальні соціальні процеси, пов'я-

зані зі економічними, національними та етнічними проблемами, що тягнуть різке зростання кількості стресових і конфліктних ситуацій як на макро-, так і на мікрорівнях, і безліч інших чинників[4, с. 67-71].

2. Індивідуально-психологічними детермінантами делінквентної поведінки неповнолітніх є переважно внутрішньоособистісні причини та механізми, що ускладнюють процес їх соціалізації. До цієї групи належить, перш за все, психологічні особливості формування особистості в підлітковому віці: психофізіологічні зміни перехідного віку, що загострені критичною фазою психічного розвитку; підліткова емансипація, яка виражена в потребі самоствердження; вікові механізми соціалізації - імітація, навіювання, конформізм та ідентифікація; гедоністичний ризик, акцентуації характеру і аномалії психіки у неповнолітніх, тощо.

Відхилення в когнітивній сфері призводять до стереотипності й ригідності мислення, неадекватних настанов, відсутності інтелектуальних навичок. Девіантні підлітки відчувають емоційні та духовні проблеми (тривога, депресія, переважаючі негативні емоції, відчуття внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо). До проблем саморегуляції призводять неадекватні самооцінка та самоконтроль, екстернальний локус контролю, низький рівень адаптивних можливостей. Але провідну роль у виборі делінквентних шляхів задоволення потреб відіграє деформація ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або послаблені моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважаючі девіантні цінності та антисуспільна спрямованість особистості[4, с. 113].

Отже, делінквентна поведінка неповнолітнього є результатом взаємодії факторів зовнішнього середовища (особливо мікросередовища) і особистісних характеристик підлітка, що обумовлюють його вибір протиправних способів задоволення своїх потреб. Враховуючи швидкі процеси суспільної трансформації, великої актуальності набуває постійне визначення детермінант делінквентної поведінки, з метою створення ефективних програм профілактики та корекції протиправної поведінки підлітків.

Список бібліографічних посилань

1. Тигунцева Г.Н. Генезис научного знания о личности подростка-делинквента в отечественной психологии. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2015. Т. 9, № 1. С. 47–56.
2. Панасенко Е., Макаренко А., Стрижак Р. Проблема девіантної та делінквентної поведінки у неповнолітніх правопорушників: психолого-педагогічний аналіз. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. Вип. 1. С. 304-314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gnvp_2020_1_33 (дата звернення: 24.11.2020).
3. Григорьева, А. А. Криминализация несовершеннолетних как проблема современного общества (психологические, социально-

психологические и клиничко-психопатологические факторы). *Прикладная юридическая психология*. 2018. № 4(45). С. 49–59.

4. Туз Н.Д. Соціально-психологічні детермінанти формування особистості неповнолітнього злочинця (кримінологічний аспект): дис. ...канд.юрид.наук: за спеціальністю 12.00.08. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 232 с.

The formation of delinquent behavior in adolescents is the result of social factors (social-psychological determinants) and personal characteristics (individual psychological determinants) interaction. This interaction determines the adolescent's choice of illegal ways to satisfy his needs. Taking into account the rapid processes of social transformation, constant monitoring of the determinants of delinquent behavior of adolescents will acquire particular relevance. The results of this monitoring are necessary for the prevention and correction of delinquency.

Key words: delinquent behavior, adolescents, crime.

УДК 159.9. 072 (343.8)

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

Ольга ВІДЕГРЕН,

доктор філософії (Ph.D. in Philosophy),
Гімназія королеви Бланки (м. Стокгольм, Швеція)

СПЕЦИФІКА РЕЛІГІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ У ЗАСУДЖЕНИХ ДО УМОВ ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ УСТАНОВИ

Необхідним чинником формування духовності та моральності засуджених до позбавлення волі є релігія, тому у виховному процесі важливо використовувати потенціал релігійного впливу на свідомість засудженого. Нами проаналізовані взаємозв'язки соціально – психологічної адаптації

та релігійної орієнтації у засуджених до умов виправно-трудової установи.

Ключові слова: *релігія, релігійна орієнтація, соціально-психологічна адаптація, злочинці, виправно-трудова установа.*

Формування належної духовності та моральності громадян України і засуджених осіб до позбавлення волі, зокрема, є надзвичайно актуальним у сучасному суспільстві, особливо на даному етапі розбудови нашої держави. Необхідним чинником формування духовності та моральності засуджених до позбавлення є релігія. Досвід розбудови людської цивілізації свідчить, що релігія є одним з ефективних засобів впливу на психічний стан особистості у критичних ситуаціях, особливо при позбавленні волі. Релігію можливо розглядати як одну із форм виховання, що апелює одночасно як до розуму людини, так і її душі [1, с.218].

Основні принципи релігійної свободи щодо ув'язнених закріплені в таких міжнародних нормативних актах, як Загальна декларація прав людини ООН, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права Ради Європи, Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими ООН та ін. Що стосується України, то зазначене питання регулюється Конституцією України, КВК України, Законами України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р., «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 р, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» від 14 травня 2015 р. та інші.

Вивченням особливостей діяльності релігійних організацій та окремих аспектів функціонування релігії на пострадянському просторі були присвячені роботи О. Барабаш, Н. Дудар, С. Здіорука, С. Качурової, М. Паращевіна, М. Петрушкевич, В. Титова, В. Токман та інших. Науково-прикладні аспекти ресоціалізації засуджених до позбавлення волі досліджено у працях В. Білецького, О. Богатирьової, К. Горобця, О. Карамана, А. Осипової, О. Романенко, О. Соколової, І. Яковця та інших. Релігійні погляди на надання допомоги засудженим відображено в працях та промовах релігійних діячів Г. Драуса, А. Маркевича, К. Пантелея, В. Яценка та інших [2, с.17].

Виховний процес із засудженими містить у собі три основних компоненти: виховну роботу, тобто вплив на духовний і фізичний розвиток засуджених, корекцію їх поведінки з метою досягнення позитивних змін особистості; соціальну роботу, тобто надання засудженим допомоги у розв'язанні соціальних проблем, сприяння відновленню й розвитку соціально-корисних зв'язків та реінтеграції їх у суспільство; психологічну роботу, тобто надання засудженим психологічної допомоги, зниження психотравмуючого впливу умов позбавлення волі на особистість. У всіх цих видах робіт виховного процесу необхідно використовувати потенціал

релігійного впливу на свідомість засудженого. Саме релігійне виховання засуджених один із способів здійснення виховного впливу, перебіг якого реалізує основні завдання цього впливу, а саме перевиховання правопо-рушника та недопущення порушень ним закону надалі [3].

Мета дослідження - висвітлити взаємозв'язки релігійної орієнтації та соціально-психологічної адаптації у засуджених до умов виправно-трудової установи.

Для вирішення поставлених в дослідженні завдань нами використо-увалися наступні методики: Шкала релігійної орієнтації (Г. Олпорт, Д. Росс) та методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса – Даймонда;

Дослідження проводилось на базі Державної установи «Диканівська виправна колонія» №12 (м. Харків). У дослідженні приймали участь засу-джені різного віку, всі вперше засуджені. Першу групу склали засуджені, які перебувають у колонії півроку, у кількості 18 осіб, другу групу- засу-джені, які перебувають у колонії більше трьох років, у кількості 16 осіб, які скоїли злочини різного ступеня тяжкості і спрямованості.

Результати, отримані при визначенні кореляції між складовими соці-ально –психологічної адаптації та релігійної орієнтації у засуджених, які відбувають покарання півроку говорять про негативний зв'язок «Зовніш-ньої релігійності» з «Прийняття інших» ($r = -0,481, p \leq 0,05$), «Інтерналь-ність» ($r = -0,571, p \leq 0,05$). Це вказує на те, що у засуджених, які відбувають покарання півроку зі зростанням орієнтації використовувати релігію у власних цілях, яка забезпечує впевненість, соціальні контакти, розваги, статус і самовиправдання, знижується бажання налагоджувати взаємо-відносини з іншими та відчуття контролю над власним життям та навпа-ки. Що в цілому негативно впливає на соціально-психологічну адаптацію.

Отримані результати дослідження також свідчать про прямий коре-ляційний зв'язок між «Зовнішня релігійність» та такими складовими соціально-психологічної адаптації як «Емоційна комфортність» ($r = 0,521; p \leq 0,05$) та «Прагнення до домінування» ($r = 0,584; p \leq 0,05$). Тобто у засу-джених, які відбувають покарання півроку зі зростанням використовувати релігійне почуття і причетність до Церкви для забезпечення безпеки, комфорту, статусу або соціального схвалення, зростає задоволеність, оп-тимістичність, врівноваженість та відсутність страху і тривоги, а також тенденція виявляти контроль над поведінкою інших членів соціальної групи, приймати на себе роль лідера у соціальній взаємодії.

Результати, отримані при визначенні кореляції між складовими соці-ально –психологічної адаптації та релігійної орієнтації у засуджених, які відбувають покарання півроку говорять про негативний зв'язок «Внутрі-шньої релігійності» з «Емоційний комфорт» ($r = -0,541; p \leq 0,05$) та «Само-прийняття» ($r = -0,541; p \leq 0,05$). Тобто у таких засуджених зі зростанням представляти релігію як самостійну і кінцеву цінність, мотивувати свою діяльність в різних соціальних сферах релігійною вірою, свою поведінку намагатись підпорядкувати релігійним нормам і приписам, знижується

задоволеність, оптимістичність, врівноваженість, відсутність страху і тривоги та самопізнання, розуміння внутрішнього світу та навпаки.

Також кореляційні взаємозв'язки свідчать про негативний вплив «Загальної релігійності» на «Прагнення до домінування» ($r = -0,513$; $p \leq 0,05$). Тобто у засуджених, які відбувають покарання півроку зі зростанням релігійності, знижується бажання проявляти домінування у взаєминах та навпаки. Але при цьому спостерігається позитивний зв'язок «Адаптивності» ($r = 0,586$; $p \leq 0,05$) та «Інтернальності» ($r = 0,514$; $p \leq 0,05$). Це вказує на те, що зі зростанням віри та бажанні досягти ідеальної життєвої єдності з Богом, у яких домінують такі релігійні почуття як смирення і прийняття, співчуття і любові до ближнього, зростає відчуття контролю над власним життям та адаптивність.

Результати, отримані при визначенні кореляції між складовими соціально-психологічної адаптації та релігійної орієнтації у засуджених, які відбувають покарання більше 3-х років говорять про негативний зв'язок «Зовнішньої релігійності» з «Адаптація» ($r = -0,604$, $p \leq 0,05$), «Інтернальність» ($r = -0,590$, $p \leq 0,05$) та «Емоційна комфортність» ($r = -0,524$; $p \leq 0,05$). Це вказує на те, що у засуджених, які відбувають покарання більше 3-х років зі зростанням орієнтації використовувати релігію, щоб довести свою соціальну респектабельність, лояльність по відношенню до загальноприйнятого способу життя, знижується пристосованість до умов взаємодії з оточуючими в системі міжособистісних відносин, а також вміння управляти собою і власними вчинками, тенденція до попереднього продумування своїх вчинків, з'являється тривожність, песимістичність, незадоволеність навколишньою дійсністю та навпаки.

Отримані результати дослідження також свідчать про прямий кореляційний зв'язок між «Внутрішня релігійність» та такими складовими соціально-психологічної адаптації як «Адаптація» ($r = 0,538$; $p \leq 0,05$) та «Прийняття інших» ($r = 0,504$; $p \leq 0,05$) та «Інтернальність» ($r = 0,545$, $p \leq 0,05$). Тобто у засуджених, які відбувають покарання більше 3-х років зі зростанням підпорядкувати власну поведінку релігійним нормам і приписам, зростає тенденція до збігу цілей і ціннісних орієнтацій з результатами, які досягаються в процесі спілкування, терпимість до інших людей, до їхніх слабкостей і недоліків, а також переважає внутрішня мотивація, вимогливість до себе, самокритичність.

Але при цьому спостерігається наявність негативного взаємозв'язку «Внутрішньої релігійності» та «Прагнення до домінування» ($r = -0,534$, $p \leq 0,05$). Тобто у засуджених при зростанні мотивувати свою діяльність в різних соціальних сферах релігійною вірою, а поведінку підпорядкувати релігійним нормам і приписам, зменшується прагнення впливати на інших, переконувати їх у власних думках, впевненість та ригідність зовнішньому впливу та навпаки.

Результати, отримані при визначенні кореляції між складовими соціально-психологічної адаптації та релігійної орієнтації у засуджених, які відбувають покарання більше 3-х років говорять про негативний

зв'язок «Загальної релігійності» та «Прагнення до домінування» ($r = -0,572$; $p \leq 0,05$). Тобто у засуджених, зі зростанням релігійності, знижується бажання проявляти домінування у взаєминах та навпаки. Але при цьому спостерігається позитивний зв'язок з «Прийняття інших» ($r = 0,615$; $p \leq 0,05$), «Самоприйняття» ($r = 0,497$; $p \leq 0,05$) та «Емоційна комфортність» ($r = 0,595$; $p \leq 0,05$). Це вказує на те, що зі зростанням віри та бажанні досягти ідеальної життєвої єдності з Богом, зростає терпимість до інших людей, помірна критичність інших, задоволеність собою, позитивна оцінка власних якостей та з'являється оптимізм та емоційна рівновага. З іншими складовими соціально-психологічної адаптації тарелігійної орієнтації у засуджених кореляційних зв'язків не зареєстровано.

В цілому саме об'єднання зусиль виховного впливу персоналом установ виконання покарань і священнослужителів підвищить ефективність виправлення осіб, які позбавлені волі. Релігійне виховання сприятиме майбутній регламентації життєдіяльності людини після звільнення з місць позбавлення волі.

Список бібліографічних посилань

1. Опанасенков О.І. Релігійне виховання засуджених як складова виховного впливу. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 28. С. 218-224.
2. Проскура В.В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. Український соціум. 2015. №2 (53) С. 17-25.
3. Жолтані М.І. Релігійний вплив на засуджених при відбуванні кримінального покарання. Науково –практична Інтернет-конференція. "Юридична наука і практика: пошук правової гармонії". 05.10.2017. Секція №5. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=section&id=39&Itemid=236&lang=ru (дата звернення 2.03.21).

Religion is a necessary factor in shaping the spirituality and morality of convicts, so it is important to use the potential of religious influence on the consciousness of the convict in the educational process. We have analyzed the relationship between social and psychological adaptation and religious orientation among the convicts to the conditions of correctional labor.

Key words: religion, religious orientation, social and psychological adaptation, criminals, correctional institution.

УДК 159.98

Аліна Сергіївна ГУБАНОВА,

курсантка 4 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ТА ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЖЕЖНО- РЯТУВАЛЬНИХ ФОРМУВАНЬ ДСНС УКРАЇНИ

Розглядаються психологічні особливості мотивації професійної діяльності та особливості копінг-стратегій працівників пожежно-рятувальних формувань ДСНС України. Розкривається суть поглядів на проблему зарубіжних та вітчизняних психологів. Підкреслюється необхідність дослідження професійної мотивації та її розвитку для вирішення практичних питань професійного відбору і формування мотиваційної сфери фахівця.

Ключові слова: мотивація професійної діяльності, стресогенність, саморегуляція, копінг-стратегії.

Вивчення особистості співробітника ДСНС України, продуктивності й ефективності його професійної діяльності є однією з актуальних прикладних задач для сучасної психологічної науки і практики. Відображенням стресогенності роботи співробітників аварійно-рятувальних підрозділів виступає висока схильність даного контингенту до психосоматичних та невротичних розладів. Емоційна насиченість професійної діяльності співробітників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС вимагає від них наявності великих резервів самоволодіння та навичок саморегуляції [1, с. 207-215].

Протягом останніх років у психологічній науці спостерігається зростання інтересу до досліджень в області професійного (робочого) стресу. Розвиток стресу, у зв'язку з його впливом на працездатність, продуктивність і якість праці, та стан здоров'я людини на робочому місці, виділяється як важлива наукова проблема. У ході досліджень було виявлено, що робочі стресори, такі як ролева невизначеність, конфлікти, недостатній контроль, робоче перевантаження та інші, зазвичай бувають тісно

пов'язані з психічною напругою, психосоматичними розладами, а також з несприятливими поведінковими наслідками [2, С. 125-128].

У психології велика увага приділяється дослідженням особистості суб'єкта, професійна діяльність якого зв'язана з екстремальними умовами. При цьому багато авторів, серед яких В.О. Бодров, Ю.А. Бессонова, М.І. Мар'їн, С.І. Ловчан, І.Н. Єфанова, А.П. Самонов та ін., відзначають, що професійне функціонування співробітників ДСНС є емоційно напруженим видом соціальної активності і входить у групу професій з постійною присутністю негативно виражених стресорів[3, с. 231-238].

Усе вищесказане свідчить про важливість проблеми, а також про об'єктивну актуальність теми нашого дослідження, що обумовлена недостатнім вивченням особливостей долаючої поведінки співробітників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС, специфіка службової діяльності яких містить в собі постійний підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу та високої відповідальності за результати праці. Також, треба зазначити, що професійна діяльність працівників аварійно-рятувальних підрозділів проходить в екстремальних умовах та характеризується підвищеним моральним, психологічним і фізичним навантаженням. Особливий фактор службової діяльності працівників підрозділів у районах надзвичайного стану – небезпека не тільки для здоров'я, але й для життя. Напруженість, відповідальність, недостатність часу для відпочинку – потужні фактори, які, накопичуючись, викликають негативні психічні зміни.

Приймаючи до уваги масштабність обраної тематики ми провели дослідження психологічних особливостей долаючої поведінки та мотивації професійної діяльності, адже ці питання мають велике значення для успішної та ефективної діяльності працівників ДСНС України. Від професійної мотивації та ефективних способів копінг-стратегій залежить не тільки ефективність діяльності співробітників, але й порятунок життя потерпілих. Оцінка й формування професійної мотивації належать до числа пріоритетних завдань професійного психологічного відбору, професійної, психологічної й оперативно-технічної підготовки працівників ДСНС України.

У якості досліджуваних виступали працівники аварійно-рятувальної частини аварійно-рятувального загону спеціального призначення ГУ ДСНС України в Донецькій області. Загальна кількість досліджуваних – 60 осіб.

У результаті проведеного дослідження були виявлені психологічні особливості мотивації професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних формувань ДСНС України. В цілому можна відмітити, що провідним мотивом професійної діяльності досліджуваних є прагматичний мотив. Соціальні мотиви, також, відіграють для них достатньо важливе значення. Високий показник має мотив професійного розвитку та пізнання. При дослідженні домінуючих мотивів професійної діяльності

працівників ДСНСУ виявилось, що домінуючими мотивами у досліджуваних є мотиви безпеки та надійності, а також належності до суспільства. Важливим є почуття захищеності, належності та необхідності бути корисним. Таким чином, в ході дослідження мотивів професійної діяльності були отримані середніпоказниками за шкалами «підтримання життєзабезпечення», «соціальний статус» та «загальна активність» і високі показники за шкалами «комфорт», «спілкування» та «суспільна корисність».

До найбільш часто використовуваних рятувальниками механізмів подолання відносяться: пошук соціальної підтримки, самоконтроль, конфронтаційний копінг. Рідше використовується: позитивна переоцінка, уникнення, дистанціювання. При дослідженні долаючої поведінки рятувальників було виявлено, що найбільш чисельною є група респондентів, що мають середній рівень за стратегією «вирішення проблем», середній рівень «пошук соціальної підтримки», та низький рівень за стратегією «уникнення проблем». Такі стратегії характеризуються як продуктивні. Було виявлено, що більшість досліджуваних використовують адаптивні стратегії та моделі поведінки подолання в залежності від ситуації. Високі показники були отримані за моделлю «обережні дії». Це свідчить про те, що у складних життєвих або екстремальних ситуаціях досліджувані віддають перевагу спокійним, осмисленим діям над імпульсивною та немотивованою поведінкою.

Список бібліографічних посилань

1. Перелигіна Л.А., Ситник М.Ю. Психологічний стрес пожежних рятувальників і медичних працівників в екстремальних умовах діяльності. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. Вип. 13. С.207-215.
2. Бодров В.А. Психологический стресс: развитие и преодоление. М.: ПЕР СЭ, 2006. 528 с.
3. Склень О.І. Стрес-фактори професійної діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України //Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К.: «Логос», 2006. Т.7. Вип. 9. С.231-238.

The psychological features of motivation of professional activity and features of coping strategies of employees of fire and rescue formations of the SES of Ukraine are considered. The essence of views on the problem of foreign and domestic psychologists is revealed. The necessity of research of professional motivation and its development for the decision of practical questions of professional selection and formation of motivational sphere of the expert is emphasized.

Key words: motivation of professional activity, stress, self-regulation, coping strategies.

УДК 159.9

Тетяна Віталіївна ГУРА,

кандидат педагогічних наук, доцент

Національний технічний університет

«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: [http:// orcid.org/ 0000-0003-2323-3440](http://orcid.org/0000-0003-2323-3440)

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЛІДЕРІВ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

Одна з основних проблем професійної підготовки майбутніх фахівців технічного університету - психолого-педагогічна підготовка майбутніх лідерів.. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню цього аспекту, необхідно констатувати, що важливим є актуальність цієї підготовки та вирішення суперечностей досліджуваної проблеми. Мета роботи присвячена розгляду даної проблеми. В технічному університеті дисципліни психолого-педагогічного спрямування, в основному, викладаються як дисципліни вільного вибору студентів, а не дисципліни загальної та професійної підготовки. В статті доведена актуальність впровадження в освітній процес дисциплін психолого-педагогічного спрямування для розвитку лідерських якостей у майбутніх фахівців інженерного, технологічного та економічного профілю. Висвітлені основні суперечності, які необхідно враховувати під час професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця.

Ключові слова: лідер, здобувачі, стандарт, суперечності, освітній процес, розвиток.

У нестабільні періоди соціально-політичного розвитку суспільство демонструє великий інтерес до особистості і політичного кредо загально-визнаного лідера. До того ж суспільство уважно стежить за діяльністю державних управлінських структур, керманичами економіки (наскільки це можливо), життям партій, загальних рухів, лідери яких приходять у державну владу шляхом виборів чи кадрових перестановок, які продиктовані певними обставинами [1, с.3-4].

Саме лідери відіграють вирішальну роль в історичному процесі, є його визначальною силою. Відповідно, однією з ключових проблем нинішнього етапу трансформаційних процесів українського суспільства є забезпечення психолого-педагогічної підготовки майбутніх інженерів. Проблема формування лідерів принципово важлива для українського

суспільства, насамперед тому, що Україна переживає якісні зміни всієї системи суспільних відносин.

Значимість нової лідерської парадигми визнається і провідними державами світу, які спрямовують свої зусилля на створення національних моделей для розвитку лідерів. В Україні актуальність професійної підготовки лідерів засвідчено у: Стратегії державної кадрової політики на 2011-2020 рр.; Положенні про Президентський кадровий резерв «Нова еліта нації»; Національній доктрині розвитку освіти (Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347), Указ Президента України Про Стратегію державної кадрової політики [2,3,4].

Лідери потрібні в будь-якій сфері людської діяльності. У змісті Стандартів вищої освіти України для здобувачів вищої школи технічного, технологічного та управлінського профілю визначаються серед загальних компетентностей, якими має володіти молодий фахівець певної галузі, такі, як: навички міжособистісної взаємодії; здатність працювати в команді, а серед спеціальних компетентностей є: здатність обґрунтовувати та брати на себе відповідальність за професійні рішення [5,6,7]. Тобто, лідерські якості, які допомагають людині скорегувати не тільки свій професійний шлях, але й спрямовувати роботу групи на успіх.

Проблема розвитку лідерських якостей та здібностей студентів вищих технічних закладів освіти залишалась поза увагою науковців. Водночас процес гуманізації вищої інженерної освіти вимагає від майбутніх фахівців уміти постійно удосконалювати професійні уміння, самостійно виявляти рівень особистої фахової компетентності, адекватно претендувати на оцінку особистих професійних досягнень з боку інших.

Тому психолого-педагогічна підготовка майбутніх лідерів є одним з завдань технічного закладу вищої освіти. Перед сучасною вищою технічною освітою поставлено завдання забезпечити якісну підготовку нової генерації фахівців-лідерів, які були б здатними на високому професійному рівні виконувати своє призначення.

Для цього здобувачів, які саме мають стати фахівцями, слід спрямовувати до постійного формування професійно значущих особистісних характеристик, які дозволятимуть набувати досвіду, досягати в майбутньому професійного успіху. Важливого значення для підготовки фахівця-лідера інженерного, технологічного, економічного профілю має розвиток у нього лідерських якостей та здібностей, а саме, навчання прийомам ділового спілкування, методам ефективного вирішення проблем, керування конфліктами та емоціями, знання прийомів командування, необхідних для всебічної підготовки майбутнього лідера.

Підготовка висококваліфікованих фахівців сучасною системою вищої технічної освіти згідно вимог державних нормативних документів (закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) здійснюється на засадах інноваційних підходів до професійної підготовки, які спрямовані налаштовувати майбутнього фахівця не лише на системне якісне засвоєння фундамента-

льних знань, формування практичних умінь, але й на розвиток в них мотиваційно-потребної сфери, лідерських якостей та творчих здібностей.

Аналіз досліджень з питань лідерства, проблем формування лідерських якостей студентів вищих технічних закладів освіти, а також філософської, психологічної, педагогічної літератури дозволяє визначити різні аспекти дослідження проблеми: 1) вдосконалення професійної підготовки управлінців-лідерів висвітлено вітчизняними вченими В. Берека, Л. Ващенко, Д. Галіцина, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, О. Ельбрехт, Г. Єльнікова, Л. Калініна, Л. Карамушка, Н. Клокар, Л. Кравченко, В. Кремень, С. Крисюк, В. Луговий, В. Майборода, В. Маслов, О. Мельников, П. Надолішній, Н. Нижник, В. Олійник, В. Олуйко, С. Пазиніч, А. Пахарев, М. Пірен, О. Пономарьов, Д. Прасол, Н. Протасова, В. Ребкало, О. Романовський, М. Рудакевич, Т. Сорочан, Л. Товажнянський та ін.; 2) особистісні аспекти лідерства цікавили О.Воронову, Н. Гончаренка, О.Ковальова, А. Свенцицького, У.Бенніса, О.Кріштановську, Р.Мілса, Х.Ортега-і-Гассета, В. Парето та ін.; 3) психологічні особливостей ролі лідера в організації розглядали Б. Кретов, Р.Кричевський, Б.Паригін, К.Аргініс, Дж.Берне, Дж.Коггер, Р.Таннебаум, У.Уїнні, Р.Янг та ін.); 4) наукові підходи про взаємовідносини лідера в групі та динаміку лідерства розглядали Є. Белбін, С.Бондер, Д.Водуєл, Дж.Фолс, Г.Келлі, Дж.Марч, Т.Ньюком, Г.Саймон, Дж.Тібо та ін. Отже, питання лідерства висвітлювались науковцями різних галузей, але дослідження актуальності психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців технічних закладів вищої освіти не були висвітлені на належному рівні.

Відсутність необхідних наукових рекомендацій щодо зазначеної проблеми, низький рівень усвідомлення необхідності бути лідером призводить до того, що здобувачі у більшості випадків не вміють адаптуватися до умов професійної діяльності. Така ситуація призводить до частих рішень отримувати додаткову освіту, яка не підвищує професійну кваліфікацію, а є кардинально протилежною фаху за першим дипломом, тобто молода людина зневірюється у можливості досягти успіху у обраній після закінчення вузу професії.

Отже, тенденції розвитку вищої технічної школи, аналіз теоретичних напрацювань учених дозволили виявити суперечності стосовно досліджуваної проблеми: 1) На рівні концептуалізації освітньої діяльності: між достатньо високим рівнем розробленості проблем, пов'язаних з особистістю, самовдосконаленням особистості, формуванням життєвої позиції та недостатнім використанням цих напрацювань в освітньому процесі, в підготовці майбутніх фахівців технічного університету; 2) На рівні визначення мети підготовки здобувачів вищих технічних закладів освіти: між об'єктивною потребою суспільства в підготовці нової генерації лідерів-фахівців технічних спеціальностей з високим рівнем професіоналізму, готових до постійного підвищення власної кваліфікації та неготовністю студентів вищих технічних закладів освіти бути лідерами; 3) На рівні визначення змісту і технологій підготовки здобувачів вищих технічних

навчальних закладів: між цілісним уявленням про лідера, лідерство як психологічний феномен та недостатньою відтвореністю їх у змісті вищої технічної освіти; між необхідністю цілеспрямованого формування лідерських якостей у студента та відсутністю цілісної, методично обґрунтованої системи такої підготовки і недостатнім упровадженням відповідних технологій.

Таким чином, актуальність та суперечності потребують теоретико-методичного обґрунтування системи психолого-педагогічної підготовки майбутніх лідерів серед здобувачів технічних закладів вищої освіти, розробки і експериментальної перевірки цієї системи з метою розвитку у здобувачів вищої технічної школи лідерських якостей.

Список бібліографічних посилань

1. Михненко А. М. Лідерство та управлінська еліта : навч. посіб. К.: НАДУ, 2011. 292 с.
2. Про Президентський кадровий резерв "Нова еліта нації" Указ Президента № 702/2014 від 02.09.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 05.04.2021).
3. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012-2020 роки Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 06.04.2021).
4. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 06.04.2021).
5. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 162 «Біотехнології та біоінженерія» для першого(бакалаврського) рівня вищої освіти. Наказ МОН України № 1070 від 04.10.2018 р. «URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzen/> (дата звернення: 06.04.2021).
6. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 126 «Інформаційні системи і технології» для першого(бакалаврського) рівня вищої освіти. Наказ МОН України № 1380 від 12.12.2018 р. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/63012/(дата звернення: 06.04.2021).
7. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 072«Фінанси, банківська справа та страхування» для першого(бакалаврського) рівня вищої освіти. Наказ МОН України № 729 від 24.05.2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/> дата звернення: 06.04.2021).

Psychological and pedagogical future leaders training is one of the main problems of professional training of future specialists of the technical university. Despite the large number of works devoted to the study of this aspect, it should be noted that it is important the relevance of such preparation and resolving the contradictions of

the research problem are important. The purpose of the work is devoted to the consideration of this problem. At the technical university, disciplines of psychological and pedagogical orientation are mainly taught as disciplines of free choice of students, but not as disciplines of general and professional training. The relevance of the introduction of psychological and pedagogical disciplines in the educational process for the development of leadership qualities in future specialists in engineering, technology and economics is proved in the article. The main contradictions that must be taken into account during the training of a competitive specialist are highlighted.

Key words: leader, students, standard, contradictions, educational process, development.

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКИМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків,
Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9420-2847>

Олена Миколаївна МОХОРЕВА,

Викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ФЕНОМЕН ЗАДРІСНОСТІ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розглянуто психологічні механізми формування задрісності та її детермінанти. Особливості задрісності у суб'єктів з різним типом локусу контролю та взаємозв'язок суб'єктивних властивостей особистості з задрісністю. Задрісність як механізм віктимізації, вплив рівня соціальної адаптації та суб'єктивного благополуччя.

Ключові слова: задрісність, локус контролю, мотивація, особистість, інтелектуальні здібності, віктимність, механізми ідентифікації, психологічне благополуччя.

Проблема вивчення феномену задрісності займає провідну роль у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних психологів. Дане явище набуває актуальності і загострюється в умовах прогресування соціальної нерівності, економічного розшарування населення та нестабільної соціально-

психологічної реальності. Різноманітність поглядів щодо вивчення цього феномену, відсутність сталої узагальненої думки стосовно визначення терміну, процесу перебігу та механізмів формування заздрості лише стимулюють інтерес до його вивчення в цілому.

Так, наприклад, Т.В. Бескова у своєму дослідженні психологічних механізмів формування заздрісності і її детермінант зазначає, що при формуванні заздрісності у соціальному житті суб'єкта задіяний ряд спільнодіючих, підсилюючих один одного і взаємопроникаючих психологічних механізмів, серед яких виділяються генетично витікаючий механізм інтеріоризації; центральний (базовий) механізм соціального порівняння і механізми категоризації і каузальної помилки, які вбудовуються в механізм соціального порівняння [1, с. 1].

Досліджуючи особливості прояву заздрісності в міжособистісній взаємодії суб'єктів, авторка встановила, що будь-які прояви заздрісності стримуються, нейтралізуються і ховаються. Бескова припустила, що, швидше за все, саме про «білу заздрість» кажуть в обличчя, а про «чорну заздрість» люди вважають за краще мовчати [2, с. 105].

Беручи до уваги положення Т.В. Бескової свідчать про схильність до заздрісності у суб'єктів з різним типом локусу контролю різна: суб'єкти з екстернальним контролем більш заздрісні, ніж інтернали. Відмінності проявляються як в загальному рівні суб'єктивного контролю, так і в області досягнень і невдач, а також в сфері виробничих відносин. Автор зазначила, що суб'єкти з екстернальною позицією найчастіше відчують заздрісність до кар'єрного росту іншого, суб'єкти з інтернальною позицією більш ніж екстернали, схильні вважати, що їм заздрять інші. Причому в цьому випадку має значення як загальна інтернальність, так і інтернальність в галузі досягнень, виробничих відносин і ставлення до здоров'я [3, с.13].

Р.М. Шаміонов у дослідженні взаємозв'язку суб'єктних властивостей особистості і схильності до заздрісності відзначає взаємозв'язок заздрісного ставлення до переваги іншої людини в ряді сфер і низькою суб'єктною позицією особистості. При цьому автор акцентує увагу, що такий зв'язок не є тотальним, а лише щодо тих сфер, які ситуативно значимі для суб'єкта. Атрибуція власної неуспішності в якій-небудь сфері та неуспішності інших по-різному пов'язана з заздрісністю в залежності від її орієнтації щодо інтелектуальних здібностей, активності, мотивації, відповідальності і домагань, а також самокритичності. Таким чином, внутрішні інстанції особистості багато в чому зумовлюють формування заздрісного відношення. Воно пов'язане з низькою суб'єктністю особистості як прямо, так і опосередковано [4, с. 98].

К. Муздибав в своєму дослідженні розглядає феномен заздрісності як негативне явище, яке має антисоціальну, деструктивну і дисфункціональну якість. Дослідник виявив, вивчаючи аттитюди до успіху і везіння в соціальних групах, що саме студенти виявляють більше почуття заздрісності до успішного однокласника або однокласниці у всіх випадках на

відміну від представників інших соціальних груп. Також автор встановив, що найвищу і статистично значущу схильність до заздрісності проявляють студенти, які орієнтовані на досягнення і за віком, і за освітньою діяльністю, а найнижча ступінь заздрісності проявилася у службовців державного сектору економіки [5, с. 109].

Н.В. Горшенина у дослідженнях, спрямованих на вивчення заздрісності як морально-етичної якості суб'єкта навчальної діяльності, виявила, що рівень заздрісності визначає життєву спрямованість, оскільки ієрархія цінностей респондентів з високим та середнім рівнем заздрісності спрямована на індивідуально-особистісний простір, тоді як ієрархія цінностей респондентів з низьким рівнем - на особистісний та соціальний простір [6, с. 98].

Отже, ми можемо зробити висновок, що вивченням феномену заздрісності займалися і продовжуються займатися багато науковців. Багатьма дослідниками відзначається саме негативний аспект феномену. Проблематика дослідження заздрісності не втрачає своєї актуальності у сучасних реаліях розвитку суспільства та займає одну з провідних ролей у темах дослідження багатьох авторів.

Список бібліографічних посилань

- 1.Бескова Т.В. Психологические механизмы формирования зависти и ее детерминанты. Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета». 2013. № 1. 11с.
- 2.Бескова Т.В. Особенности проявления зависти в межличностном взаимодействии субъектов. Известия Самарского научного центра Российской академии наук. № 5 (37). 2010. С. 103-109.
- 3.Бескова Т.В. Склонность к зависти субъектов с разным типом локус контроля. Научно-методический и теоретический журнал «Социосфера». 2011. № 4. С. 13-17.
- 4.Шамяионов Р.М. Взаимосвязь «субъектных» свойств личности и склонности к зависти. Известия Саратовского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика». 2010. Вып. 4. С. 93-98.
- 5.Муздыбаев К. Психология зависти. Психологический журнал. 1997. №6. С. 93-110.
- 6.Горшенина Н.В. Зависть как нравственно-этическое качество студента. Современные исследования социальных проблем. 2012. №12. С.1-14.

Psychological mechanisms of envy formation and its determinants are considered. Peculiarities of envy in subjects with different types of locus of control and the relationship of subjective personality traits with envy. Envy as a mechanism of victimization, the influence of the level of social adaptation and subjective well-being.

Key words: *envy, locus of control, motivation, personality, intellectual abilities, victimhood, mechanisms of identification, psychological well-being.*

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКИМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології,
Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

Катерина Олександрівна РЕЗНИК,

аспірантка Харківського національного
університету внутрішніх справ,

ПСИХОЛОГІЧНА РОЗУМНІСТЬ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ОСОБИСТІСНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Тези присвячені теоретичному аналізу поняття психологічна розумність як специфічному виду особистісного інтелекту. Зазначено основні компоненти та сфери особистісного інтелекту. Розглянуто поняття алекситимія.

Ключові слова: психологічна розумність, особистісний інтелект, алекситимія.

Термін «психологічна розумність» з'явився спочатку в клінічній психології та психіатрії, а саме в Менінгерській клініці, і розглядався у якості важливої передумови вдалого проходження пацієнтами психотерапії. Цей термін іноді розуміється дослідниками як синонім таких термінів, як самоаналіз або самосвідомість. Однак, точного визначення досі немає. У літературі зустрічаються різні визначення цього поняття.

Н. Gardner описав внутрішньоособистісний і міжособистісний інтелект, які включали навички побудови узгодженої ідентичності та розуміння інших людей. J.D. Mayer припустив, що особистісний інтелект також міг би описати цю основну здатність [1]. М. McCallum, W.E. Piper стверджують, що психологічна розумність ґрунтується на особистісному інтелекті [2]. Тому, психологічну розумність визначають як особливий вид особистісного інтелекту, який включає здатність до самоаналізу, самоспостереження і саморозуміння.

Психологічна розумність - це здатність людини бачити зв'язок між своїми думками, почуттями і діями. Тобто людині важливо розуміння своїх почуттів, думок і дій. Ця здатність сприймати і інтерпретувати почуття вимагає в значній мірі пізнавальної здатності і цікавості щодо мотивів і внутрішнього психічного життя інших людей.

Психологічна розумність визначається як здатність ідентифікувати динамічні (внутрішньопсихічні) компоненти і пов'язувати їх з труднощами людини [3, с. 250].

Психологічна розумність - загальний навик, який дозволяє людям міркувати про внутрішні процеси або зовнішні події [3].

Психологічна розумність включає в себе: здатність людини до самоаналізу, самоспостереження і в кінцевому рахунку розуміння; його здатність зрозуміти і побачити зв'язок між поточними проблемами всередині себе; його інтерес і мотивація до роботи і дій [3]. Орієнтація в цьому визначенні спрямована на людину.

Психологічна розумність - схильність до рефлексії мотивації поведінки, думок і почуттів - своїх та інших людей [4]. В цьому визначенні з'являється орієнтація не тільки на себе, але і на інших. Психологічна розумність - це процес, спрямований на пояснення або розуміння власної поведінки і поведінки інших.

Психологічна розумність демонструється суб'єктом в тій мірі, в якій він висловлює зацікавленість і здатність до рефлексії щодо психічних процесів, взаємовідносин і значень поведінки як в афективній, так і в інтелектуальній сферах [4].

Психологічна розумність представляє собою дві розрізнені області особистості: інтерес / здатність, а також можливість вибору / впливу. Психологічна розумність розглядалася як інтерес і мотивація до досягнення психологічного розуміння особистості [4, с. 6].

Психологічна розумність - знання про те, як поводить себе людина та як аналізує поведінку, завдяки участі в актах афективних та інтелектуальних досліджень. Вона включає в себе використання каузальних і атрибутивних моделей.

Психологічна розумність - це властивість суб'єкта, що відображає ступінь його доступу до власної сфери почуттів, прагнення зрозуміти себе і оточуючих, віра в користь обговорення своїх проблем, зацікавленість в мотивах поведінки оточуючих і готовність до змін [4].

Психологічна розумність - динамічна конструкція, на яку впливає генетика, емоційна і міжособистісна середовище, яка постійно змінюється. Вона асоціюється з усвідомленням когнітивних і афективних процесів, пов'язана з здатністю до поведінкових змін.

Психологічна розумність - це особиста (індивідуальна) характеристика, яка відображає не тільки інтерес, але і здатність і може бути змінена значущими зовнішніми джерелами. Таким чином, психологічна розумність включає в себе когнітивні, емоційні та мотиваційні компоненти і може розглядатися як характеристика, інтерес і здатність, приділяючи особливу увагу як індивідууму, так і іншим.

Психологічна розумність включає в себе компоненти:

- 1) Інтерес до усвідомлення пізнання;
- 2) Інтерес до усвідомлення впливу;
- 3) Інтерес до розуміння пізнання;
- 4) Інтерес до розуміння емоцій;
- 5) Здатність усвідомлювати пізнання;
- 6) Здатність усвідомлювати вплив;

7) Здатність розуміти пізнання;

8) Здатність розуміти вплив [4].

Чотири аспекти, що лежать в основі психологічної розумності:

1) пізнавальні здібності і інтуїтивні таланти;

2) цікавість і інтерес до людей; здатність піклуватися про себе;

3) само спрямованість;

4) здатність з боку індивідуума «поставити свій творчий хист психологічної розумності на служіння психоаналітичному процесу» [1].

Таким чином, ми бачимо, що існує досить багато інтерпретацій даного поняття. У своїй роботі ми визначаємо наступну дефініцію даного феномена: психологічна розумність - це властивість суб'єкта, яка проявляється в здатності усвідомлювати емоції, почуття, поведінку свою та оточуючих, прагнення до розуміння їх причин та готовність і прагнення до змін.

У сучасних дослідженнях, які намагаються виділити такі "гарячі" типи інтелекту, як емоційний, соціальний, екзистенціальний, практичний, особистісний, шкали психологічної розумності використовуються для валідазації показників самосвідомості особистості. Автори, що вводять поняття особистісного інтелекту, включають в нього чотири сфери:

а) здатність впізнавати "особистісну" інформацію за допомогою інтроспекції і самоспостереження, а також спостереження за іншими;

б) здатність формувати точні "моделі особистості";

в) керуватися при виборі інформацією про особу там, де це необхідно;

г) систематизувати цілі, плани і життєву історію для отримання хороших результатів [2].

Такий вид інтелекту корелює з психологічною розумністю, а саме - зі шкалами 1) віра на користь обговорення своїх проблем, 2) прагнення до розуміння себе та оточуючих і 3) відкритість новим ідеям і внутрішні ресурси для змін.

Алекситимія проявляється в низькому рівні диференціації та вербалізації емоцій, які не виконують адекватно сигнальну функцію (не сприяють ефективної комунікації). Було продемонстровано, що психологічна розумність є властивістю, до певної межі протилежним алекситимії. Не можна, тим проте, говорити про те, що це прямо протилежні властивості: алекситимія, на відміну від психологічної розумності, включає в себе також показник складності у вербальному вираженні емоцій.

На думку деяких авторів важливий момент схожості між змінними усвідомленості та психологічної розумності, полягає в тому, що в обох випадках мова йде про пряме і безоцінкове сприйняття. Основний аспект, що зв'язує емоційний інтелект і психологічну розумність, - здатність відстежувати почуття та емоції.

Детермінанти психологічної розумності є недостатньо вивченими. Було доведено взаємозв'язок психологічної розумності з емоційним інтелектом, самосвідомістю, усвідомленістю, екстраверсією. Також були пока-

зані позитивний зв'язок психологічної розумності з такими особистісними характеристиками, як соціальність, наполегливість, автономність, само ефективність, і негативну - з пасивністю, репресивністю, конфліктністю та тривожністю. Були виявлені позитивні зв'язки з академічною успішністю, та негативно з прокрастинацією. Психологічна розумність має взаємозв'язки з толерантністю до невизначеності, однак негативно з міжособистісною інтолерантністю.

Список бібліографічних посилань

1. Mayer J. D., Panter A. T., Caruso D. R. Test of Personal Intelligence 1.4 (TOPI 1.4) Manual. 2014 - <http://personalintelligence.info/wp-content/uploads/2014/09/TOPI-1.4-Manual-Distr-Ver-2015-01-23.pdf>
2. McCallum M. Piper W. Psychological mindedness: A contemporary understanding- New Jersey: Lawrence Erlbaum associates, 1997. - P. 133-167
3. Conte H. Ratto R., Caruso D. R. The Psychological Mindedness Scale: Factor structure and relationship to outcome of psychotherapy. *Journal of Psychotherapy Research and Practice*. 1996. № 5. P. 250-259.
4. Тучина О. Р. Основные направления исследования феномена самопонимания в современной психологии *Современные исследования социальных проблем*. 2012. № 2.

Theses are assigned to the theoretical analysis of the understanding of the psychological intelligence as a specific type of special intelligence. The main components of the sphere of special intelligence are assigned. Visually understandable alexithymia.

Key words: *psychological intelligence, special intelligence, alexithymia.*

УДК 159.9

Анатолій Миколайович КЛОЧКО,

проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6898-964X>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ

В статті визначається поняття компетентності, комунікативної компетентності, когнітивності, когнітивних аспектів компетентності. Визначається структура комунікативної компетентності.

Ключові слова: компетентність, комунікативна компетентність, когнітивність, когнітивний компонент, когнітивні стилі.

Компетентність у сфері спілкування в даний час стала однією з головних складових високого професійного рівня спеціаліста в будь-якій області людської діяльності. Поняття компетентність визначається як психосоціальна якість, яка означає силу та впевненість, які виходять від відчуття особистісної успішності та корисності, які дають людині усвідомлення своєї здатності ефективно взаємодіяти з оточуючими [1, с.184].

Це відноситься не тільки до таких професій, де потрібна спеціальна комунікативна підготовка, але і практично до всіх інших типів професій, так як будь-який працівник так чи інакше включається в інформаційний обмін, взаємодіє з оточуючими людьми.

Сукупність комунікативних навичок, знань та умінь, що становлять комунікаційну компетентність, суттєво впливає на результативність та успішність будь-якої діяльності людини. Комунікативна компетентність – це здібності індивіду ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми в системі особистісних відношень [2, с. 281].

Комунікативна компетентність передбачає вміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Вона формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування межі людьми.

У структурі комунікативної компетентності можливе виділення таких компонентів, як когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий на підставі наступних показників: глибина та міцність засвоєння комунікативних знань, самооцінка, рівень емпатійних здібностей, задоволеність основних потреб, рівень міжособистісних відносин, поведінка в конфліктних ситуаціях, прояв комунікативних умінь, організаторські здібності.

У когнітивний компонент входять знання з області взаємини людей і спеціальні психологічні знання, отримані в процесі навчання, а також образ іншого як партнера взаємодії, соціально-перцептивні здібності, особистісні характеристики, які образують комунікативний потенціал особистості.

Когнітивні стилі – це індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про своє оточення у вигляді індивідуальних розходжень у сприйнятті, аналізі, структуруванні, категоризації, оцінюванні. У свою чергу, ці відмінності утворюють деякі типові форми когнітивного реагування, відносно яких групи людей є схожими і відрізняються один від одного. Таким чином, поняття когнітивного стилю використовується для того, щоб позначити, з одного боку, індивідуальні відмінності в процесах переробки інформації і, з іншого, типи людей залежно від особливостей організації їх когнітивної сфери [3, с. 127-130].

Тож, когнітивні стилі - теж до повної міри стилі діяльності (навчання), що включає сприйняття, мислення і дії, пов'язані з вирішенням пізнаваль-

них завдань переважно в ситуації невизначеності. Вираженість когнітивних стилів змінюється протягом онтогенетичного розвитку, але залишається дивно постійним у кожної конкретної людини, якщо порівнювати його показники з рівнем тієї вікової групи, до якої він відноситься.

Значне місце у вітчизняній і зарубіжній психології відводиться розгляду когнітивних, або пізнавальних, стилів діяльності, інтенсивне вивчення яких почалося західними психологами у 1960 роках.

Як показали численні дослідження зарубіжних і вітчизняних авторів когнітивні стилі багато в чому визначають відображення як зовнішньої інформації так і внутрішньої.

Список бібліографічних посилань

1. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. Харьков : Торсинг, 2005. 734 с.
2. Головин С.Ю. Словарь психолога-практика. 2-ге вид., переробл. та доп. Минск : Харвест, 2005. 976 с.
3. Холодная М.А., Берестнева О.Г. Специфика когнитивного обеспечения интеллектуальной деятельности лиц с высоким уровнем интеллекта. Вестник ТГПУ. 2005. Выпуск 1 (45). Серия: ПСИХОЛОГИЯ,

In the theses, the understanding of competence, communicative competence, cognition, cognitive aspects of competence is discerned. The structure of communication competence is began.

Key words: *competence, communication competence, cognition, cognitive component, cognitive styles.*

УДК 159.98

Тетяна Олександрівна КОБЕЛЕВА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

У роботі наведено результати дослідження особливостей професійної мотивації працівників ДСНС України. Розкрито важливу роль мотивації професійної діяльності співробітників підрозділів ДСНСУ.

Ключові слова: мотивація, професійна мотивація.

Швидкий та бурхливий розвиток України характеризується змінами в усіх сферах суспільного життя. Це відноситься і до підготовки фахівців пожежно-рятувальних професій. Через це виникає проблема пошуку інноваційних технологій які спрямовані на підвищення ефективності процесу управління та організації професійної підготовки фахівців ДСНСУ.

Вивчення професійної мотивації у рятувальників, що приймають участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій є необхідним як для більш повного теоретичного вивчення даної проблеми, так і для вирішення практичних питань професійного відбору та формування мотиваційної сфери особистості спеціаліста. Професійна діяльність працівників ДСНСУ протікає в екстремальних умовах, пов'язаних з ліквідацією пожеж, та інших надзвичайних ситуацій і характеризується впливом значного числа стресогенних факторів. Психологічний механізм виникнення високої професійної мотивації полягає в переживанні вірогідності задоволення всіх основних і, перш за все, соціальних потреб особистості. Коли робота стає способом прояву потенціалу працівника, сферою його самоактуалізації і творчості, тоді підсумком буде істотне професійне зростання і високе самозадоволення [1].

Мотивація має різні форми трактування. З одного боку, вона визначається як сукупність чинників, що направляють і визначають поведінку, з іншого – як сукупність мотивів. Мотивація розглядається як процес психічної регуляції конкретної діяльності, як механізм і як процес дії мотиву, що визначає виникнення, напрямок і способи здійснення конкретних форм діяльності [2].

Вивченням мотивації у психології займалися такі вчені, як К. Замфір, Є. Ільїн, Ф. Герцберг, К. Маслоу, Х. Хекхаузен, К. Платонов, В. Ковальов, В. Асєєв, Д. Мак-Клелланд, С. Каверіна, В. Осьодло та інші

Професійна мотивація – це дія конкретних мотивів, які є умовою вибору професії й тривалого та ефективного виконання професійних обов'язків. Розвиненість професійної мотивації тісно пов'язана із професійною самореалізацією [3].

Психологи стверджують, що існує певна залежність ефективності професійної діяльності від мотивації. Так, чим більша сила мотивації, тим вища результативність діяльності. При цьому, пряма залежність зберігається лише до зазначеного рівня, після цього досягається деякий оптимальний рівень. При подальшому збільшенні сили мотивації спостерігається зменшення ефективності професійної діяльності [4].

Виходячи з таких теоретичних положень, нами було проведене дослідження, метою якого було вивчення особливостей професійної мотивації у працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України.

Для визначення особливостей професійної мотивації працівників ДСНС України ми використали методiku «Професійна мотивація» В. Осьодла [5].

Найбільш виражені мотиваційні тенденції спостерігаються за шкалами: оцінка результатів праці, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси і цінності. Результати дослідження параметрів професійної мотивації показали високі показники. Це свідчить про високий рівень розвитку професійної мотивації в процесі розв'язання службових завдань. Працівники з високим рівнем розвитку професійної мотивації майже не переживають труднощів, бо в них добре розвинені навички самостійного здійснення діяльності, вони проявляють рішучість та наполегливість, що визначається специфікою їх професійної діяльності. Працівники усвідомлюють свою відповідальність, розуміють, що отримані досягнення в своїй діяльності це результат власних зусиль.

Для визначення провідних мотивів професійної мотивації нами була проведена методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір в модифікації А. Реана) [5]. Підраховувались показники внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ВПМ) і зовнішньої негативної (ВВП) мотивації. Дослідження мотиваційної структури особистості рятувальників показало, що у досліджуваних вираженими є такі мотиваційні комплекси – $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ та $ЗПМ > ВМ > ЗНМ$. Це означає, що для рятувальників ДСНСу професійна діяльність має досить важливе значення сама по собі, а зовнішні позитивні мотиви переважають над зовнішніми і негативними мотивами. Їх діяльність сама по собі є метою, а не засобом для досягнення якихось інших цілей. Переважає внутрішня мотивація. Якнайгірший мотиваційний комплекс у них взагалі не представлений. Чим оптимальніший мотиваційний комплекс (баланс мотивів), тим більша активність рятувальників мотивована самим змістом діяльності, прагненням досягти певних позитивних результатів.

Для рятувальників у яких переважаючою є зовнішня мотивація, успішна професіоналізація для них можлива тільки за умов позитивної оцінки їх діяльності, що ускладнює процес адаптації та може призвести до розчарування та бажання звільнитись.

Таким чином, показники мотивація професійної діяльності співробітників ДСНСу визначаються на високому рівні. Переважаючою є внутрішня мотивація та менш вираженою є зовнішня позитивна мотивація. Провідними мотивами у рятувальників визначені оцінка результатів праці, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси і цінності. У рятувальників не проявляється схильність до мотивування своєї діяльності якимось зовнішніми обставинами. Працівникам характерна цілеспрямованість, зібраність, самоконтроль, присутній суттєвий інтерес до праці, вони прагнуть підвищувати свою кваліфікацію, вдало проводять активний пошук інформації для вдосконалення своєї професійної діяльності. Професійну діяльність рятувальників більшою мірою спонукають внутрішні мотиви, які пов'язані не із зовнішніми обставинами, а з самим змістом діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Зеер Ф. Э. Психология профессионального развития. М.: Академия, 2009. 240 с.

2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2003. 508 с.
3. Москаленко А. П., Кобзін Д. О., Стародубцев А. А. Професійна мотивація працівників органів внутрішніх справ: вивчення та корекція: наук.-практ. посіб. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. 97 с.
4. Бакшаева Н.А. Психология мотивации студентов. М.: Логос, 2006. 184с.
5. Рамендик Д. М., Солонкина О. В., Слаквa С. П. Психология и психологический практикум для гуманитарных специальностей. М.: Мастер, 2002. 160 с.

The article presents the results of a study of the features of professional motivation of employees of the State Emergency Service. The important role of motivation of professional activity of employees of departments of the State Service for emergency situations is revealed.

Key words: motivation, professional motivation.

УДК 340.13:159.922.8

Світлана Миколаївна КОВАЛЬ

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри соціології та психології ХНУВС
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8165-5118>

ДО ПИТАННЯ САМОРЕГУЛЯЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення змісту саморегуляції; наведено специфічні особливості саморегуляції в умовах навчально-професійної діяльності.

Ключові слова: саморегуляція, структура саморегуляції, курсант, навчально-професійна діяльність.

У сучасних психологічних дослідженнях зазначено, що успішність навчально-професійної діяльності курсантів суттєвою мірою залежить від рівня розвитку усвідомленої саморегуляції, тобто таких умінь, які допомагають їм організовувати процес провадження діяльності й управління нею. Саме система саморегуляції виконує інтеграційну функцію стосовно дій людини, її психічних процесів, станів, які зазнають актуалізації в процесі діяльності [4].

Саморегуляція навчально-професійної діяльності за своєю практичною й теоретичною значущістю належить до однієї з фундаментальних проблем психологічної науки. Її розроблення безпосередньо пов'язане з

формуванням соціально активної особистості, що прагне досягти в діяльності стабільних та ефективних результатів. Цілеспрямоване формування вмінь і навичок саморегуляції передбачає знання закономірностей її розвитку, зумовлюючи необхідність в уточненні її сутності як наукової категорії.

Так, О.К. Осницький вказує, що саморегуляція діяльності є процесом регулювання, що здійснюється людиною як суб'єктом діяльності та спрямований на приведення можливостей людини відповідно до вимог цієї діяльності. Тобто людина сама приводить свої можливості у відповідність до вимог певної діяльності, а окремі моменти фізіологічної саморегуляції та саморегуляції психічних станів можуть стати предметом цілеспрямованого управління у зв'язку із завданнями, які стоять перед особистістю [6].

За визначенням О.О. Конопкіна, психічна саморегуляція – один з найвищих рівнів регуляції активності біологічних систем, який відображає якісну специфіку реалізації її психічних можливостей відображення і моделювання дійсності, зокрема рефлексію суб'єкта самого себе, своєї активності, діяльності, вчинків. Також автор виділяє основні принципи саморегуляції діяльності – системність, активність, усвідомленість [3].

Л.І. Божович відзначає сутність процесу саморегуляції в здатності людини підпорядковувати свою поведінку свідомо сформульованим цілям, навіть усупереч імпульсивним спонуканням; у здатності особистості долати власні бажання заради малопривабливої для неї, але соціальнозначущої мети [2].

К.О. Абульханова-Славська вказує, що в процесі саморегуляції особистість враховує не тільки необхідну в даній ситуації «міру активності», а й свої можливості, які спираються на сукупність мотивів, соціально-психологічні орієнтації тощо. За допомогою саморегуляції особистість визначає співвідношення значущості для себе і суспільної корисності та вибирає відповідну форму прояву активності [1].

В.І. Моросановою саморегуляція визначається як складне системне явище, що включає змістовий, процесуальний компоненти та самооцінку особистості. Змістовий аспект відображає джерела активності особистості, спонукальні психологічні сили, які актуалізують її, надають їй певного напрямку та зумовлюють саме такі дії, незалежно від зовнішніх умов і факторів. Процесуальний аспект саморегуляції визначає якісно різні, але однакові за рівнем досягнень варіанти регуляції поведінки та діяльності. У регулюванні поведінки самооцінці належить особлива роль – вона є основою всього процесу саморегулювання поведінки на всіх етапах її здійснення, включається у структуру мотивації, визначає спрямованість саморегулювання, вибір засобів його здійснення та вплив на інтерпретацію досягнутого ефекту поведінки.

Для вивчення індивідуально-типологічних особливостей системи регуляції довільної активності В.І. Моросановою запропоноване поняття «індивідуальний стиль саморегуляції». До індивідуально-типологічних (стильових) особливостей саморегуляції авторка відносить, по-перше, індивідуальні особливості основних регуляторних процесів, а саме планування (висування цілей), моделювання умов, програмування дій,

оцінювання й корекцію результатів. По-друге, стильові особливості, які характеризують функціонування цілісної системи всіх ланок саморегулювання і є одночасно регуляторно-особистісними властивостями (самостійність, надійність, гнучкість) [5].

Важливі наукові висновки про сутність саморегуляції одержані в теоретичних та експериментальних дослідженнях В.С. Мухіної, В.І. Селіванова, І.І. Чеснокової, присвячених проблемам морального розвитку індивіда на різних вікових етапах.

Саморегуляція в умовах навчально-професійної діяльності має свої специфічні особливості.

Навчання у ВНЗ, порівняно зі школою, має суттєві відмінності. Цим зумовлюються підвищені вимоги до розвитку у курсантів процесів довільної саморегуляції навчальної діяльності (планування і програмування навчальної підготовки, обліку значущих умов навчання, контрольної-корекційних процесів тощо) і відповідних регуляторно-особистісних характеристик, таких як самостійність, ініціативність, гнучкість.

У навчально-професійній діяльності курсантів використовується багато механізмів саморегуляції – самооцінка, рівень власних домагань, самоконтроль, рефлексія, самостимуляція та ін.

Важливу роль у довільній саморегуляції навчально-професійної діяльності курсантів відіграє професійна мотивація – сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості, спонукають і спрямовують особу до освоєння майбутньої професійної діяльності.

Відомо, що формуванню саморегуляції сприяє також навчання курсантів спеціальним умінням планувати свою діяльність, встановлювати порядок дій, помічати відхилення «постійних програм» від заданої й у зв'язку із цим коригувати свої дії.

Саморегуляція діяльності зумовлює послідовність просування курсанта по всіх етапах навчальної діяльності: від початку (мотиву) до завершення (результату). Особистісна саморегуляція проявляється, насамперед, у здійсненні рефлексивного аналізу курсантами змісту і значення своїх вчинків, у дотриманні своїх принципів і вмінні їх аргументувати. Обидва види саморегуляції здійснюються і закріплюються у вчинках, діях і взаєминах, але змістовно вони відрізняються один від одного.

Процес особистісної саморегуляції тісно пов'язаний із самоде-термінацією курсантів, основу якої складають смислові структури. На певних етапах розвитку особистість починає свідомо ставитись до організації і здійснення власної діяльності, визначення напрямів власного розвитку тощо. Людина отримує здатність власне стати суб'єктом своєї життєдіяльності, що характеризується якісно новим способом самоорганізації і саморегуляції особистості [7].

Таким чином, саморегуляція є надзвичайно важливою в навчально-професійній діяльності курсантів, оскільки саме за її допомогою забезпечується мобілізація та інтеграція особистісних властивостей курсантів під час навчання; саме за її допомогою особистість перетворює зовнішні цінності, принципи поведінки у внутрішньо важливі системи. Варто пам'ятати, що психологічні особливості саморегуляції у період навчання у

ВНЗ також визначаються й особливостями особистісного розвитку в юнацькому віці, особливостями мотиваційно-потребової сфери курсантів, а також специфікою самого навчального процесу у ВНЗ.

Список бібліографічних посилань

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. М. : Наука, 1980. 335 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. М. : изд-во «Ин-т практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. 352 с.
3. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности: монографія. 2-е изд., испр. и доп. М. : «Ленанд», 2011. 320 с.
4. Лещенко Г. Саморегуляція як механізм формування професійної надійності майбутніх фахівців з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2015. Вип. 2. С. 225-234.
5. Моросанова В.И. Саморегуляция и индивидуальность человека: монографія. М. : Наука, 2010. 519 с.
6. Осницкий А.К. Психологические механизмы самостоятельности. М. : Психологический ин-т, 2010. 230 с.
7. Юдіна Н.О., Тесленко М.М. Усвідомлена саморегуляція навчальної діяльності студентів як проблема сучасної психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 3(2). С. 90-94.

Theoretical approaches to determining the content of self-regulation are analyzed; specific features of self-regulation in the conditions of educational and professional activity are given.

Key words: self-regulation, structure of self-regulation, cadet, educational and professional activity.

УДК: 159.9

Олександр Степанович КОЛОСОВИЧ,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри теоретичної психології

Інституту управління, психології та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3467-333X>

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

В тезах аналізуються теоретичні аспекти розуміння професійної ідентичності особистості як психологічної кате-

горії. Виділено дві групи чинників, що формують професійну ідентичність особистості, а саме: внутрішні або особистісні та зовнішні або соціальні. Професійна ідентичність виконує такі функції: соціального статусу (професійна приналежність), структурування життєвого часу й простору, формування адекватної самоповаги, особистісної безпеки та впевненості, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, екзистенційного особистісного сенсу.

Ключові слова: професійна ідентичність, психологія особистості професіонала, фактори та умови формування.

Психологія та її наукові представники присвятили вивченню професійної ідентичності особистості чимало досліджень. Зацікавленість даним явищем пов'язана з актуальністю проблематики професіонального становлення особистості та розумінням того, що ця наукова категорія є одним з факторів самореалізації особистості через професійну активність. Активне впровадження здобутків психології в різні сфери життєдіяльності соціуму, зростання попиту на її послуги та збільшення значущості прогнозу щодо професійної успішності сприяють підвищенню уваги дослідників до процесу професійної ідентичності на різних етапах освоєння професії.

У літературі з психології виділяють два види ідентичності: особиста (персональна) і соціальна. Вважається, що професійна ідентичність є найбільш запитуваним видом соціальної ідентичності [7]. Разом з цим, професійна ідентичність є тим явищем, що найбільше впливає на динамічну складову ідентичності особистості, оскільки займає для більшості людей основну сферу активності. Таким чином, ідентичність особистості є основою для її професійного різновиду, який у більш дорослому етапі життя спричиняє зворотній вплив та змінює саму ідентичність. Підтвердженням цьому є безліч наукових досліджень.

Дж. Марсія розглядав саме поняття «ідентичності», що вважає структурою Его (внутрішню, динамічну організацію потреб, які самостійно утворюються, а також здібності та переконання) [3; 7].

Існує точка зору, згідно з якою термін «професійна ідентичність» дублює інші поняття психології. Так, професійне самовизначення, професіоналізація, професійний саморозвиток, професійний статус і роль відображають суть особистісних змін у ході професійної підготовки та професійної діяльності [8; 9]. Безумовно, між ними існує певна тотожність, але водночас кожне з них має свій змістовний пласт. Але, професійна ідентичність виражає концептуальне уявлення людини про своє місце в професії чи професійній спільності. Крім вказаного, таке уявлення супроводжується певними ціннісними та мотиваційними орієнтирами, а також суб'єктивним ставленням до своєї професійної приналежності (прийняттям, неприйняттям або певним проміжним варіантом). Тому, професійна ідентичність постає як інтегративне явище, яке виражає вза-

смож'язки особистісних характеристик. Це забезпечує орієнтацію у світі професій, створює ґрунт для більш повної реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері. Окрім вказаного, дає можливість прогнозувати можливі наслідки професійного вибору. Професійна ідентичність формується внаслідок професійного самовизначення й є показником професійного зростання.

Узагальнення досліджень М. Абдулаєвої [1], Д. Завалишиної [2], Е. Климова [4], Т. Кудрявцева [7] та інших визначають, що професійна ідентичність остаточно формується на порівняно пізніх етапах професіоналізації. У низці концепцій становлення професійної ідентичності співвідноситься з певними віковими етапами (Е. Зеєр [3], Л. Шнейдер [10]). У цілому становлення професійної ідентичності є тривалим поетапним процесом, що починається у період професійного навчання (Ю. Поваренков [7]).

Таким чином, професійна ідентичність – психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної професії й певного професійного співтовариства. Професійна ідентичність детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом, репрезентується за допомогою мовних засобів через образ «Я». Професійна ідентифікація – це об'єктивна й суб'єктивна єдність із професійною групою, справою, що зумовлює спадкоємність професійних характеристик (норм, ролей і статусів) особистості. Окрім цього, професійна ідентичність – це прийняття ціннісних позицій, які допустимі в тому чи іншому професійному просторі. При цьому становлення професійної ідентичності, професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком професіонала як суб'єкта, особистості та індивідуальності. На цей процес впливає багато чинників, які умовно можна розділити на дві великі групи, які пов'язані між собою:

- внутрішні або особистісні (система цінностей, норм і правил, яких дотримується особистість, її життєві цілі);
- зовнішні або соціальні (суспільні стереотипи й установки, затребуваність фахівців певного профілю навчання на ринку праці, перспективність їх працевлаштування).

Професійна ідентичність також може виконувати такі функції: соціального статусу (професійна приналежність), структурування життєвого часу й простору, формування адекватної самоповаги, особистісної безпеки та впевненості, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, екзистенційного особистісного сенсу [2; 3; 5; 7].

Факторами та умовами повноцінної професійної ідентичності можна вважати соціально-психологічні (інтеріоризація професійної моралі і позитивна оцінка професійних відносин), суб'єктивні (мотивація, адекватні профе-

сійна самооцінка та бачення перспективи), індивідуально-типологічні (повноцінне усвідомлення професійно важливих та психічних якостей) та час (здатність розуміти його цінність та вміло використовувати).

Список бібліографічних посилань

1. Андрушко Я.С. Професійна ідентичність особистості як психологічний феномен. *Психологічні науки*. Збірник наукових праць. №2. К., 2003. С. 27 – 35.
2. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста /Под ред. В.Ю.Иконникова, В. И. Подшивалкиной. Кишинев: ИПФ “Центральная типография”, 1997. 192 с.
3. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях. *Вопросы психологии*. 2008. №1, С. 89-101.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону.: Феникс, 1996. 512 с.
5. Ложкін Г. В. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен. *Практична психологія і соціальна робота*. 2007. №9 (102), С. 6 – 12.
6. Павленко В.И. Представление о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии. *Вопросы психологии*. 2000. №1, С. 135-142.
7. Поваренков Ю. П. Психология становления профессионала : [учеб. пособие]. Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2000. 214 с.
8. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности. 2-е изд. СПб. : Питер, 2003. 224 с.
9. Смирнов С. А. Психология идентичности: психопрактики после постмодерна. Модернизм в психологии: сборник материалов Всероссийской конференции 14-15 мая 2004 г. 2005. С. 99 – 113.
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. М. : Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та, 2004. 600 с.

Theses analyze the theoretical aspects of understanding the professional identity of the individual as a psychological category. There are two groups of factors that form the professional identity of the individual, namely: internal or personal and external or social. Professional identity performs the following functions: social status (professional affiliation), structuring of life time and space, formation of adequate self-esteem, personal security and confidence, self-improvement, professional and personal growth, existential personal meaning.

Key words: professional identity, psychology of professional personality, factors and conditions of formation.

УДК 159.98

Ольга Олегівна КРИВОШЕЙ,

студентка 4 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА КАР'ЄРНИХ ПЕРСПЕКТИВ СУЧАСНОГО ПРАЦІВНИКА ОРГАНІЗАЦІЇ

У роботі представлено теоретичний аналіз стану вітчизняних та зарубіжних психологів у галузі досліджень професійної кар'єри та мотивації досягнення. Аналізуються особливості мотиваційної основи кар'єрних перспектив сучасної особистості.

Ключові слова: кар'єра, мотивація досягнення, професійна кар'єра, мотивація.

Планування, щодо кар'єрних перспектив, для працівника забезпечує більш високу ступінь задоволення від роботи, сприяє його професійному зростанню, підвищенню рівня доходу, стимулює підвищувати рівень знань, цілеспрямовано готуватися до майбутньої професійної діяльності, досягати посадового статусу в організації. Усі люди за своєю природою різні, а отже, неоднакові і їхні погляди щодо визнання, успіху, відповідальності, просування по службі, фінансової винагороди. Мотивація кар'єрного просування персоналу є і назажди залишиться одним із головних пріоритетів керівників та менеджерів із персоналу.

Успішність будь-якої діяльності залежить від трьох причин: здатностей до даного виду діяльності, мотивації досягнення, ситуативних факторів.

Мотивація вважається однією з найважливіших компонентів у структурі професійної діяльності будь-якого фахівця. У сучасних дослідженнях мотивація розглядається як система факторів, що детермінують поведінку персоналу, стимулюють та підтримують його поведінкову активність на певному рівні діяльності [1, с. 48-49]. Проблемой займалося безліч дослідників, що базувалися на різних парадигмальних підставах. Так, до авторів, які вивчали мотивацію, можна віднести З. Фрейда, А. Маслоу, К. Левіна, Л.І. Божович, Б.Г. Ананьєва, А.Н. Леонтьєва, Є.П. Ільїна та багатьох інших.

О.Є. Кузьмін та О.Г. Мельник дають таке визначення: мотивація – це процес спонування до діяльності з метою досягнення певних цілей [2, с.201].

У плануванні та розвитку кар'єри важливим є, перш за все, спрямування мотивації на реалістичне уявлення особистості про те, чого можна досягти в конкретних умовах праці відповідно до реального рівня особистого і професійного потенціалу.

С.С. Занюк визначає, що мотивація – це сукупність спонукальних факторів, що визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини [3, с. 23].

Як і інші види мотивації, професійна мотивація схильна до впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Тому професійна мотивація одночасно є і відносно стійким і мінливим, динамічним утворенням. Залежно від психологічних особливостей особистості і зовнішніх обставин її життєдіяльності професійна мотивація людини може зберігатися протягом декількох десятиліть, а професійна мотивація іншої людини – повністю змінитися за значно коротший термін. Загальна закономірність полягає в тому, що в своєму розвитку мотивація професійної діяльності проходить, як мінімум, кілька етапів, кожен з яких характеризується своєю особливою структурою професійної мотивації:

1. Етап вибору професії або спеціальності.
2. Етап вибору місця роботи.
3. Етап безпосередньо реалізації професійної діяльності [3, с. 128-130].

Реалізація трудової діяльності людини визначається в тій чи іншій мірі всією сукупністю мотивів, що впливають на протязі кожного з етапів: «мотиви трудової діяльності ведуть до формування мотивів вибору професії, а останні ведуть до мотивів вибору місця роботи».

Професійна мотивація надає значущий вплив на ефективність професійної діяльності. Найважливішим, пов'язаним з професійною мотивацією, фактором ефективності професійної діяльності є сила актуальних мотивів в структурі мотивації. Найбільш важливим і складним фактором ефективності діяльності з боку професійної мотивації виступає задоволеність людини своєю працею: почуття виконаної роботи і задоволеність від цього сприяють підвищенню результативності праці. Отже, не тільки задоволеність працею підвищує ефективність діяльності, а й ефективність діяльності збільшує ступінь задоволеності працею, тобто існує взаємозалежність між перерахованими змінними [4, с.127-128].

Важливу роль у зрозумінні впливу мотивації на успішність професійної діяльності відіграє вивчення мотиву досягнення. У наукових дослідженнях з питань мотивації відстежується думка, що ефективні дії характерні для людей з тенденцією до досягнення успіху, а неефективні дії – для тих, хто дотримується стратегії уникнення невдач.

Успіх у професійній діяльності фахівця, можна пов'язувати з успішною кар'єрою. У кар'єрі на перший план виступає оволодіння рівнями і

ступенями професіоналізму, досягнення певного соціального статусу у професійній діяльності, призначення на певну посаду. У структурі мотивації до кар'єрного зростання науковці виокремлюють такі складові, як: мотив прагнення до влади, мотив прагнення до успіху, мотив афіліації [5].

Технологія побудови кар'єри є першим фактором в діловій кар'єрі. Співробітник організації повинен визначити цілі і завдання організації, а потім для себе визначити власні цілі і відповідно до цих цілей визначити кар'єру. Також потрібно розуміти свої цілі і мотиви, потреби, визначення того, що для людини важливіше – прагнення до влади або успіху, або самореалізація через професійне зростання [6, с.150-154].

В основі сучасних теоретичних підходів до мотивації лежать уявлення, сформульовані психологічною наукою, що досліджує причини і механізми цілеспрямованої поведінки людини. З цих позицій мотивація визначається як рушійна сила людської поведінки, в основі якої знаходиться взаємозв'язок потреб, мотивів і цілей людини.

У психології проблема мотивації є однією з найбільш опрацьованих. При цьому говорити про будь-яку єдність думок з приводу даного конструкту не представляється можливим. У психології на сьогоднішній день можна виявити безліч різних визначень мотивації, мотиву, а також підходів до її вивчення.

Список бібліографічних посилань

1. Солошич І.О. Структура професійної діяльності фахівця-еколога як основа формування науково-дослідної компетентності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. № 2. С.48-49
2. Кузьмін О.Є, Мельник О.Г. Основи менеджменту: Підручник. К.: Академвидав, 2012. 416 с.
3. Занюк С.С. Психологія мотивації. Навчальний посібник. Київ: Видавництво «Либідь», 2002. 304 с.
4. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. М.: ПЕР СЭ, 2001. 511 с.
5. Поняття і цілі ділової кар'єри // Конспект лекцій «Основи менеджменту». Режим доступу: <http://library.if.ua/book/3/444.html>
6. Молл Е. Г. Управление карьерой менеджера. СПб.: Питер, 2003. 352 с.

The paper presents a theoretical analysis of domestic and foreign psychologists in the field of professional career research. The features of the motivational foundations of the career prospects of a modern personality are analyzed.

Key words: career, achievement motivation, professional career, motivation.

УДК: 159.922.736.4

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

ГУЛЯЄВА Хаяла Аджар кізі,

дитячий психолог по реабілітації дітей з особливими потребами
Азербайджанської логопедичної академії

РОЛЬ БАТЬКА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У тезах розглянуто сучасні дослідження ролі батька у формуванні особистості та самоідентифікації дітей та підлітків, уявлення про фігуру батька у сучасній психологічній науці. Доведено, що образ батька - це важлива для психічного розвитку структура, що формується під впливом різних факторів і впливає на формування особистості, ідентичності, емоційне благополуччя, самооцінку, поведінку молодшої людини.

Ключові слова: батько, батьківство, самоідентифікація дитинства.

Інститут сім'ї постійно трансформується слідом за соціокультурними змінами суспільства, що призводить до зміни гендерних ролей, але для дитини функція сім'ї залишається незмінною: це середовище, в якій складаються умови її фізичного, психічного, емоційного та інтелектуального розвитку. Питання впливу сім'ї на розвиток особистості дитини стають все більш актуальними, але більшу увагу приділено постаті матері, батько ж практично не згадується. Його постать сприймається, як соціальний конструкт. Проте, ця проблема стає все більш актуальною для сьогодишнього суспільства, оскільки для формування повноцінної психічної структури необхідна гармонійна взаємодія чоловічого і жіночого начала. Сучасних досліджень фігури та ролі батька у розвитку особистості дитини небагато, тож розглянемо та проаналізуємо основні дослідження за цією темою.

К.С. Родін, вивчаючи фігуру батька у житті сина, зазначав, що на відміну від матері, роль батька в сучасному суспільстві значно складніше, тому що очікування дитини на його адресу більш суперечливі. У сім'ї необхідно виконувати функцію люблячого і турботливого захисника. У суспільстві необхідно поважати закон сили. Чоловікові постійно доводиться коливатися між законом любові і законом сили. Модель традиційного батьківства сходить нанівець, а нова не функціонує через складність несвідомих процесів [1, с.74].

У дослідженні образу реального та ідеального батька у уявленні підлі-

тків Слученкова К.А. стверджує, що у підлітків з повних сімей простежується позитивний, досить повний і багатовимірний образ ідеального батька, який часто близький до образу реального батька. У підлітків з неповних сімей образ ідеального батька відрізняється від образу реального батька, який досить бідний, мало диференційований, негативно забарвлений, або взагалі відсутня. В описі батька підлітків з неповних сімей практично не зустрічаються такі характеристики, як доброта, турбота, чітко простежується брак любові та уваги щодо себе від батьків [2, с.4].

Вивчаючи образ батька як чинник самоактуалізації особистості, С.В.Ліппо вказує на те, що зміст образу батька трансформується в залежності від віку дитини. Образ батька у підлітків характеризується складною структурою і неоднозначним змістом. Важливою складовою цього образу в підлітковому віці є успішність батька. Критерії успішності батька змінюються в залежності від статевої приналежності підлітка. Для хлопчиків критерій успішності батька - його соціальна значимість і матеріальні досягнення. Для дівчаток - компетентність батька в побудові міжособистісних відносин і його матеріальні здобутки як один із способів турботи про сім'ю [3, с.181].

У своєму дослідженні батьківської ролі та її впливу на розвиток дитини Ю.В. Лебедева стверджує, що трансляція чоловічого образу проходить через засвоєння дитиною норм і правил поведінки чоловіка, які намагаються прищепити своїм синам батьки [4, с.28].

О.О. Лупекіна зазначає, що позитивні відносини з батьком пов'язані з такими якостями дітей, як емоційна врівноваженість, оптимізм, високий самоконтроль, хороше розуміння соціальних нормативів, більш успішне оволодіння вимогами навколишнього середовища. Найбільш істотним і нічим не замінним виявляється вплив батька на становлення психосексуальної ідентичності, гендерної ролі як хлопчиків, так і дівчаток. Досягнення дитиною триангуляції, тобто здібності до перехресної ідентифікації з двома об'єктами (мати і батько), також можливо тільки за умови близьких, емоційно позитивних відносин дитини з батьком [5 с.74]

Досліджуючи зв'язок образу батька з образом шлюбного партнера, Кочарян О.С., Глущенко Л.В. вказують на те, що раннє розчарування дівчинки в батькові призводить до спотворення жіночої ідентичності, до відмови від жіночності, суперництва з чоловіками і бажанню домінувати над ними. Домінуючий і пригнічуючий батько формує у дівчини відмову від материнських інстинктів, сексуального задоволення і робить її нездатною вступати у відносини з чоловіками [6, с.161].

Таким чином, можна зробити наступні висновки: образ батька - це важлива для психічного розвитку дитини і підлітка структура, що формується під впливом різних факторів і впливає на формування особистості, ідентичності, емоційне благополуччя, самооцінку, поведінку молодшої людини. Недостатнє вивчення даної проблеми призводить до фрагментарного розуміння фігури батька у сучасній психологічній науці.

Список бібліографічних посилань

1. Родин К.С. Фигура отца в жизни сына. *Педагогика и просвещение*, 2014, 1(13). С. 63-75.

2. Слученкова К.А. Образ реального и идеального отца: особенности представлений у подростков. *Universum: Психология и образование: электрон. научн. журн.*, 2018, № 3(45). URL: <http://7universum.com/ru/psy/archive/item/5613>

3. Липпо С.В. Образ отца как фактор самоактуализации личности: диссертация ... кандидата психологических наук : 19.00.01. Санкт-Петербург, 2006. 188 с.

4. Лебедева Ю. В. Отцовская роль и ее влияние на развитие ребенка. *Психологический вестник Уральского государственного университета*, 2005, Вып. 5. С. 19-29.

5. Лупекина Е. А. Роль отца в системе детско-родительских отношений: кризис триангуляции. *Философия и социальные науки*, 2015, № 4. С. 70-74

6. Кочарян А.С., Глущенко Л.В. Зв'язок образу батька з образом шлюбного партнера. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Психологія»*, 2009, №842, Вип. 41. С.160-165.

In this study, modern research on the role of the father in the formation of personality and self-identification of children and adolescents, the idea of the figure of the father in modern psychological science are considered. It is proved that the image of the father is an important structure for mental development, which is formed under the influence of various factors and affects the formation of personality, identity, emotional well-being, self-esteem and behavior of a young person.

Key words: father, fatherhood, self-identification, childhood.

УДК 159.923

Світлана Борисівна МІНАКОВА,

слухач магістратури факультету № 6

Науковий керівник:

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківський національний

університет внутрішніх справ

ВПЛИВ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК НА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЕВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТІ

У тезах доповіді розкрито зміст поняття «життєвий сценарій», обґрунтована ідея про вплив батьківських припи-

сів на формування життєвого шляху дитини, її успішність у житті.

Ключові слова: батьківські установки, життєвий сценарій, Его-стан.

Теорія сценарія була розроблена Еріком Берном у 1960-х роках. Він розробив основні теоретичні положення транзактного аналізу (ТА), успішно займався індивідуальною та груповою терапією. Пізніше теорія та метод ТА розвивалися К.Штайнером, В.Джойнсом, Й.Стюартом [1, с.34].

Згодом, концепція сценарію почала набувати все більш важливе значення в теорії транзактного аналізу і на сьогодні концепція життєвого сценарію є однією з центральних частин теорії транзактного аналізу.

Поняття «життєвий сценарій» було введено у психологічний обіг психологом і психіатром Е. Берном, як «план, що упорядковується у дитинстві, підкріплюється батьками, виправдовується подальшими подіями і завершується так, як було визначено з самого початку» [2].

Сам сценарій записується в Его-стані «Я» дитини через транзакції між батьками і дитиною. Структура особистості, за Е.Берном, характеризується наявністю трьох станів «Я», або «Его-станів»: «Батько», «Дитина», «Дорослий». Его-стани – це сукупність зв'язаних один з одним способів поведінки, думок, почуттів, нашої особистості в певний момент. Дитина, з перших днів життя, інтерпретує послання батьків, у формі невербальних сигналів, на основі яких дитина робить певні висновки про себе, інших людей і світ в цілому.

Сукупність вербальних і невербальних сценарних послань від батьків, визначають батьківське програмування, основою для створення життєвого сценарію дитини. Дорослі, обмірковують свої рішення перед їх прийняттям, а найраніші рішення дитини обумовлені почуттями, не мисленням. Щоб вийти зі сценарію, необхідно виявити потреби дитини у тому віці, і знайти способи задоволення цих потреб в сьогоденні. Хоча батьки грають вагомую роль у формуванні уявлень дитини про цілі і структуру життєвого шляху, але, зрештою, людина сама визначає своє ставлення до життя. [3].

Процес формування життєвої позиції за Е. Берном зображено на рис. 1 (конкретний приклад). Дитина 3 роки тягнеться до матері, а мати не обіймає її, вона отримує повідомлення про свою небажаність, сприйнявши мамину позу, вираз обличчя. Тобто через невербальні сигнали дитина приймає рішення про свій сценарій в результаті почуттів до того, як почне говорити. При цьому дитина використовує доступні в своєму віці способи тестування реальності.

Сценарій «записується» у підсвідомості дитини у віці від трьох до восьми років. Висловлювання батьків про навколишній світ, про себе, про дитину, їх життєвий приклад, особисті рішення найменшої людини – все це визначає основний зміст сценарію. [4].

Рис. 1. Формування життєвої позиції за Е. Берном

У сценарії існує чотири варіанти життєвих позицій:

- 1) Я благополучний - інші благополучні = світ благополучний (Я + інші +);
- 2) Я благополучний - інші неблагополучні = світ неблагополучний (Я + інші -);
- 3) Я неблагополучний - інші благополучні = світ благополучний (Я - інші +);
- 4) Я неблагополучний - інші неблагополучні = світ неблагополучний (Я - інші -).

Саме ці базові екзистенційні позиції (макрокарти) і є основою для формування особистісного сценарію. Аналізуючи класифікацію Клода Штайнера [5]

Можна подати такі девізи або метафоричні заклики, що становлять зміст особистісних сценаріїв і мікрокарт (табл. 1).

Отже, прийнявши певну психологічну позицію, особистість намагається зміцнити її, щоб зберегти своє сприйняття навколишнього світу. Психологічні позиції надають особистості набір інструкцій про те, як думати, відчувати і діяти, а також формують основи її самооцінки. Якщо життєва установка прийнята, то будь-які події вибірково інтерпретуються в її підтримку.

При цьому, чим більш різко виражена патологія (травмоване «Я», порушення адаптації), тим сильнішою є потреба в підкріпленні своєї психологічної позиції.

Таблиця 1.

Змістособистіснихсценіріїв по К. Штайнеру

Базовий припис батьків Початковий сценарій Діяльнісний вихід	Я + Інші – «Живи та рідій» «Я буду жити і радіти» «Зміни»	Я - Інші + «Не будь» «Без любові» «Самогубство»
Базовий припис батьків Початковийсценарій Діяльнісний вихід	Я + Інші – «Не зближуйся» «Без почуттів» «Вбивство»	Я - Інші – «Розум марний» «Без розуму» «Божевілля»

Таким чином, можна відмітити залежність від засвоєних батьківських установок в формуванні життєвого сценарію. Сценарій у межах транзактного аналізу є життєвим планом, що формується в ранньому дитинстві, моделлю поведінки, яка сформувалася під впливом батьків і оточення.

Приписання та заборони впливають на наш емоційний стан і, як наслідок, на нашу поведінку і життєвий настрій в цілому. Коли приписання сформоване в позитивному ключі, у людини присутня активність, працездатність і бажання досягати мети, якщо вона сама цього бажає. Тоді як негативне приписання або заборона формує незадоволення власним життям і претензійне ставлення до світу.

Список бібліографічних посилань

1. Стюарт Й., Джойнс В. Основи ТА: Транзакційний аналіз; пер. з англ. К.: ФАДА, ЛТД, 2002. 393 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы; пер. с англ. Екатеринбург: Литур, 2001. 576 с.
3. Титаренко Т. М. Соціально – психологічна профілактика порушень адаптації молоді до повсякденного стресу: метод. рек. К. : Міленіум, 2010. 84 с.
4. Макаров В.В., Макарова Г.А. Транзактний аналіз – восточная версия. М. Академический проект ОПЛ, 2002. 496 с.
5. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна, пер. зангл. СПб. Питер, 2003. 411 с.

The abstracts of the report reveal the meaning of the concept of the «life scenario», substantiate the idea of the influence of parental prescriptions on the formation on the child's life path, his success in life.

Key words: *parental attitudes, life scenario, Ego – state.*

УДК 159.98

Яна Геннадіївна ПАРАМОНОВА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м.Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України
(м.Харків)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ

У роботі представлено теоретичний аналіз стану вітчизняних та зарубіжних психологів у галузі досліджень соціально-психологічної адаптації. Аналізуються особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників курсантів та студентів НУЦЗУ.

Ключові слова: *адаптація, соціально-психологічна адаптація.*

Розвиток особистості молодшої людини та її становлення в суспільстві як фахівця тісно пов'язані з періодом здобуття освіти у вищому навчальному закладі. Важливими для успішного проходження цього етапу є перші місяці навчання, які вимагають від першокурсника високої здатності пристосовуватися до змін та долати труднощі шляхом використання власних ресурсів та підтримки соціального оточення.

Соціально-психологічні наслідки переживання першокурсниками труднощів в адаптації до курсантського та студентського життя, а також фактори впливу на цей процес вивчали чимало американських дослідників (Р. Аселтін, Р. Дайсон, К. Ренк, М. Метіз, Дж. Грейсон), а також вітчизняні фахівці (М. Дідора, В. Яцула, Р. Попелюшко, Н. Пилипенко, В. Скрипник). Водночас недостатньо уваги приділено методам соціально-психологічної допомоги першокурсникам в адаптації до студентського життя, що можуть включати індивідуальне консультування та групову роботу з використанням різних терапевтичних підходів [1, с. 242-243].

Зокрема, протягом останніх 20-тироків значного поширення в США та Великобританії в роботі з молодими людьми, які мають емоційні та поведінкові розлади, набула сфокусована терапія як короткостроковий

метод втручання, що має наметі досягнення швидкого терапевтичного результату в ситуації клієнта через чіткі, невеликі зміни в його поведінці та в інтерпретації поведінки [2, с. 280-286].

Метою роботи є дослідження показників та факторів соціально-психологічної адаптації першокурсників курсантів та студентів Національного університету цивільного захисту України до студентського життя. Загальна вибірка досліджуваних складала 65 респондентів. В дослідженні використовувались наступні методики: методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда (в адаптації А. К. Осницького).

Опитувальник соціально-психологічної адаптації, СПА – методика, розроблена одним з творців гуманістичної психології Карлом Роджерсом.

Виявляє ступінь адаптованості-дезадаптированості особистості в соціальній сфері, і в якості підстав для дезадаптації передбачає ряд різноманітних обставин: низький рівень самоприйняття; низький рівень прийняття інших, тобто конфронтація з ними; емоційний дискомфорт, який може бути дуже різним за своєю природою; сильну залежність від інших, тобто екстернальність; прагнення до домінування.

Стимульний матеріал представлений 101 твердженням, які сформульовані в третій особі однини, без використання будь-яких займенників. Цілком ймовірно, така форма була використана авторами для того, щоб уникнути впливу «прямого ототожнення». Тобто ситуації, коли випробовувані свідомо, безпосередньо співвідносять твердження зі своїми особливостями. Даний методичний прийом є однією з форм «нейтралізації» установки тестованих на соціально-бажані відповіді.

Авторами виділяються наступні 6 інтегральних показників:

1.«Адаптація»; 2.«Прийняття інших»; 3.«Інтернальність»; 4.«Самоприйняття»; 5.«Емоційна комфортність»; 6.«Прагнення до домінування».

Кожен з них розраховується за індивідуальною формулою.

Результати співвідносяться зі шкалами бланка-ключа. Підрахунок проводиться простим підсумовуванням тих балів, які випробовуваний зазначав в бланку при відповіді.

Показник самоприйняття на рівні нижчому за норму виявлено у 35 обстежених; на рівнях норми – у 20, а на вищому за норму – не виявлено в жодного з досліджуваних. Встановлено переважання низького показника самоприйняття у досліджуваних першокурсників.

Показник прийняття інших на рівні нижчому за норму характеризує 40 досліджуваних, нормативний рівень виявлено у 15 першокурсників, а на рівні вищому за норму встановлено у 10 осіб. Слід зазначити, що попри переважання низького рівня в групі, спостерігається тенденція до зростання прийняття інших.

Показник емоційного комфорту як показник СПА виявлено на рівні нижчому за норму у 40 досліджуваних, на рівні норми – у 25, а показник на рівні вищому за норму не виявлено у жодного з обстежених вибірки. Констатуємо переважання низького рівня у групі.

Показник інтернальності – встановлено переважання кількості досліджуваних з низьким рівнем зазначеного показника: таких у групі 32 особи; нормативний рівень та рівень вище за норму представлено практично однаково – 16 та 17 відповідно.

Показник домінування в цілому також має негативацію – показники нижчі за норму властиві більшості вибірки – 39 досліджуваним, нормативний рівень виявлено у 20 досліджуваних, вищий за норму – у 6 осіб.

Узагальнюючи результати описової статистики групи першокурсників, маємо підстави констатувати розподіл практично всіх показників СПА з вектором до низьких рівнів розвитку зазначених інтегральних показників.

В цілому аналіз структури і змісту психологічної дезадаптації першокурсників НУЦЗУ дає можливість визначити основні тенденції, зокрема: серед досліджуваних респондентів зустрічаються як соціально-психологічно адаптовані особи, так і з проявами соціально-психологічної дезадаптації різного ступеня вираженості; самоприйняття забезпечує процеси адаптації особистості у групі звичайних адаптованих досліджуваних; прийняття інших як змістовна ознака адаптації не впливає на вибір соціалізації особистості, проте визначає та забезпечує її адаптаційні механізми; порушення емоційного комфорту структурує та змістовно характеризує як процеси адаптації/деадаптації, так і механізми соціалізації особистості в середовищі; потреба в домінуванні виступає експансивним механізмом конструювання власного життєвого простору, що забезпечує певну протидію особистості до соціалізації в середовищі; визначено причини соціально-психологічної дезадаптації дезадаптованих першокурсників та психологічні особливості адаптації адаптованих першокурсників за мірою та ступенем їхнього занурення до соціалізації та у зв'язку з рівнем навіюваності особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Галецька І. Самоефективність у структурі соціально-психологічної адаптації // Вісник Львівського університету. Сер. "Філософські науки". 2003. Вип. 5. С. 242-443.
2. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Перспективы социальной психологии. Москва: Аспект Пресс, 1999. 429 с.

The paper presents a theoretical analysis of the state of domestic and foreign psychologists in the field of research of socio-psychological adaptation. Peculiarities of social and psychological adaptation of first-year cadets and students of NUTSZU are analyzed.

Key words: adaptation, social and psychological adaptation.

УДК 159.98

Поліна Дмитрівна ПЕРЕСАДА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ORCID:<http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ СМИСЛОВОЇ СФЕРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ НАВЧАННЯ

У роботі представлено теоретичний аналіз стану вітчизняних та зарубіжних поглядів психологів у галузі досліджень смислової сфери особистості. Аналізуються особливості смислової сфери студентів на різних етапах навчання в закладах вищої освіти.

Ключові слова: *смислова сфера, етапи навчання, сенсо-життєві орієнтації.*

Трансформації, які відбуваються в суспільстві, накладають свій відбиток як на особистість, так і на вимоги до її розвитку, в тому числі і на її професіоналізм в тій чи іншій сфері діяльності. Професіоналізація студентів в закладах вищої освіти та їхня майбутня професійна діяльність залежить від смислової сфери особистості. Період навчання в закладах вищої освіти співпадає з етапом вирішення смисложиттєвих питань, пошуку та визначення особистісних смислів, ціннісних орієнтацій, які мають для молодих людей особливу актуальність в процесі особистісного і професійного самовизначення, в процесі проектування індивідуального життєвого шляху. Смислова сфера формується в процесі індивідуального життя людини. З огляду на те, що студентський вік є важливим етапом розвитку, завдання закладів вищої освіти не тільки формувати компетентного фахівця, а й сприяти становленню моральної особистості, здатної осягати сенс життя і цінувати його [1, с. 28].

Проблематикою смислової сфери особистості займалися О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, О.В. Дробот, Б.В. Зейгарник, Д.О. Леонтьєв, О.М. Леонтьєв, С.С. Митрофанова, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін, А. Ф. Федоренко та інші. Смислову сферу особистості студентів досліджували Н.В. Богданович, С.Ю. Боровиков, О.В.Голець, С.С. Гусаківська, Н.В. Маркіна, О.В. Москаленко, А.В. Очеретяний, С.Є. Сосніхіна, О.В. Трухан, Н.Ю. Чижо, В.В. Столін та інші дослідники [2, с.12].

Метою роботи є вивчення особливостей смислової сфери студентської молоді на різних етапах навчання. В дослідженні брали участь студенти соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України та інших університетів м. Харкова, які перебувають на різних етапах навчання. Загальна вибірка досліджуваних складала 80 респондентів. В дослідженні були використані наступні методики: тест смисложиттєвих орієнтацій (Д.О. Леонтьєв); методика «Система життєвих смислів» (В.Ю. Котляков).

За допомогою методики Котлякова В. Ю., ми розподілили учасників на 2 дослідницькі групи: група №1 – респонденти з високим рівнем життєвих смислів (42 особи) та група №2 – респонденти з низьким рівнем життєвих смислів (28 осіб). Особи із високим рівнем життєвих смислів мають потребу отримувати задоволення від життя, бути щасливими і насолоджуватися усім розмаїттям доступних людині емоцій та відчуттів. Особи з низьким рівнем життєвих смислів мають низьку потребу пізнавати життя, розбиратися в протиріччях навколишнього світу та власної особистості, шукати сенс і причини того, що відбувається.

Для визначення джерел сенсу життя використовувався тест «Сенсожиттєві орієнтації» Д. О. Леонтьєва.

Представлені результати вказують на те, що сенсожиттєві орієнтації студентів істотно розрізняються за наступними параметрами (шкалами):

За шкалою «Мета в житті» показники вищі у групі №1 (респонденти з високим рівнем життєвих смислів) і складають 31,2 бали, ніж у групі №2 (з низьким рівнем життєвих смислів) – середнє значення 26,4 бали. Згідно математичної обробки даних рівень статистичної значущості розбіжностей між групами за критерієм Фішера знаходиться на рівні значущості $p \leq 0,05$. Ця орієнтація для респондентів першої групи пов'язана з наявністю цілей в майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу, але вони можуть мати плани, що не підтримують реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію.

За шкалою «Процес життя» так само показники вищі у групі досліджуваних з високим рівнем життєвих смислів, тобто в групі №1 показники складають 29,2 бали, а у групі №2 – 23,3 бали ($p \leq 0,05$). Це вказує на те, що респонденти з високим рівнем життєвих смислів сприймають сам процес свого життя як цікавий, наповнений зміст. Такі люди живуть сьогоденням.

За шкалою «Результативність життя» показники також вищі у групі досліджуваних №1 (респонденти з високим рівнем життєвих смислів) в порівнянні з респондентами другої групи (відповідно – 26,4 бали та 23 бала, $p \leq 0,05$). Основні цінності життєвої орієнтації цього типу – відчуття того, що життя продуктивне і його прожита частина була завжди осмислена. Людина проживає своє життя, але минуле, теперішнє та майбутнє, нерозривно і в цілому, надає сенс її життю.

За шкалами «Локус контролю – Я» та «Локус контролю – життя» значущих розбіжностей між групами з високими та низькими показниками життєвих смислів не виявлено.

Таким чином, приведені дослідження свідчать про те, що у студентській молоді переважає націленість на задоволення потреб у спілкуванні з людьми, в переживанні емоцій, пов'язаних із спілкуванням, у необхідності причетності до життя інших людей. Більшість студентської молоді в процесі навчання має задоволення від життя, оцінює себе із високим становищем у суспільстві, має впевненість в побудові свого життя відповідно своїх цілей і уявлень про її сенс. За результатами дослідження можна стверджувати, що студенти з високим рівнем життєвих смислів більш впевнені у контролі свого життя, у прийнятті рішень, у розумінні своїх цілей та задач і уявлень про сенс життя. А особи з низьким рівнем – навпаки: вони впевнені у том, що їх життя не піддається свідомому контролю, не вірять в свої сили контролювати події власного життя і надають неповноцінний сенс своєму життю та своїм цілям.

Список бібліографічних посилань

1. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М.: Смысл, 2007. 511 с.
2. Столин В. В. Личностный смысл: строение и форма существования в сознании. Вестник МГУ. Сер. 14. Психология. 1982. № 3. 40 с.

The paper presents a theoretical analysis of the state of domestic and foreign psychologists in the field of research of the semantic sphere of personality. The peculiarities of the semantic sphere of students at different stages of education in higher education institutions are analyzed.

Key words: semantic sphere, stages of learning, meaning-life orientations.

УДК 159.9

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри соціології та психології факультету №6,
кандидат психологічних наук
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО: ЕМПІРИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ

Здійснено теоретичний огляд наукових праць в царині психології в контексті вивчення типологічних особливостей особистості. Представлені відомі типології особистості поліцейських у працях зарубіжних вчених. Емпірично встановлені типологічні

особливості патрульних поліцейських з різним рівнем комунікативної толерантності.

Ключові слова: *типологія особистості, поліцейські, патрульні поліцейські, комунікативна толерантність.*

Особистість вивчається століттями, і в цілому науковцями визначається як комплекс розумових здібностей, що відіграють важливу роль у повсякденному житті людей. Історія вивчення особистості бере свій початок ще з наукових пошуків Арістотеля, котрий вивчав індивідуальні відмінності в поведінці людини і прагнув визначити конкретні риси притаманні особистості. Однією з найбільш відомих і вживаних моделей особистості є «Модель п'яти факторів», розроблена Р. МакКре і П. Костою в 1985 році. Ця модель в царині психології, відома як «Велика п'ятірка», вона вказує на те, що людську особистість можна класифікувати за п'ятьма глобальними вимірами: відкритість, добросовісність, екстраверсія, доброзичливість та нейротизм [1, с.101].

Не менше хвилювало науковців й вивчення специфіки особи поліцейського. Пропонуємо, розглянути одні з найперших відомих типологій поліцейських у працях зарубіжних вчених. Наявна література описує особистість, зосереджену на виконанні професійних обов'язків, доводячи, що особистість правоохоронця, не може бути беззаперечно унікальною [2].

В. Мюір розробив типологію, на підставі класифікації поліцейських за способом виконуваної ними роботи: професіонал, відповідальний, виконуючий обов'язки та уникаючий обов'язків (Muir, 1977). В свою чергу, Л. Фінстад виділив вісім типів неефективних офіцерів поліції: непокірний, надмірно завзятий, паралізований, ледачий, потураючий, нелояльний, без почуття гумору, розчарований, «чемпіон світу» (Finstad, 2000).

Незважаючи на запропоновану унікальність особистості, дослідження В. Гарсія показало гендерні відмінності серед поліцейських: чоловіки-офіцери були більш стійкими та агресивними, а жінки - більш чутливими та емоційно стабільними [3].

Вивчення типологічних особливостей працівників патрульної поліції здійснювалося за допомогою процедури кластерного аналізу за принципом «ближніх сусідів» на ґрунті отриманих емпіричних даних, отриманих за методикою «Діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні» М. Снайдера, було виділено дві групи досліджуваних. До першої групи увійшло – 56 осіб (з низьким рівнем комунікативної толерантності), друга група становила – 98 осіб (з високим рівнем комунікативної толерантності). Для діагностики типологічних особливостей у діючих патрульних поліцейських був використаний «Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик. Результати дослідження представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.
Типологічні особливості поліцейських з різним рівнем комунікативної толерантності ($M \pm m$)

Шкали	Поліцейські з низьким рівнем комунікативної толерантності	Поліцейські з високим рівнем комунікативної толерантності	t	P
Екстраверсія	6.71 ± 0.52	6.69 ± 0.88	0.05	-
Спонтанність	5.59 ± 0.61	5.59 ± 0.53	0.13	-
Агресивність	5.37 ± 0.55	5.41 ± 0.66	0.06	-
Ригідність	5.84 ± 0.98	6.35 ± 1.01	0.35	-
Інтроверсія	3.54 ± 0.72	3.45 ± 0.62	0.05	-
Сензитивність	3.79 ± 0.95	4.02 ± 0.80	0.13	-
Тривожність	4.65 ± 0.64	3.07 ± 0.42	2.14	0.05
Лабільність	7.51 ± 0.55	5.22 ± 0.84	2.68	0.05

Дані наведені у таблиці 1 свідчать, що за шкалою «Екстраверсія» у поліцейських з низьким рівнем комунікативної толерантності становить (6.71 ± 0.52), у групі патрульних поліцейських з високим рівнем комунікативної толерантності – (6.69 ± 0.88), вірогідних відмінностей у прояві даної властивості не було. За шкалою «Спонтанність» у поліцейських з високим рівнем комунікативної толерантності показник склав (5.59 ± 0.53), з низьким рівнем комунікативної толерантності – (5.59 ± 0.61) відповідно.

За шкалою «Агресивність» показники по досліджуваним групам склали (5.37 ± 0.55) та (5.41 ± 0.66) відповідно. У проявах цих властивостей вірогідних відмінностей також не виявлено.

Отримані результати не суперечать теоретичним очікуванням, зокрема поєднання високих оцінок за шкалами «Екстраверсія», «Спонтанність», «Агресивність» свідчить про домінування у працівників поліції стеничних рис, що дозволяє описувати особистість ефективного поліцейського в характеристиках сили та лабільності нервових процесів і домінування процесів збудження. Таким працівникам властиві висока працездатність, стресостійкість, сміливість, активність, екстраверсія, спонтанність і рішучість, вираженою є також потреба у спілкуванні. Такі респонденти вміють легко та швидко, часто за власною ініціативою, вступати у контакти з незнайомими або малознайомими людьми, вони мають значний комунікативний досвід, водночас указаним відношенням часто властивий поверховий і нетривалий характер. Спілкування може виступати знаряддям праці та вирішення професійних завдань для таких поліцейських.

Високі середні значення за шкалою «Агресія» відображають схильність респондентів до ризику, виражену мотивацію досягання, високий рівень домагань, оптимістичність і дієвість. Доволі високі оцінки за зга-

даними шкалами вказують на досвідченість, швидкість прийняття рішень, гнучкість мислення, високу научуваність, хитрість і креативність.

Водночас знижені середні значення за факторами «Інтроверсія», «Сензитивність» і «Тривожність», що склали у поліцейських з низьким рівнем комунікативної толерантності (3.54 ± 0.72), (3.79 ± 0.95), (4.65 ± 0.64) та у поліцейських з високим рівнем комунікативної толерантності (3.45 ± 0.62), (4.02 ± 0.80), (3.07 ± 0.42). Дані вказують на те, що ефективним поліцейським не властиві риси гіпостенічного типу реагування – інтроверсія, сензитивність і тривожність. Це означає, що вони не схильні підкорятися й уникати ситуацій, в яких необхідно брати на себе відповідальність.

Середні показники за шкалою «Ригідність» у патрульних поліцейських з низьким рівнем комунікативної толерантності порівняно з поліцейськими з високим рівнем комунікативної толерантності склали (5.84 ± 0.98) та (6.35 ± 1.01) відповідно. Виходячи з отриманих даних, можна припустити, що особистості поліцейського важко адаптуватися до нових умов, продиктованих змінами ззовні.

Невисокі значення за шкалами «Інтроверсія» і «Сензитивність» свідчать про критичність під час оцінювання професійних ситуацій, високу самооцінку й упевненість у собі.

За шкалою «Тривожність» відмічається зростання рівня тривоги у поліцейських із низьким рівнем комунікативної толерантності (4.65 ± 0.64), у порівнянні із поліцейськими з високим рівнем комунікативної толерантності (3.07 ± 0.42), $p \leq 0,05$.

Помірно високі середні бали за шкалою «Лабільність» у поліцейських з високим рівнем комунікативної толерантності свідчать про певну стриманість, поміркованість, емоційну зрілість, реалістичність, уміння об'єктивно оцінювати професійні ситуації та приймати виважені рішення, деяку мінливість настрою, демонстративність тощо. А от у поліцейських з низьким рівнем комунікативної толерантності даний показник зростає (7.51 ± 0.55), $p \leq 0,05$, що свідчить про статистичну значущість. Виходячи з отриманих емпіричних даних, можна зробити висновки, що поліцейські з низьким рівнем комунікативної толерантності нестабільні, не можуть у повній мірі керувати своїми емоціями, що призводить до певних проблем у процесах адаптації.

Таким чином, отримані результати в цілому збігаються із теоретично очікуваними і, на нашу думку, відображають основні професійно важливі якості, властиві ефективним поліцейським. Перспективами подальших досліджень, ми вважаємо, повинні бути наукові пошуки, котрі б враховували й інші фактори роботи поліції, окрім особистісних якостей, адже в комплексі це може надати ґрунтовні знання стосовно важливих факторів, які впливають на ефективність роботи поліцейського та задоволеність професією.

Список бібліографічних посилань

1. Garbarino S., Chiorri C., Magnavita N., Piattino S., Cuomo G. Personality Profiles on Special Force Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2012. № 27. P. 99 – 110.
2. Abrahamsen S. Police personality and the relationship between personality and preferences for conflict resolution tactics. *PHSForskning*. 2006. № 2. P. 1 – 82.
3. Garcia V. «Difference» in the Police Department. Women, Policing, and «Doing Gender». *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2003. № 19(3). P. 330 – 344.

A theoretical review of scientific works in the field of psychology in the context of studying the typological features of personality. Well-known typologies of police personality in the works of foreign scientists are presented. Empirically established typological features of patrol police officers with different levels of communicative tolerance.

Key words: *personality typology, policemen, patrol policemen, communicative tolerance.*

УДК 159.9

Любов Сергіївна ПРОЦИК,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5440-5826>

РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Досліджено особливості розвитку асертивності у старшому підлітковому віці. Проаналізовано фактори та чинники, які впливають на формування асертивності у старшому підлітковому віці. Окреслено вплив невпевненості у собі на розвиток асертивності.

Ключові слова: *асертивність, старший підліток, поведінка, впевненість у собі.*

У сучасних умовах соціально-економічних та політичних трансформацій суспільство потребує особистостей, що мають власну думку, які можуть бути незалежними від позицій інших, вміють протистояти

маніпулятивним впливам, заявляти про свої інтереси, цілі та досягати їх, при цьому з повагою ставитись до оточуючих. Розвиток *асертивності* особливо важливий у старшому підлітковому віці, коли інтенсивно формуються життєві перспективи, нові погляди на стосунки між людьми та на себе самого, коли особистість стає суб'єктом власної життєдіяльності.

Вивченням теоретичних і методологічних питань, пов'язаних з проблемою психологічних особливостей асертивності у старшому підлітковому віці, займалися зарубіжні та вітчизняні вчені: Б. Анан'єв, Н. Анкундінова, Л. Божович, Р. Бернс, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, Н. Корепанова, Л. Курганська, М. Лісіна, Г. Люблінська, Л. Марчук, С. Мельничук, Л. Ніколаєв, А. Петровський, Н. Подоляк, Г. Тагієва, І. Чеснова, М. Ярошевський та інші.

В українську психологічну науку термін «асертивність» потрапив в середині 90-х років XX століття після оприлюднення книги «Як робити все по-своєму, або асертивність – у життя!» чеських вчених В. Каппоні і Т. Новака [1], які, в свою чергу, запозичили це слово з англійських джерел. Під асертивністю стали розуміти інтегративну особистісну рису, яку можна визначити як незалежність від оцінок інших, як можливість самостійно регулювати власну поведінку [2].

Асертивність у старшому підлітковому віці передбачає формування в особистості підлітка визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей. Асертивна поведінка означає безпосереднє, рішуче і разом з тим ввічливе по відношенню до іншої особистості вираження своїх почуттів, позиції, думок чи бажань таким чином, щоб при цьому зважати на почуття, позицію, думку, права й бажання іншої особистості.

Формування асертивності як особистісної риси у старших підлітків в першу чергу визначається усвідомленням, наскільки їх поведінка визначається їх власними схильностями і спонуканнями, а наскільки – кимось нав'язаними установками. У сфері міжособистісних відносин асертивність передбачає відмову від опори на чужі думки і оцінки, культивування спонтанного поведінки відповідно до своїх власних настроїв, мотивів і інтересів. Як бачимо, асертивна поведінка передбачає розвиток впевненості та позитивної установки. Все вищеописане дозволяє створити орієнтовну схему асертивності особистості, основними компонентами якої є: впевненість в собі, самооцінка та рівень домагань; успіх, самоствердження та потреба в досягненнях; актуалізація, самоактуалізація, самореалізація; прагнення до домінування та самовираження.

Серед психологічних факторів, що впливають на розвиток асертивності, сучасні дослідники (Дж. Вольпе, Р. Альберті, М. Еммонс) виділяють індивідуально-особистісні риси, що сформувалися у підлітка в результаті впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. До зовнішніх чинників, що

впливають на розвиток асертивності у старшому підлітковому віці, можна віднести: особливості сімейного та шкільного виховання, індивідуальний досвід спілкування з людьми та вплив національно-культурного, світоглядного та інших факторів. До внутрішніх чинників можна віднести: базові потреби, цінності, установки, самооцінку, цілеспрямованість особистості, стійкість до зовнішніх впливів та інші індивідуальні риси [3].

Це означає, що процес розвитку асертивності має свій специфічний механізм, свої передумови і динаміку. Одним із значущих чинників, що перешкоджають розвитку асертивності особистості, в першу чергу, можна назвати невпевненість в собі. Невпевненість з'являється, коли особистість потрапляє в нову для себе ситуацію, і виникає необхідність для прийняття вірного рішення щодо визначення стратегії поведінки. Люди, як правило, відчувають себе невпевнено, коли обставини життя різко і сильно змінюються. Тому ситуативна невпевненість – це цілком природний і виправданий стан, що допомагає розібратися в мінливій ситуації, і яким цілком можна управляти. Однак коли ситуативна невпевненість стає звичною і повсякденні події постійно викликають тривогу, то людина починає боятися відстоювати свою думку, це означає, що вона «йде на поводу» своєї невпевненості – від цього слід звільнитися [4].

Відповідно, найбільш значущими психологічними чинниками, що перешкоджають розвитку асертивних якостей у підлітковому віці, є: невпевненість в собі, висока тривожність і напруженість, страх, агресивність, неадекватна самооцінка, нерівноваженість. Зазначені чинники, в свою чергу неминуче детермінують більш зримі поведінкові патерни, як-то: схильність до маніпулювання і підвищену агресивність. У той же час слід зазначити, що найбільш значущими психологічними факторами, що сприяють розвитку асертивності у старших підлітків, є: впевненість в собі, адекватна самооцінка, здатність до співпраці, самоповага, шанобливе ставлення до оточуючих та прийняття на себе відповідальності за власне життя і власну поведінку.

Таким чином, *асертивність* – це властивість особистості, яка формується у підлітків поступово через освоєння самостверджуючих характеристик поведінки. Розвиток асертивності як особистісної риси у старших підлітків в першу чергу передбачає, щоб вони усвідомили, наскільки їх поведінка визначається їх же власними схильностями і спонуканнями, а наскільки – кимось нав'язаними установками. Сформованість асертивності у підлітковому віці значно підвищує адаптаційні процеси у середовищі, сприятливо впливає на соціалізацію підлітків і задає вектор їх соціального успіху, самоактуалізації і самореалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Каппони В., Новак Т. Как делать всё по своему, или Ассертивность – в жизнь. СПб.: Питер, 1995. 186 с.
2. Ніколаєв Л.О. Дослідження проблеми асертивності у вітчизняній та зарубіжній школах психології розвитку. Збірник наукових праць КПУ

імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України № 9.
URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pspl/2010_9/138-146.pdf

3. Леонтьев А.А. Асертивность. Общение и деятельность общения. СПб.: Питер, 2008.С.160–215

4. Курганська Л. Асертивна поведінка вчителя як засіб забезпечення конструктивної взаємодії з учнями [електронний ресурс]. Збірник наукових праць КПУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2009_3/Kurganska.pdf

The peculiarities of the development of assertiveness in older adolescence are studied. Factors and factors influencing the formation of assertiveness in older adolescence are analyzed. The influence of self-doubt on the development of assertiveness is outlined.

Key words: assertiveness, senior teenager, behavior, self-confidence.

УДК 159.98

Юлія Олексіївна СИДОРЕНКО,

курсантка 4 курсу соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України;

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

СПЕЦИФІКА САМОРЕГУЛЯЦІЇ ТА ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В УМОВАХ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Розглядається проблема толерантності до невизначеності та особливості саморегуляції і життєстійкості в ситуаціях невизначеності. Розкривається суть поглядів зарубіжних та вітчизняних психологів на ці феномени. Підкреслюється необхідність формування позитивної саморегуляції та високої життєстійкості у курсантів.

Ключові слова: саморегуляція, життєстійкість, толерантність до невизначеності.

Одним із психологічних феноменів, що дає можливість особистості успішно діяти в невизначених умовах та ситуаціях сучасного світу є толерантність до невизначеності. Проблема толерантності до невизначеності

вивчається в психології давно. Поняття толерантності до невизначеності було введено в середині минулого століття в теорії Т. Адорно і його колег (Р.Сенфорд, Е.Френкель-Брунсвік, Д.Левінсон) і трактувалося, як здатність справлятися зі складністю навколишнього світу. Найчастіше толерантність до невизначеності трактують як стійку рису особистості, тобто як загальний спосіб реагування на ситуації невизначеності і перебування в них. Питання толерантності до невизначеності більш детально розглядаються в працях таких зарубіжних вчених як Е. Френкль-Брунсвіка, С. Баднера, А. Фурхама та інших; у вітчизняній психології дана проблема розглядається в роботах Е.Г. Луковицької, М.Н. Юртаєвої, Т.В. Корнілової [1, с. 300-330].

Наступним етапом вивчення вченими даного феномену було наділення толерантності до невизначеності статусом самостійної, стійкої характеристики особистості. Дослідники даної проблеми, стверджують, що толерантність до невизначеності включає в себе наступні аспекти: здатність приймати рішення і міркувати над проблемою, навіть коли деякі факти та можливі наслідки залишаються неясними; соціально-психологічна установка з афективним, когнітивним і поведінковим компонентами.

У 1975 році С.Мадді разом зі своїми колегами ввели термін «hardiness», з англійської перекладається як «фортеця, витривалість». Згодом, російський дослідник Д.А. Леонтьєв запропонував позначати цю характеристику як «життестійкість». С. Мадді визначає життестійкість як інтегральну особистісну рису, відповідальну за успішність подолання особистістю життєвих труднощів Д.А. Леонтьєв і Є.І. Рассказова вказують, що життестійкість розуміється як система переконань людини про себе, про світ, відносини з миром. Високий рівень життестійкості сприяє оцінці подій як менш травмуючих і успішному подолання стресу. Ця особистісна змінна характеризує міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності. Життестійкість є ключовою особистісною змінною, яка має вплив на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності. Ставлення людини до змін, до власних внутрішніх ресурсів, оцінка їм можливості управляти змінами дозволяють визначити здібності особистості до співпраці як з повсякденними труднощами, так і тими, що носять екстремальний характер, тому цілком логічно припустити, що життестійкість пов'язана з толерантністю до невизначеності [2, с. 111-116].

Розробка проблем саморегуляції є одним зі шляхів реалізації гуманістичної орієнтації в психології. Дослідження проблеми саморегуляції широко висвітлено у працях таких науковців як П.К. Анохін, В.Є. Ключко, І.П. Павлов, І.М. Семенов. Саме в людській особистості саморегуляція досягає найвищої складності й досконалості. У процесі саморегуляції розкриваються внутрішні резерви людини, що дають йому відносну свободу від обставин. Розглядаючи й вивчаючи процеси саморегуляції психі-

чних станів, ми знаємо, що багатьом змінам у собі людина зобов'язана активному спілкуванню із самим собою. Потрапляючи в певні умови й виконуючи конкретну діяльність, людина не завжди може змінити обставини, але, перебуваючи в певних некомфортних або важких для себе станах, людина може змінити самого себе, свій стан. Саморегуляція людини в його взаємодії із природою й самим собою займає унікальне місце, виконуючи кілька функцій безпосередньо-реактивну, чуттєво-відбивну, неусвідомлену-захисну, мимовільно-регулюючу й довільно-цілеспрямовану. Дослідження проблеми саморегуляції широко висвітлено у працях таких науковців як П.К. Анохін, В.Є. Клочко, І.П. Павлов, І.М. Семенов. Серед якостей особистості здатність до саморегуляції є особливо важливою необхідною рисою плідної діяльності людини, яка забезпечує гармонійність функціонування різних властивостей особистості. Тільки за умови ефективної організації власної поведінки та діяльності можна досягти значних результатів в професійній сфері та при взаємодії з іншими людьми [3, 217 с.].

Саморегуляція у професійній діяльності майбутніх рятувальників складне за змістом і різноманіттям проявів багатофакторне соціально-психологічне явище. А розвиток даного психологічного процесу може бути оптимізованим лише за умови детального вивчення особистості, конкретних обставин, причин і умов, які супроводжують її вчинки. Особливості процесу саморегуляції знаходять своє відображення у здатності сприймати, обмірковувати та розуміти свої дії. Всі ці якості знайшли своє відображення у понятті толерантність, що означає інтегральну властивість особистості, яка характеризується здатністю спокійно ставитися до будь-яких зовнішніх характеристик [4, 157-159].

Під час проведення емпіричного дослідження було проведено ряд методик. У результаті чого, ми прийшли до висновку, що курсанти з високим рівнем толерантності до невизначеності схильні до прийняття надзвичайних подій, ризиковані ситуації не є для них стресогенними і необов'язково призводять до небезпечних результатів вирішення проблемних ситуацій в професійній діяльності.

Щодо особистісної саморегуляції у непередбачуваних обставинах, курсанти з високим рівнем толерантності до невизначеності, легко перебудовують плани і програми виконавчих дій та поведінки, здатні швидко оцінити змінення значущих умов і перебудовувати та вносити корективи в особистісну програму дій. За нашими результатами, досягнення та збереження стану психологічного благополуччя і високої життєстійкості досягається завдяки високому рівню толерантності до невизначеності. Особистість, якій притаманна висока вираженість вказаного ресурсу здатна змінюватися, трансформуватися, задовольняти свої потреби у швидкоплинних умовах навколишнього світу. Така особистість є відкритою до нового досвіду, здатною швидко змінювати свої поведінкові установки.

Список бібліографічних посилань

1. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала. Личностный потенциал: структура и диагностика. М.: Смысл, 2011. С. 300–330.
2. Наливайко Т. В. К вопросу осмысления концепции жизнестойкости С. Мадди. *Вестник интегративной психологи.* 2006. № 4. С. 111–116.
3. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции. М.: Наука, 2008. 217 с.
4. Веремейчик В.А., Селюкова Т.В. Особливості саморегуляції у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем резистентності до ситуацій невизначеності // *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання. Збірник тез доп.міжнар. наук.-практ. конф.* Харків, 2017. С.157-159.

The problem of tolerance to uncertainty and features of self-regulation and viability in situations of uncertainty is considered. The essence of views of foreign and domestic psychologists on these phenomena is revealed. The necessity of formation of positive self-regulation and high vitality at cadets is emphasized.

Key words: self-regulation, viability, tolerance to uncertainty.

УДК 159.9

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології
факультету № 6

Харківський національний університет внутрішніх справ
<http://orcid.org/0000-0001-8728-3178>

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ ЛОКУСОМ КОНТРОЛЮ

Представлені результати дослідження часової перспективи студентів з різним локусом контролю. Були виявлені окремі статистично значущі відмінності часової перспективи між студентами з екстернальним локусом контролю та з інтернальним локусом контролю.

Ключові слова: мотиваційно-динамічні психологічні особливості, часова перспектива особистості, екстернальний локус контроль, інтернальний локус контроль.

Чинник часу є дуже важливим в становленні особистості і формування її індивідуальних особливостей. Він побічно простежується в описі

багатьох психологічних рис, особливо рис, що характеризують мотиваційно-динамічні психологічні особливості. Сприйняття часу багато в чому проявляє себе як узагальнений зріз усіх динамічних стосунків психіки і оточення, включаючи як когнітивний, так і емоційний компоненти. Час як явище прийнято описувати в трьох векторах: сьогодення, минуле і майбутнє.

Ф. Зімбардо розглядає тимчасову перспективу як ситуаційно детермінований процес, на який впливають сенсорні, біологічні та соціальні стимули, і, в той же час, як стабільну змінну індивідуальних відмінностей. Зімбардо обґрунтовує наявність шести типів переваги позитивного (заснованого на традиціях, спогадах дитинства) або негативного (на досвіді образ, неуспіху) минулого, гедоністичного або фаталістичного справжнього, цілеорієнтованого, спрямованого на досягнення і оцінку результату і наслідків або ж трансцендентного (спрямованого на життя після смерті) майбутнього. А також факти наявності збалансованої тимчасової перспективи, яку можна виправити, свідомо рефлексуючи і контролюючи, з профілем значною представленості позитивного минулого, середньої представленості гедоністичного сьогодення, і представленості майбутнього [11, С.59].

Для проведення даного дослідження була обрана методика часової перспективи Зімбардо (англ. Zimbardo Time Perspective Inventory, скор. ZTPI), що спрямована на діагностику системи стосунків особи до тимчасового континууму. Оригінальна версія опитувача складається з 56 пунктів та 5 показників [22, С. 101-109]. Для обробки даних використовувався t критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

У дослідженні прийняли участь студенти у віці від 20 до 30 років, які навчаються в різних вищих навчальних закладах, на різних факультетах м. Харкова. В ході дослідження були виділені дві групи досліджуваних. Першу групу склали студенти з інтернальним локусом контролю, у кількості 18 осіб. Другу групу склали студенти з екстернальним локусом контролю у кількості 21 осіб.

Результати дослідження часової перспективи студентів з різним локусом контролю наведені в таблиці 1.

З даних таблиці 1., порівняльний аналіз показав, що студентам з екстернальним локусом контролю достовірно властиві такі складові часової перспективи як «Гедоністичне сьогодення» ($44,95 \pm 0,33$ та $41,56 \pm 0,12$, при $p \leq 0,05$), чим студентам з інтернальним локусом контролю. А студентам з інтернальним локусом контролю у свою чергу достовірно властивий такий показник часової перспективи як майбутнє ($44,78 \pm 0,20$ та $41,67 \pm 0,32$, при $p \leq 0,05$). Відносно інших показників достовірних відмінностей не реєструється.

Таблиця 1.
Показники часової перспективи студентів з різним локусом контролю ($M \pm m$)

Шкали	Групи		t	P
	Інтернальний локус контролю	Екстернальний локус контролю		
Негативне минуле	14,97 \pm 0,14	15,36 \pm 0,21	1,55	-
Позитивне минуле	18,31 \pm 0,12	17,90 \pm 0,22	1,64	-
Гедоністичне сьогодення	41,56 \pm 0,12	44,95 \pm 0,33	9,65	0,05
Фаталістичне сьогодення	20,32 \pm 0,22	21,05 \pm 0,31	1,92	-
Майбутнє	44,78 \pm 0,20	41,67 \pm 0,32	8,24	0,05

Так, студенти екстернальним локусом контролю більшою мірою орієнтовані на гедоністичне сьогодення. Для них властиве те, що простір їх життя обмежується тільки цим сьогоденням, сьогоднішнім ("тут і тепер"), тим самим у них звужується особовий смисловий простір і час. Центральне місце такі студенти відводять отриманню задоволення або уникненню неприємних почуттів в сьогоденні, вони не схильні планувати свої дії, а розраховують на те, що зможуть зімprovізувати, розв'язати проблему на ходу не заперечуючи для цього можливість збрехати або порушити правила. При цьому вони не оцінюють наслідку дій, які доставляють їм радість тут і зараз.

А студентам з інтернальним локусом контролю притаманна орієнтація на «майбутнє», тобто їх поведінка більшою мірою визначається прагненням до цілей та планів на майбутнє. В цілому отримані результати дослідження свідчать, що студенти з екстернальним локусом контролю мають менш збалансовану часову перспективу на відміну від студентів з інтернальним локусом контролю.

Список бібліографічних посилань

1. Квасова О.Г. Трансформация временной перспективы личности в экстремальной ситуации: дис. канд.психол.наук: 19.00.01; Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова факультет психологии; Научный руководитель: Доктор психологических наук Магомед-Эминов М.Ш. Москва, 2013. 215с.
2. Сырцова А., Соколова Е.Т., Митина О.В. Методика Зимбардо по временной перспективе. *Психологическая диагностика*. 2007. № 1. С. 85-106.

The results of the study of the time perspective of students with different locus of control are presented. Separate statistically significant differences in time perspective were found between students with an external locus of control and with an internal locus of control.

Key words: *motivational-dynamic psychological features, time perspective of personality, external locus of control, internal locus of control.*

УДК 159.9

Альона СТОГНІЙ,

студентка 4 курсу

Харківського національного університету внутрішніх справ

м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОГО РОЗВИТКУ І ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

В статті розглядається проблема становлення гендерної ідентичності підлітка. Що є особливо важливим при змінах в системі традиційних і культурних стереотипів в рамках системи статевої стратифікації, змін культурних основ про розуміння маскулінності і фемінності.

Ключові слова: *гендерний розвиток, гендер, підлітки, гендерна ідентичність.*

Питання про те, різні, рівноцінні і рівноправні чоловік і жінка або тільки різні, або тільки рівноцінні і рівноправні, а може бути, різні, але нерівноцінні і нерівноправні, протягом всієї історії людства хвилювало уми і серця.

Чоловік і жінка багато в чому різні. А якщо є два протилежних статі – має бути не тільки дві анатомії і фізіології, а й дві психології, дві етики, дві форми сприйняття світу, дві соціології.

У сучасному суспільстві проблема становлення гендерної ідентичності підлітка стоїть особливо гостро на увазі змін в системі традиційних і культурних стереотипів в рамках системи статевої стратифікації стосуються змін культурних основ про розумінні маскулінності і фемінності. Глибина і значущість змін, що відбуваються помітно відбивається в самосвідомості індивіда і його перевагах щодо статевої приналежності [4]. В результаті в сучасному суспільстві спостерігається перетворення у рольовій структурі, симетричність функцій в партнерських відносинах, зміна уявлень про главу сім'ї, придбання матір'ю більшого авторитету.

Вчені розмірковують про причини того, що відбувається. Найчастіше звучить такий фактор як вплив сім'ї. В останні двадцять років спостерігається тенденція прийняття суспільством моносемією, неповних сімей, "Childfree" і таке інше. Фактор неповних сімей має важливе значення при формуванні гендерної ідентичності. Говорячи про всю складність факту взаємозв'язку чоловічих і жіночих рис особистості, неповна сім'я накладає додаткові труднощі в плані створення умов для своєчасного прийняття і усвідомлення дитиною специфіки поведінки кожної статі [2]. Це вимагає присутності і участі в виховному процесі, як чоловічого, так і жіночого зразка поведінки.

Середовище виступає як найважливіший фактор при формуванні особистості, надаючи великий вплив вже сформованих стереотипів, а також встановлених норм даного суспільства, які «насаджуються» свою культуру виховання (В.В. Шабаліна). Одночасне сприйняття чоловічого і жіночого зразків поведінки криє в собі ряд переваг, таких як; процес порівняння і як наслідок виявлення несхожості кожного з них, але і необхідність єдності, доповнення.

Адже, ще з часів Платона вважалося, що обидві статі повинні освоювати одні й ті ж заняття і ремесла, до того ж жінкам нарівні з чоловіками належить ... брати участь у війнах! Разом з тим, надаючи жінці "рівні" права з чоловіком, він стверджував, що чоловік у всьому перевершує жінку, отже, про рівноцінність підлог не могло бути й мови, але з роками все почалося змінюватися і всі почали розуміти що в світі майже все залежить від стереотипів [6]. Жінки почали ламати стереотипи і саме в цей момент, коли почалося нищення стереотипів суспільство почало розуміти яку велику роль в житті кожного грає саме жінка, її турбота, її цінності, її права та обов'язки.

Підліток задається питанням вивчення гендерних норм і ролей і прагне культивувати їх, визначаючи тим самим власну гендерну ідентичність. Для підлітка характерна активна позиція в питанні побудови власної картини світу, набуття нових знань і їх подальша інтеграція в власний досвід. Формування гендерної ідентичності у підлітків прийнято відносити до відтворення домінуючої гендерної культури як основи соціалізації особистості (С.А. Батьківська, Л.Р. Діасамідзе, Е.М. Іжванова, О.А. Карабанова, Л.В. Корнєва, Н.Ю. Римарев, В.Л. Ситников і ін.). Все частіше в колах психологічного спільноти при вивченні особливостей розвитку підліткового віку постає питання про необхідності вивчення особистісних особливостей підлітків через призму їх гендерної ідентичності [8]. При цьому гендер будучи фундаментальною і основною характеристикою особистості, вказує на соціальний статус і на соціально-психологічні характеристики особистості, пов'язані з підлогою.

При визначенні категорії «гендерної ідентичності» вчені розуміють під цим феноменом:

- аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе якпредставника певної статі (І. Клєдіна);
- усвідомлення особистістю свого зв'язку з культурними визначеннями мужності і жіночності (О.А. Вороніна);
- приналежність до тієї або іншої соціальної групи на основі статевого ознаки (Є.Ю. Терешенкова, Н.К. Радіна).

Важливо відзначити, що здатність індивіда до встановлення близьких відносин, швидше за все, буде вказувати на прояв здатності до широкої варіативності в континуумі «прийняття - відкидання», при збереженні цілісності особистості. Гендерна ідентичність виступає як продукт соціального конструювання і, одночасно, як один з ключових чинників, які опосередковують поведінкову активність і установки особистості в контексті міжособистісних відносин.

Список бібліографічних посилань

1. Бендас Т.В. Гендернаяпсихология: Учеб. пособ. СПб.: Питер, 2005. 431с.
2. Берн Ш. Гендернаяпсихология.- СПб: прайм - Еврознак, 2001. 320с.
3. Введение в гендерныеисследования: Учебноепособие / Под-ред.И.В.Костиковой. М.: Изд-во МГУ, 2005. 255с.
4. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Наук.-метод. Збірник. К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996.
5. Гендерний розвиток у суспільстві: Конспект лекцій/ Відп.ред. К.М.Левківський. 2-е вид. К.: Фоліант, 2005. 351с.
6. Говорун Т., Кікінежді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан,1999. 384 с.
7. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія. Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2004. 308с.
8. ДресвянинаА.В. Формирование гендернойидентичности младших школьников в образовательном процессе. Дис.канд. пед. наук: 13.00.01. Архангельск, 2010.

The article examines the problem of the formation of gender identity of adolescents is particularly acute in the sense of changes in the system of traditional and cultural stereotypes in the system of gender stratification related to changes in cultural foundations of understanding masculinity and femininity.

Key words: gender development, gender, adolescents, gender identity.

УДК 159.98

Альона Віталіївна ТАРАКА,

студентка 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ КОНФОРМІЗМУ

У роботі представлено емпіричне дослідження з проблеми вивчення рефлексії у курсантів та студентів НУЦЗУ з різним рівнем конформізму.

Ключові слова: рефлексія, конформізм.

Людина включена в систему соціальних взаємовідносин, тому конформізм є невід'ємною частиною нашої дійсності. Конформізм є власним вибором індивіда, усвідомленим або неусвідомленим. Актуальність дослідження особливостей рефлексії у курсантів та студентів НУЦЗУ з різними рівнями конформізму обумовлена значенням вказаних психологічних феноменів на розвиток особистості та міжособистісну взаємодію в соціумі. Специфіка взаємодії індивіда і групи в різних сферах суспільного життя, що впливає на динаміку соціальних відносин, обумовлює необхідність вивчення механізмів і причин, які лежать в основі зміни поведінки сторін, що беруть участь в ній. Однією з найбільш складних форм соціальної поведінки є конформізм, який проявляється як окремими особистостями, так і цілими групами людей. Значення рефлексії визначається вмінням здобути з аналізу минулого нове знання, поглянувши на себе ніби ззовні, зрозумівши свою позицію думання, говоріння та дії як елемента більшого цілого. Згідно з А.Буземаном, рефлексія – це будь-яке «перенесення переживання з зовнішнього світу на самого себе» [1, с. 228].

Метою роботи є вивчення особливостей рефлексії у осіб з різним рівнем конформізму. В дослідженні брали участь курсанти та студенти 3-го курсу соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України. Загальна вибірка досліджуваних складала 50 респондентів. В дослідженні використовувались наступні методики: опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» (Д.О. Леонтьєв); тест рефлексивної товариськості (І.В. Аношкін); методика рівня вираженості та спрямованості рефлексії (М. Грант); тест «Чи піддаєтеся Ви чужій думці?» на визначення рівнів конформізму (за Н.В. Кіршевою та Н.В. Рябчико-

вою). За допомогою методики визначення рівнів конформізму було визначено три групи досліджуваних: респонденти з низьким рівнем конформізму; з середнім рівнем та група з високим рівнем конформізму.

Більшість досліджуваних (42%, 21 особа) мають низький рівень конформізму. Характеристики низького рівня конформізму: генерація нових, свіжих ідей, прагнення до інновацій. Активний опір тиску групи, навіть за умови правомірності її рішень, заперечення всіх стандартів. Висока самооцінка, впевненість у власних силах, схильність до ризикованих дій.

У 20% (20 осіб) респондентів діагностовано середній рівень конформізму. Характеристики середнього рівня конформізму: групова солідарність в кризових ситуаціях; ухвалення думки більшості зовні з метою досягнення єдності групи, профілактики конфліктів, відхід від покарання; високий ступінь самоконтролю.

Найменша кількість студентів (18%, 9 осіб) мають високий рівень конформізму. Такі особи є морально незрілими особистостями. Характеристики високого рівня конформізму: особистісна згода і осмислене прийняття думки більшості. Відсутність індивідуальності, сліпе підпорядкування силі тиску групи. Слабкість і невпевненість у власних можливостях, низька здатність до лідерства. Втрата індивідуальності, авторитету в групі, зменшення ступеня довіри в результаті постійних поступок. Слабохарактерність, боягузтво.

Для визначення особливостей рефлексії в досліджуваних групах ми використали опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» (Д.О. Леонт'єв), який дав змогу визначити респондентів з продуктивною (системною) та непродуктивною (квазі рефлексія та інтроспекція) рефлексією.

У найбільшій кількості респондентів в групі з низьким рівнем конформізму діагностовано системна рефлексія (76%, 16 осіб). У групі з середнім рівнем конформізму такий різновид рефлексії діагностовано у 70% (14 осіб) досліджуваних, у групі з високим рівнем конформізму – у 22% (2 особи) респондентів. За цим різновидом рефлексії ми маємо в групах статистично значущі відмінності. Особам, у яких домінує системна рефлексія, притаманні такі характеристики як високий рівень щастя, задоволеності життям, відкритості новому досвіду, дружелюбності, емоційної стабільності, позитивної самотності, що відображає готовність і здатність особистості до творчого використання ситуацій усамітнення.

Квазірефлексія виявлена у 10% (2 особи) в групі з низьким рівнем конформізму, у 20% (4 особи) в групі з середнім рівнем конформізму та 11% (1 особа) в групі з високим рівнем конформізму. За цим різновидом рефлексії статистично значущих відмінностей по групах не знайдено.

Інтроспекція діагностовано у 14% (3 особи) респондентів групи з низьким рівнем конформізму, у 10% (2 особи) досліджуваних в групі з середнім рівнем конформізму та 67 % (6 осіб) досліджуваних в групі з високим рівнем конформізму. За цим різновидом рефлексії статистично значущих відмінностей по групах не знайдено.

З метою визначення прагнення людини до пізнання свого внутрішнього світу і своїх прихованих можливостей за допомогою спілкування з самим собою (внутрішній діалог) нами був використаний тест рефлексивної товариськості І.В. Аношкіна. У результаті дослідження в процентному співвідношенні ми виявили, що високий рівень рефлексивної товариськості переважає в групі з низьким рівнем конформізму – 71% (15 досліджуваних). Також респонденти з високий рівнем рефлексивної товариськості виявлені в групі студентів з середнім рівнем конформізму – 30%, 6 досліджуваних. Рівень вище середнього діагностовано у 25% (5 осіб) в групі студентів з середнім рівнем конформізму та 22% (2 особи) в групі студентів з високим рівнем конформізму. Високий рівень рефлексивної контактності найбільше виражений в групі осіб з високим рівнем конформізму – 78% (7 осіб). Також високий рівень рефлексивної контактності діагностовано у 20% (4 особи) в групі студентів з середнім рівнем конформізму. Рівень рефлексивної контактності вище середнього виявлений у 29% (6 осіб) в групі досліджуваних з низьким рівнем конформізму та 25% (5 осіб) у групі респондентів з середнім рівнем конформізму. За всіма показниками у всіх групах маємо статистично значущі відмінності.

Для дослідження визначення вираженості та спрямованості рефлексії досліджуваних ми використали методику рівня вираженості та спрямованості рефлексії (М. Грант). Ми встановили, що в групі з низьким рівнем конформізму превалює рівень саморефлексії та середній рівень соціорефлексії. В групі студентів з середнім рівнем конформізму саморефлексія знаходиться на середньому та вище середнього рівнях у однакової кількості осіб. Середній рівень соціорефлексії в цій групі діагностовано у більшості респондентів. В групі з високий рівнем конформізму більшість досліджуваних мають рівень саморефлексії нижче середнього, а соціорефлексія у більшості респондентів знаходиться на високому рівні. Статистично значущі відмінності між групами визначенні стосовно всіх рівнів саморефлексії та соціорефлексії ($p \leq 0,01$), окрім такого рівня соціорефлексії як вище середнього.

Таким чином, ми можемо говорити про існуючі особливості рефлексії у осіб з різним рівнем конформізму, що доведено результатами використання методів математично-статистичної обробки отриманих даних, а саме критерію Крассела - Уолліса (Н-критерій).

Список бібліографічних посилань

1. Выготский Л.С. История развития высших психических функций. Собр. соч. Т. 4, М.: Педагогика, 1984. 433 с.

The paper presents an empirical study on the problem of studying reflection in cadets and students of NUTSZU with different levels of conformism.

Key words: reflection, conformism.

УДК 159.922.736.3

Юлія Леонідівна ТВЕРДОХВАЛОВА,

к. психол. н., доц. каф. соціології та психології факультету № 6 ХНУВС,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8431-0943>

Людмила Миколаївна ДАНИЛОВА,

студентка 2-го курсу магістратури, факультету №6 ХНУВС

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена проблемі формування емоційної грамотності у дошкільному віці. Досліджені компоненти структури емоційної грамотності і емоційного інтелекту в дошкільному віці. Описані результати апробації тренінгової програми для групової роботи зі старшими дошкільниками, що спрямована на оптимізацію процесу формування їх емоційної грамотності.

Ключові слова: емоційний розвиток, емоційна грамотність, емоційний інтелект, дошкільний вік.

У сучасному суспільстві, піклуючись про фізичний і пізнавальний розвиток дитини, дорослі часто забувають про важливість його емоційно - особистісного розвитку, яке безпосередньо пов'язане з психологічним і соціальним благополуччям дитини. Дошкільне дитинство є сензитивним та найбільш чутливим періодом формування емоційної сфери, саме тому, формування емоційної грамотності потрібно починати з дитячого садка [1].

Нормальний емоційний розвиток дитини полягає в переході від не-свідомого мимовільного афективного реагування на зовнішні подразники в ранньому віці до свідомого розуміння соціальних емоцій і почуттів інших людей до кінця дошкільного віку, від безпідставних висловлювань дитиною різноманіття доступних йому переживань. Проблеми визначення відповідності характеру і змісту емоційних реакцій дитини певного вікового етапу присвячені багато вітчизняних і зарубіжні дослідження.

Особливості емоційної сфери особистості досліджували вітчизняні та зарубіжні психологи (К. Штайнер, С. Ламберт, В. Меннігер, А. Ребер, І.М. Андрєєва, В. О. Сухарев, О. Я. Чебикін і ін.), психофізіологи (П. В. Симонів, П. Фресс, та ін.), педагоги (С. В. Родіна, Т. С. Сваренко й ін.). Психологічні закономірності емоційного розвитку дітей дошкільного віку вивчали: Л. І. Божович, О. В. Запорожець, О. Л. Кононко, В. К. Котирло, Г. Д. Кошелева, О. І. Кульчицька, В. С. Мухіна, П. М. Якобсон та ін. Структуру, понятійні аспекти емоційного інтелекту досліджували І. Андрєєва, Р. Бар-Он,

О. Власова, Г. Гарднер, Г. Гарскова, Д. Гоулмен, Д. Карузо, Р. Купер, Дж. Майер та Д. Люсін, П. Саловей, А. Саваф, С. Хейн і ін.), проте недостатньо вивченими залишаються практичні сторони формування емоційної грамотності у дітей дошкільного віку, розроблення програм його розвитку та корекції.

Дошкільний вік – період інтенсивного становлення емоційної сфери та емоційної грамотності, яка є важливою системою регуляції поведінки людини, виявляється в її ставленні до явищ дійсності та дозволяє адекватно взаємодіяти з іншими. Успішність емоційного розвитку дошкільника визначає успішність його психічного розвитку, а відповідно, якість соціального життя. Однак, результати досліджень свідчать про зростання негативних тенденцій у формуванні емоційної сфери дитини (нездатність адекватно виражати свої почуття, реагувати на емоційні переживання інших, зростання проявів емоційного неблагополуччя, підвищення емоційної напруги та ін.), що неминуче позначається на взаєминах з іншими (конфліктність, агресивність, відчуженість, невміння взаємодіяти, домовлятися, поступатися) та соціалізації в цілому. Саме тому проблема формування емоційної грамотності дошкільника є актуальною.

У дошкільному віці починає закладатися здатність до емоційної децентрації, що передуює інтелектуальній, становлення якої відбувається у старшому дошкільному віці [2]. Цей факт має важливе значення для соціальної взаємодії, адже спроможність дитини відволікатися від власних емоційних переживань і сприймати емоційний стан іншої людини, забезпечує успішність її взаємодії з іншими. Поряд із розвитком умінь розпізнавати та розуміти емоції у старшому дошкільному віці відбувається становлення довільної регуляції емоцій та поведінки.

Емоційна грамотність — це базовий аспект такого широкого поняття як «емоційний інтелект». Емоційна грамотність вимагає, щоб емоції було почуто й виражено продуктивно, тому особливо в ранньому віці важливо, щоб батьки та вихователі трансливали дітям приклади емоційно грамотної поведінки.

Психологічні особливості розвитку емоційної грамотності у дітей дошкільного віку досліджувала М. А. Нгуен [3]. Вона стверджує, що готовність дитини орієнтуватися на іншу людину і враховувати її емоційний стан у своїй діяльності та спілкуванні є найважливішим емоційним новоутворенням, яке відображає рівень розвитку і формування емоційної грамотності дошкільників.

Важливо розвивати емоційну грамотність якомога раніше, і саме в дошкільному віці (5—6 років) це завдання набуває важливого значення, адже майбутні школярі мають здійснити перехід від режиму садочка до навчання в школі, тобто перед ними постає нова соціальна ситуація розвитку [4].

Емоційна грамотність старшого дошкільника - це інтегративна здібність, яка проявляється у розумінні власних емоцій та емоцій інших, а також в умінні керувати ними і залежить від рівня сформованості емоційного інтелекту.

Найважливішими компонентами структури як емоційної грамотності, так і емоційного інтелекту в дошкільному віці є спрямованість уваги дитини до світу людей і світу емоцій; емоційна орієнтація дитини на іншого; готовність дитини враховувати емоційний стан іншого в своїй діяльності.

У ході нашого дослідження було сформульовано та апробовано тренінгову програму для групової роботи зі старшими дошкільниками, яка спрямована на оптимізацію процесу формування їх емоційної грамотності.

Результати емпіричного дослідження свідчать про домінування у старших дошкільників помірних рівнів розвитку емоційного інтелекту зі спрямованістю на світ людей (50%), готовності до співпереживання, піклування про іншого (74,29%), орієнтації на себе (50%), таких особистісних поведінкових проявів як прагнення до домашнього захисту, егоцентризму, тривожності, демонстративності, агресивності, що часто є причинами нерозуміння власних емоцій та емоцій інших, а також невміння керувати ними. Дітям з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту властиві відкритість, обережність, прагнення до лідерства, у дітей з низьким його рівнем переважають тривожність, імпульсивність та агресивність; для дітей середнім рівнем характерні імпульсивність, прагнення до самотності, інтровертованість, у порівнянні з групою дітей з високим рівнем.

Виявлено гендерні відмінності в позитивній динаміці формування емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного віку, згідно з якими дівчинки виявляються більш уважними і чутливими до емоційних станів інших людей і на основі цієї емоційної орієнтації вони вміють проаналізувати обставини з метою знайти вихід з конфлікту. Вирішуючи проблеми, вони схильні до пояснень або дій, що спирається на почуття. Хлопчики, на відміну від дівчат, швидше знаходять вирішення конфліктної ситуації, при цьому їх рішення частіше носять агресивний характер. Вони також більш схильні до колективного вирішення проблем.

Визначені за результатами теоретичного й емпіричного фрагментів дослідження психолого-педагогічні умови формування емоційного інтелекту старших дошкільників (унормування самооцінки; набуття навичок саморегуляції та самоконтролю; розвиток синтонності як результат адекватного сприйняття та розуміння емоційного стану оточуючих; формування здатності до емпатії) лягли в основу корекційно-розвивальної програми «Емоційна грамотність. Я розумію себе, я розумію тебе», яка довела свою ефективність. Отримані результати засвідчують, що у досліджуваних експериментальної групи із середнім рівнем емоційного інтелекту суттєво підвищився рівень останнього за рахунок зниження агресивності, тривожності, імпульсивності, скритості та підвищення відкритості, впевненості. У досліджуваних з низьким рівнем емоційного інтелекту суттєво зросли показники відкритості та екстравертованості.

Список бібліографічних посилань

1. Матвієнко Н. А. Методи і технології формування емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. Питання дошкільної педагогіки. 2020. № 1

(28). С. 1-4. URL: <https://moluch.ru/th/1/archive/150/4745/> (дата звернення: 12.03.2021).

2. Шпак М. В. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. Психологія особистості. 2011. № 1 (2). С. 282-287.

3. Нгуен М. А. Диагностика уровня развития эмоционального интеллекта старшего дошкольника. Ребёнок в детском саду. 2008. № 1. С. 83-85.

4. Дерев'янюк С.П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоціогенних умовах. Соціальна психологія. 2008. № 1. С.96-104.

5. Кучеренко Ж. Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. № 7. С. 54-59.

The article is devoted to the problem of forming emotional literacy in preschool age. The components of the structure of emotional literacy and emotional intelligence in preschool age are investigated. The results of approbation of the training program for group work with older preschoolers are described, which aims to optimize the process of forming emotional literacy.

Key words: *emotional development, emotional literacy, emotional intelligence, preschool age.*

УДК159.923.5

Юлія Леонідівна ТВЕРДОХВАЛОВА,

кандидат психол. наук, доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 ХНУВС;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8431-0943>

Олександра Юріївна ПИСАРЕВСЬКА,

студентка 2-го курсу, факультету №6 ХНУВС

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ РЕЛІГІЙНОСТІ

Стаття присвячена проблемі виникнення та прояви агресивної поведінки підлітківна усвідомлюваному, та неусвідомлюваному рівні. Досліджено прояви агресії підлітків з різним рівнем релігійності. Показано типові причини виникнення агресивної поведінки як релігійної молоді, так і атеїстично налаштованої.

Ключові слова: *агресивна поведінка, релігійність, психологічні чинники агресивності підлітки.*

За останнє десятиліття у всьому світі відмічається зростання насильницьких дій, пов'язане з особливою жорстокістю, вандалізмом, знущанням над людьми. Такі соціально небезпечні прояви, зазвичай пов'язані з поняттям і агресії, і агресивності, що виникають як з внутрішніх (особистісних), так і із зовнішніх (соціальних) чинників, викликають серйозний неспокій. Все більшої актуальності у сучасних умовах набуває проблема агресивності проявів релігійних почуттів молоді.

Звісно, що на зростання прояву насильства, агресії серед людей впливають і економічна нестабільність, і соціальна напруженість в країні. Це є найгострішим питанням для багатьох країн і для України також. Повсякденністю стали численні конфлікти, деякі з них перетворюються на фізичне насильство, злочини проти особистості, неповага до іншої людини. Діяльність ЗМІ, реклама, потік друкарської продукції, кінопродукція, заповнені сценами насильства, обману, сексу – «научають» діяти агресивно. Насадження західної культури привело до культу насильства, наркотиків, сексуальної розбещеності серед малолітніх. Зростання агресивних тенденцій в підлітковому середовищі відображають одну з найважливіших соціальних проблем суспільства - для цієї вікової категорії характерна велика кількість конфліктів, прояв агресивності, насильства по відношенню до однолітків, за останній час виросла молодіжна злочинність. Причини агресивності психологи радять шукати в сім'ї, в методах виховання. Особливо неблагополучне положення в незабезпечених, мало-забезпечених, проблемних сім'ях [3,с.3-22].

У зарубіжній психології накопичився великий досвід у вивченні агресивної поведінки людини. Початок у вивченні агресивності людини заклали роботи З. Фрейда [1], який вважав цю якість невід'ємною від людської природи. Теоретичні положення розглядаються в рамках інстинктивістського (З. Фрейд, К. Лоренц), біологічного (В. Гесс, Р. Джекобс, С. Меднік, Д. Олдс), фрустраційного (Дж. Долард, Л. Дуб, Н. Міллер), когнітивного (Л. Берковіц, Л. Ерон, Д. Зілманн, Л. Х'юсманн), соціального (А. Бандура, А. Басс, Р. Берон та Д. Річардсон, Б. Крейхі) підходів, кожний з яких подає своє трактування агресії.

У вітчизняній психології проблема агресії висвітлена у працях Б.С. Братуся, С.М. Єніколопова, Л.Ю. Іванової, А.А. Налчаджяна, Н.О. Ратінової, А.О. Реана, Т.Г. Румянцевої, І.О. Фурманова, О.В. Хреннікова. Дослідження цих авторів спрямовані на вивчення самої сутності агресії, умов становлення агресивної поведінки, причин її виникнення та шляхів подолання агресивних проявів у підлітків.

В даний час, в період глибокої трансформації суспільних відносин, в Україні випробувала істотні зміни саме будова суспільства. Суперечності між системами інституційних цінностей до і в ході трансформаційних процесів привели до порушення принципу спадкоємності старших і підростаючих поколінь [6]. Особливо яскраво це помітно на прикладі залучення до релігійної соціальної інституції, коли в одній сім'ї батьки можуть бути атеїстами, а діти – віруючими (і це достатньо типова ситуація).

В процесі трансформаційних змін в суспільстві, релігія в Україні переживає певний ренесанс [5, с. 114]. Релігійна свідомість найдавніша серед інших видів людської свідомості. Суспільства, як усвідомлення людьми їх певної спільності, виникли саме на підставі загальної релігії, тоді як всі інші об'єднання мали вже похідний, вторинний характер. Тому релігія є основою будь-якої соціальності, хоча, будучи найглибшою її основою, вона рідше за інших усвідомлюється в цьому розумінні [4].

В традиційних релігійних організаціях відношення молоді до релігії, в результаті суспільних трансформаційних процесів, як правило змінюється від негативного (коли релігія і будь-яке релігійне життя відкидалася, вважалася порочною) до позитивного (релігійне життя вважається вільним проявом світоглядних переконань і духовності особи). Такі релігії допомагають понизити рівень агресії серед молоді і сприяють суспільній адаптації молоді.

Дослідження соціалізації молоді в період трансформації суспільства в різних соціальних інституціях, проведене співробітниками лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України, показало, якою є роль релігії в житті нинішньої молоді. Вплив релігії, порівняно з іншими соціальними інститутами, є обмеженим, хоча має свої специфічні особливості, які ще потребують дослідження [5]. У сучасних умовах все більшої актуальності набуває проблема агресивності проявів релігійних почуттів молоді.

Проведене нами дослідження по виявленню особливостей агресивності на усвідомлюваному рівні та неусвідомлюваному рівні релігійних та атеїстично налаштованих підлітків дозволило нам сформулювати такі висновки: упідлітковому віці агресивність знаходиться на стадії оволодіння, розвитку. Як на усвідомлюваному, так і на неусвідомлюваному рівні агресивність в підлітковому віці пов'язана з упевненістю в собі і емоційними переживаннями. Агресивна поведінка підлітків випробовує на собі вплив соціалізації, що виявляється не тільки у вираженому відчутті провини, і прийнятнішому використанні комунікативної агресивності, чим фізичною, але і залежить від того, до якої культури відноситься підліток – релігійної або світської.

Усі підлітки лише формують свій стиль спілкування з оточуючими, і мається досить можливостей для корекції агресивної поведінки підлітків, як релігійних так і атеїстично налаштованих.

Типовими причинами виникнення агресивності релігійної молоді є несприйняття і відторгнення навколишнього середовища, виражене в підвищеній агресивності як своєрідній реакції захисту внутрішнього світу, а також реалізація комплексів неповноцінності і надцінності, властивих молоді, яка використовується окремими релігійними організаціями (сектами), з метою вирішення завдань, деколи далеких від релігії.

Список бібліографічних посилань

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учеб. для студентов вузов. Екатеринбург: Дел. книга. 1999. 624 с.

2. Гавриш З.С. Попередження агресивної поведінки дітей та підлітків. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2007. № 1. С. 198-206.

3. Гаджиев К.С. Апология Великого Инквизитора. *Вопросы философии*. 2005. № 4. Москва: Наука. С. 3-22.

4. Сафронов А.Г. Психология религии: Монография. Киев : Ника-Центр, 2002. 224 с.

5. Суятінова Л. Молодь, релігія і трансформація суспільства. *Соціальна психологія*. 2005. № 1. С. 114-121.

6. Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): Навч. посіб. Київ: МАУП, 2000. 152 с.

The article focuses on the origin and demonstration of the teenagers' aggressive behavior at conscious and unconscious levels. The origin of the teenagers' aggressive behavior with different religious levels was examined. Main reason of the aggressive behavior origin were aggressive origin were highlighted into the atheistic and religious space.

Key words: *aggressive behavior, religious, psychological factors of the teenagers' aggressive behavior.*

УДК 159.9

Михайло Юрійович ТІТОВ,

слухач магістратури І курсу

кафедри соціології та психології факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМІВ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

В тезах розглянуто основні механізми розвитку спрямованості особистості. Проаналізовано види спрямованості, що виділяють провідні сучасні дослідники-психологи. Виділено особливості розвитку особистості, що сприяють успішності та вмотивованості.

Ключові слова: спрямованість особистості, фактори індивідуальності, особистісні цінності.

Ведучою характеристикою особистості в різних теоріях є направленість. С.Л. Рубинштейна, який розглядав спрямованість як питання о динамічних тенденціях, які мотивують діяльність. Свій прояв спрямованість знаходить у внутрішніх елементах особистості: употребрах, установках, цінностних орієнтирах, інтересах, цілях, ідеалах [1, с. 128].

Зазвичай людина живе майбутнім та заради нього. Вирішення проблеми, зняття емоційної напруги лежить у площині людської психіки, у цьому випадку важливу роль відіграють цілі особистості. Цілі завжди ставляться свідомо, та краще коли вони базуються на повній орієнтувальній основі дій (ПООД) за термінологією П. Я. Гальперина. Його теорія планомірного формування розумових дій та поняття була закладена в основу формувального експерименту, автор якого Васильєв Я. В. Але ця теорія та практика ще не застосовувалася до проблем формування спрямованості особистості [2, с. 66].

Процес формування цілі краще розкривається під впливом мотивів, але навіть з неусвідомлюваними мотивами, цілі будуть логічно або інтуїтивно пояснювальними. Що стосується умов цілі, то вони мають мотиваційний (розвивальний) характер, бо досягаючи мети ми розвиваємося, вирішуючи різні труднощі та перешкоди. Було доведено, що кожна особистість володіє трьома факторами індивідуальності: 1. фактор психопатії з методики ММРІ або мінімульт; 2. фактор інтернальності при невдачах з методики Локуса контролю Роттера; 3. фактор самоповаги з методики самоактуалізованої особистості Шостром. Фактор психопатії, зв'язаний з проявом загальної активності та прагнення до незалежності, який характерний егоцентричній позиції та процесу самореалізації особистості. Фактор інтернальності при невдачах реалізується на раціональній позиції як показник інтелектуального розвитку через схильність до синергії, парадоксального мислення та рефлексії. Для цієї позиції характерний процес самовдосконалення. Фактор самоповаги відображає альтруїстичну позицію та процес самоактуалізації особистості, коли людина впевнена у собі за рахунок самостійних досягнень у творчій професійній діяльності [2, с. 67].

Фактично фактор психопатії свідчить про те, що особистість, перебуваючи в межах норми, проявляє негативізм до тих, хто намагається позбавити її самостійності в прийнятті рішень, зробити залежною від батьків, начальників та інших, причому, пропонуючи виконувати рутинну, нетворчу роботу. Основна проблема, пов'язана з таким протестом людини, це прагнення до незалежності, небажання діяти за стандартами, уторованими доріжками, в рамках загальноприйнятих традицій [3, с. 129]. Однак, якщо особистість творча, вона зобов'язана приймати нестандартні рішення і може не бути зтягнута в рамки неволі. Тому фактор психопатії займає друге місце в тріаді провідних чинників для творчих людей, поруч

з інтернальністю. Особливо цей фактор проявляється в підлітковому віці, коли діти прагнуть до незалежності від батьків і вчителів, які принижують їх, вказуючи на те, що вони ще діти. Таким чином, фактор психопатії потрібно розглядати як генетично переданий від предків показник прагнення особистості до незалежності. Такий ранній прояв певного чинника в віковому аспекті, коли ще не сформувалася зріла особистість, дозволяє нам стверджувати, що в цьому факторі проявляється дитячий підлітковий егоцентризм, який певною мірою збігається з наведеною вище характеристикою [2, с. 69].

Тепер розглянемо паралельно-відмінну від психопатії спрямованість особистості – гуманістичну. Для особистості з гуманістичною спрямованістю притаманне визнання людини безумовною вищою цінністю, світ і люди стають не засобом, а метою життєдіяльності особистості. Такого роду особистісна активність є ознакою психологічного здоров'я, що виявляється у таких показниках: саморозуміння і прийняття себе, здатність до розуміння і прийняття інших, уміння жити тепер, усвідомлення індивідуального буття, відповідальність за власне життя. Високі показники рівня особистісної тривожності групи з гуманістичною спрямованістю особистості пояснюються тим, що для юнацького віку більш характерна гуманістично-альтруїстична спрямованість. Юнацтву характерне прагнення розширити життєвий простір, що, згідно з Б. Лівехудом, зумовлює розвиток духовного начала. Для зрілості ж характерна підвищена увага до власної самостійності, що провокує продовження психічної еволюції особистості, незважаючи на фізичну інволюцію, оскільки особистість живиться власним духовним джерелом. Загалом вчені-психологи використовують чотири основні види спрямованості : егоцентричну, гуманістичну, негативістичну та соціометричну, які ґрунтуються з назв і вказують основний напрям розвитку [4, с. 78].

Таким чином, на основі аналізу теоретичного матеріалу можна стверджувати, що особистісні цінності формуються на основі загальнолюдських, які забезпечують збереження та розвиток індивіда в ім'я збереження людського роду.

Список бібліографічних посилань

- 1.Клопова Е.А. Формирование духовно-нравственной личности. *Вчені записки університету імені П.Ф. Лесгафта*. 2017. №12(154). С. 128-131
- 2.Васильев Я. В., Каневський В.І. Психокорекція позицій цільової спрямованості особистості: навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. 88 с.
- 3.Скок М. А. Ціннісні орієнтації особистості сучасного студента. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки*. Чернігів, 2002. Вин. 11. С. 128 - 132.

4. Бенедицька Т. В та Горшунова І. В. Гуманістична спрямованість особистості як основа ціннісного єднання поколінь. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 1. С. 76-79.

The theses consider the main mechanisms of development of personality orientation. The types of orientation distinguished by leading modern researchers-psychologists are analyzed. Peculiarities of personality development that contribute to success and motivation are highlighted.

Key words: *personality orientation, individuality factors, personal values.*

УДК 378

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2308-1977>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ПОЛІЦІЇ ЯК ФАКТОР ЙОГО ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито сутність понять «готовність», «професійна компетентність», «комунікативна компетентність»; визначено зв'язок між цими поняттями.

Ключові слова: *готовність, професійна компетентність, комунікативна компетентність.*

Для характеристики професіоналізму фахівця сьогодні часто використовуються поняття готовності до професійної діяльності і професійна компетентність. Отже, проблема формування означених якостей особистості є актуальною для сучасних закладів вищої освіти, зокрема для ЗВО МВС України.

Різні питання проблеми компетентності вивчали зарубіжні та вітчизняні психологи та педагоги: М.Васильєва, Д.Дзвінчук, В.Козаков, Т.Лебединець, Л.Петровська, Л.Пуховська, С.Сисоева, А.Хуторської, Я.Цехмістер та ін. Деякі аспекти комунікативної компетентності працівників поліції розглядали І.Данченко, Л.Пляка, В.Тюріна, П.Червоний. Проблему готовності до професійної діяльності у психолого-педагогічних працях розглядали М.Дьяченко, Л.Китаєв-Смик, М.Корольчук, М.Левітов,

Г.Ложкін, В.Лозова, К.Піорковський, О.Столяренко, С.Струмилін, О.Тімченко, В.Тюріна та інші.

Але питання щодо особливостей та шляхів формування комунікативної компетентності майбутнього офіцера поліції фактора його готовності до професійної діяльності залишилися недостатньо вивченими.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб розглянути комунікативну компетентність майбутнього офіцера поліції як складову його професійної компетентності та критерій сформованості його готовності до ефективного виконання професійної діяльності.

У психолого-педагогічній літературі готовність розглядається як здатність виконувати якусь діяльність. Але, на наш погляд, готовність передбачає не тільки здатність і спроможність, а й бажання та прагнення виконати певну діяльність [2]. Виходячи із зазначеного ми вважаємо, що готовність до здійснення професійної діяльності є інтегрованим особистісним утворенням, яке має складну структуру і передбачає сформованість системи професійно значущих знань, умінь, навичок та певних професійно значущих якостей особистості.

Зокрема, професійна компетентність офіцера поліції складається з теоретичних знань, практичних умінь, досвіду, особистісних якостей, що забезпечують готовність до ефективного виконання професійної діяльності.

Таким чином, професійна компетентність та базові компетентності, що є її складниками, є потенційними професійними якостями фахівця, які проявляються через його готовність до здійснення професійної діяльності. Тому особливості професійної компетентності фахівця детермінують ся особливостями його професійної діяльності.

Професійна діяльність офіцера поліції належить до категорії професій „людина – людина”, а отже, потребує вміння ефективно спілкуватися з іншими людьми. Тому у офіцера поліції, крім змістової та процесуальної складових, має бути сформована комунікативна компетентність (тобто компетентність у спілкуванні як складова його загальної професійної компетентності), яка передбачає наявність розвинутої адекватної орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації та завданнях спілкування. Комунікативна компетентність визначається гнучкістю в адекватній зміні психологічних позицій, що є показником вмілого, зрілого спілкування.

Специфіка професійної діяльності офіцера поліції полягає в тому, що вона дуже часто відбувається за умов конфліктної ситуації, соціального або виробничого конфлікту, конфлікту інтересів, когнітивного конфлікту. Отже, офіцер поліції повинен уміти спілкуватися в такий спосіб, щоб опоненти, колеги почули його, захотіли зрозуміти і прийняти його точку зору, погодитися з нею і діяти в запропонованому напрямі, а для цього їм необхідно змінити свою думку, своє ставлення до співрозмовника, до ситуації. Це, зазвичай, складно зробити. Тому формування у майбутнього офіцера поліції комунікативної компетентності як професійної якості, що

є складовою професійної компетентності фахівця, є дуже важливим у його професійній підготовці.

У людей завжди існувала потреба відчувати себе і бути компетентними в спілкуванні. За визначенням, компетентність – це обізнаність, знання, авторитет людини у певній галузі. Для плідних ефективних стосунків, щоб їх сформувати і зберегти, необхідно мати певні базисні уміння і навички. Вони, зазвичай, стосуються чотирьох галузей: 1) знання іншої людини і довіра до неї; 2) точне і недвозначне розуміння людини людиною; 3) вплив і допомога одне одному; 4) конструктивне вирішення проблем і конфліктів у відносинах [1].

Але знання про спілкування, прийоми та способи ефективного спілкування не забезпечують автоматично вміння ефективно спілкуватися. До того ж основою цивілізації також є співробітництво людини з іншими людьми та сумісна координація дій. Але ефективні навички взаємодії з людьми не виникають самі по собі, них необхідно навчатися.

Труднощі, що зустрічаються у роботі офіцера поліції за умов міжособистісних конфліктів, що мають місце у професійній діяльності, пов'язані зі специфікою соціальної і професійної ситуації, своєрідністю професійного і соціального контексту, зі специфікою особистісної культури.

Для успішної професійної діяльності майбутній офіцер поліції повинен уміти займати і змінювати комунікативні позиції у залежності від того, з ким і коли він вступає у комунікативний контакт. Тому уявляється доцільним детально проаналізувати основні ситуації, у які потраплятиме офіцер поліції, а також психотехнічну сторону реалізації здійснення комунікативних позицій, при цьому основну увагу приділити спеціальним ігровим вправам, що спрямовані на вироблення внутрішніх засобів, які допоможуть офіцеру поліції правильно зорієнтуватися у реальних ситуаціях та вибрати ефективну комунікативну позицію.

Психічні перевантаження, що їх переживає кожен офіцер поліції щоденно під час своєї роботи, руйнують його особистість, виснажують психоенергетику. Однією з форм активної допомоги виступають психокорекційні методи, що сприяють розвитку у нього внутрішніх засобів автокорекції, саморозвитку і самовдосконалення. Існують розробки психологічних вправ, які працівник поліції може виконувати самостійно.

Таким чином, комунікативна компетентність майбутнього офіцера поліції є важливою складовою його професійної компетентності і значною мірою визначає готовність майбутнього офіцера поліції до ефективного здійснення професійної діяльності. Подальшого дослідження потребує розробка та перевірка ефективності педагогічної технології формування комунікативної компетентності означених спеціалістів.

Список бібліографічних посилань

1. Немов Р.С. Психология. Т.1. Москва: ВЛАДОС, 1995. 576 с.
2. Тюріна В.О. Пізнавальна самостійність школярів. Харків: Основа, 1993. 144 с.

The essence of the concept's "readiness", "professional competence", "communicative competence" is revealed; the connection between these concepts is defined.

Key words: *readiness, professional competence, communicative competence.*

УДК 159.9

Олександр Олександрович УСИК,

слухач магістратури 1-го курсу кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5871-8344>,

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ВІДНОСИН ОСОБИСТОСТІ ЮНАКІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ БОКСОМ

В тезисах розглядаються поняття відносин та міжособистісних відносин в психології. Досліджено особливості взаємовідносин юнаків, які займаються боксом.

Ключові слова: *відносини, міжособистісні відносини, альтруїзм, спілкування.*

В психології накопичена велика кількість даних про те, що багато найважливіших аспектів життєдіяльності кожної людини пов'язано з його відношеннями з оточуючими. Саме ці стосунки впливають на процеси мотивації і цілеспрямованості, на способи формування і, нарешті, розвиток міжособистісних стосунків. Відносинами вчені називають таку категорію людських властивостей, які проявляються усвідомлено, вибірково і по різному, а часом навіть протилежно, але обов'язково стійко. Психологія відносин вивчає всі види взаємин, що існують між людьми. Комплекс відносин, які формує навколо себе людина, є найважливішою частиною особистості і здійснює величезний вплив на її розвиток і становлення.

Особливий тип відношень складають суспільні відносини як взаємозв'язок між соціальними спільнотами та їх властивостями, які виникають в ході спільної діяльності. Міжособистісні стосунки – суб'єктивно переживаємі взаємозв'язки між людьми, які проявляються в характері та способах взаємного впливу людей в ході спільної діяльності та спілкування. [1, с. 320-321].

Міжособистісні стосунки - це взаємозв'язки між окремими людьми (групами людей), які об'єктивно виявляються в характері і способах взаємних впливів людей один на одного в процесі різних видів спільної діяльності, зокрема спілкування, та суб'єктивно переживаються і оцінюються ними.

Вважаючи особистість надзвичайно складним інтегральним психічним утворенням, В.Н. Мясіщев стверджував, що вона характеризується, перш за все, системою відносин людини до навколишньої дійсності і до самої себе. Свідоме ставлення до оточуючих і до самого себе є ознакою вищого рівня розвитку особистості. Говорячи про свідоме відношення розуміється відношення, при якому людина віддає собі звіт в об'єктивних підставах і суб'єктивних мотивах своїх дій, у своїх обов'язках і відповідальності, в своїй поведінці в цілому.

У найзагальнішому вигляді відносини виступають як форма життєдіяльності.

Специфіка відносин визначається тим, що в цьому процесі суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої. Саме у спілкуванні людина самовизначається і самопред'являється, виявляючи свої індивідуальні особливості.

У проведених дослідженнях були розкриті особливості відносин юнаків, які займаються боксом. В ході дослідження було сформовано дві групи юнаків, тобто контрольна група та група юнаків, які займалися боксом та були виявлені деякі особливості міжособистісних відносин.

Метою дослідження було вивчення особливостей системи відносин осіб, що займаються боксом. Для вирішення поставлених завдань застосовувалися діагностика стилю міжособистісних відносин (адаптований варіант методики Т. Лірі), діагностика стилю міжособистісних відносин (А.А. Рукавішников) та методика «Опитувальник самовідношення» (В.В. Столін, С.Р. Пантілеєв).

В результаті дослідження було встановлено, що юнаки, які займаються боксом за отриманими результатами не відрізняються від своїх одноліток, які не займаються спортом, більшими або меншими лідерськими якостями, самостійністю. Обидві групи юнаків однаково виявляють здатність пристосовуватися та проявляти сором'язливість, здатність співпрацювати. Дослідження показали, що в обох групах юнаків однакові показники відповідальності та емоційної відвертості, самовідношення та аутосимпатії.

Юнаки, які займаються боксом є більш вимогливими до оточуючих, висувають до них більше вимог. Це, можливо, пов'язано із спортивним образом життя, яке висуває до них досить жорстокі вимоги, постійними тренуваннями. Як спорт потребує від спортсмена повної самовіддачі, самодисципліни, вольових зусиль, строгого структурування свого життя, так і спортсмени мають досить завищені вимоги до оточуючих.

Боксери менше схильні до альтруїзму, менше схильні ставити за мету спілкування, робити добро оточуючим, а навпаки в них більше проявляється егоїстичних витоків поведінки.

Боксери-юнаки висуваючи високі вимоги до оточуючих, не сильно прагнуть допомагати більш слабким, самі намагаються вирішити та впоратися

з усіма своїми проблемами та очікують цього від інших. Боксери менше потребують прийняття у спілкуванні. Напевно такий вид спорту, як бокс, надає особистості більшої впевненості в своїх силах, в собі, формує в особистості певну систему цінностей, у яких на перший план виступає право сильного.

Боксери мають більш вищу самоповагу, більш схвально ставляться до власного «Я», більше пишаються собою та своїм життям. Можливо, саме заняття боксом дають певну впевненість у своїх фізичних можливостях та фізичній силі та дають боксерам підґрунтя до підвищеної самоповаги.

Таким чином, ми бачимо, що заняття боксом формують певні особливості у відносинах особистості. Спортивна діяльність висуває певні вимоги до складу особистості та планування власного життя з одного боку, а з іншого дає особі впевненості у власній фізичній формі та фізичній силі. Одночасно із цим, заняття боксом сприяють тому, що особистість стає більш жорстокою і для неї близькі стосунки з оточуючими зменшують своє значення.

Це, обов'язково, потрібно враховувати спортивним психологам при роботі з даною категорією спортсменів.

Список бібліографічних посилань

1. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. Харьков : Торгсинг, 2005. 734 с.

The concepts of relationships and interpersonal relationships in psychology are considered. The peculiarities of the relationships of young men engaged in boxing are studied.

Key words: relations, interpersonal relations, altruism, communication.

УДК 159.9

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

КІНОТРЕНІНГ І ТРЕНІНГ З ВИКОРИСТАННЯМ ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ З ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Зазначені основні цілі кінотренінгу та тренінг з використанням читачької діяльності щодо розвитку здібностями

соціального інтелекту здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з підготовки поліцейських. Описані етапи кінотренінгу та тренінг з використанням читацької діяльності. Наведені методики оцінювання ефективності тренінгового впливу на формування здібностей соціального інтелекту курсантів.

Ключові слова: соціальний інтелект, кінотренінг, тренінг з використанням читацької діяльності.

Соціальний інтелект є системою спеціальних інтелектуальних здібностей, які забезпечують адекватне відображення суб'єктом ситуації міжособистісної (внутрішньогрупової) взаємодії в динаміці з урахуванням ситуаційних впливів. Розвиток здібностей соціального інтелекту особистості потребує спеціальних заходів. У роботі з курсантами ХНУВС автором використовувалися такі форми тренінгу, як кінотренінг і тренінг з використанням читацької діяльності.

Методи кінотренінгу та тренінг з використанням читацької діяльності є подібними за завданнями та етапами проведення щодо розвитку здібностями соціального інтелекту. Основними їх цілями є:

- удосконалення загальної психологічної компетентності та компенсації браку життєвого досвіду майбутнього командира шляхом знайомства з різними соціальними типажами й особливостей взаємодії з ними;
- розвиток емоційної сфери, розуміння почуттів і станів у спілкуванні;
- розширення репертуару вирішення комунікативних проблем, навичок «виведення» їх на раціональний рівень;
- розширення способів вдало виражати свої почуття, думки та переконання.

Організація кінотренінгу складається з етапу попередньої підготовки, коли психолог підбирає фільми для фільмотеки, які найбільшою мірою відповідають завданням тренінгу. Вони мають відображати проблеми ділового спілкування та їх реалістичне успішне вирішення, бути якісними з точки зору драматургії та акторської гри, давати матеріал для роздумів, бути сучасними. Повністю або частково (окремі епізоди) використовувалися такі фільми, як «Місто зустрічі змінити не можна», «Крадій», «Ліквідація», «1+1», «Спіймай мене, якщо зможеш», «Ворошиловський стрілець», «12», «Домовик» і «Батьківщина»; для курсантів, які навчаються за спеціальністю «Психологія»: «Няня поспішає на допомогу», «Поховайте мене за плінтусом», передача «Кохана, ми вбиваємо наших дітей» тощо. На цьому етапі учасники також складають приблизну схему аналізу поведінки персонажів.

Проміжним етапом є знайомство з фільмом курсантів, яке може відбуватись у групі або самостійно; наявність цього етапу зумовлюється організаційними моментами та мотивацією курсантів.

Основним етапом кінотренінгу є обґрунтований аналіз курсантами причин та наслідків поведінки персонажів фільму, які є важливими з точ-

ки зору ділового спілкування. На думку автора цього дослідження, часто доцільно учасникам тренінгу переглядати фільм більше одного разу. Зацікавленість сюжетом часто надмірно забарвлює перше сприйняття та заважає курсантам звернути увагу на неочевидні, латентні з першого погляду моменти. Можливим є часткове виконання цієї роботи заздалегідь, самостійно, коли найбільш важливі щодо подальшого роботи персонажі аналізуються за певною схемою. Доцільно також шукати відповіді на питання: «Чи можна було б у цій ситуації діяти інакше? Як саме? Чому персонаж не став діяти так? Як я сам діяв би в цій ситуації? Що було неправдивим у діях персонажу? Що значущого для тебе є в цьому персонажі?» Важливою є робота з персонажами різноманітної спрямованості: соціально активними, з кримінальною мотивацією, байдужими, неприємними тощо. Слід акцентувати увагу курсантів на тому, яким чином певні специфічні характеристики персонажів (красива або неприємна зовнішність, звички, риси характеру тощо) впливають на їх сприйняття комунікативної ситуації, особливо на її викривлення.

Тренінг із використанням читацької діяльності також вимагав попереднього добору літератури (наприклад, І.М. Данілевський «Сесія. Щоденник викладача-хабарника», детективні твори Ю. Семенова).

У процесі проведення перших тренінгів з'ясувалося наявність у курсантів складнощів щодо аналізу літературних творів, а саме, вони з легкістю переказували зміст, але аналізувати перебіг події або узагальнювати, робити висновки їм було складно. Тому попереднім етапом цього тренінгу став етап з актуалізації навичок читацької діяльності. Із цією метою використовувалися три книги: «Продавець змін» М. Сумарокова, «Мозок звільнений (Як запобігти перевантаженню і використовувати свій потенціал на повну потужність)» Т. Компернолле і «Антимозок» М. Шпитцеру, які є науково-популярними й досить легко аналізуються щодо основних ідей. Питання щодо аналізу персонажів книг є подібними до тих, які розглядаються в кінотренінгу.

Наприкінці тренінгу, за зверненням тренера, здобувачі вищої освіти склали список творів, які, на їх думку, було б корисно використовувати в подальшому. При цьому учасники активно дискутували який вплив може бути від того або іншого джерела. Звернула на себе увага наявність значної кількості мультиплікаційних фільмів серед тих, які були запропоновані.

Для оцінювання ефективності тренінгового впливу на розвиток відповідних здібностей курсантів у цьому дослідженні використовувалося наступні: оцінювання знань (дві паралельні форми, які застосовуються на початковому та завершальному етапі тренінгу), суб'єктивне оцінювання тренінгу його учасниками (за традиційною формою: «Що було корисним?», «Що було зайвим?» тощо) та суб'єктивне оцінювання тренером змін у групі (зміни в настрої й мотивації щодо тренінгу учасників групи, кількісні та якісні зміни в рішеннях, до яких вони приходять під час виконання завдань, рівень активності та його динаміка тощо).

Зазначимо, що в деяких дослідженнях учені застосовували з метою оцінювання змін здібностей соціального інтелекту психодіагностичні методики, перш за все методику Дж. Гілфорда. На погляд автора, згаданий підхід не є повністю коректним, вимагає багато часу і під час другого тестування не є корисним для учасників тренінгу.

The main objectives of film training and training with the use of reading activities on the development of social intelligence abilities of higher education students with specific conditions of training for police training, stages of film training and training with the use of reading activities are described. The abstracts provide methods for assessing the effectiveness of training impact on the formation of abilities social intelligence of cadets.

Key words: social intelligence, film training, training with the use of reading activity.

УДК 159.9

Вікторія Іванівна ЧЕХ,

студент факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Розглянуто особливості прояву агресивності в підлітковому віці. Не дивлячись на відносну короткочасність підліткового віку практично багато в чому визначає все подальше життя індивіда. Саме в підлітковому віці переважно відбувається формування характеру і інших основ особистості, відбуваються прояви агресії й агресивності.

Ключові слова: особистість, підлітковий вік, агресія, агресивність.

Проблема агресивності одна з найбільш значних проблем сучасної психології. Тривожним симптомом є зростання числа неповнолітніх з

девіантною поведінкою, що виявляються в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм і ін.). У крайніх формах стали виявлятися жорстокість і агресивність. Різко збільшилася кількість злочинів серед молоді. У порівнянні з недавнім минулим, зросло число тяжких злочинів, буденна свідомість фіксує збільшення конфліктів і фактів агресивної поведінки людей. Агресивна поведінка – це форма поведінкових дій людини, характеризується перевагою в силі або проявом сили до інших, яким прагне заподіяти шкоди. Проблема агресивності є досить актуальною, проте дотепер не існує ні універсального визначення понять «агресія» та «агресивність», ні єдності в уявленнях про структурні компоненти даних явищ. Таке розмаїття трактувань понять свідчить про складність досліджуваних психологічних феноменів, їх структури й особливостей. Особливо актуальним є вивчення цього питання стосовно підліткового віку.

Підлітковий вік – один із найбільш складних періодів розвитку людини. Не дивлячись на відносну короткочасність, він практично багато в чому визначає все подальше життя індивіда. Саме в підлітковому віці переважно відбувається формування характеру і інших основ особистості. Агресивна поведінка є зараз дуже актуальною проблемою. І якщо раніше вважалося, що відхилення в поведінці властиві винятково підліткам чоловічої статі, то останніми роками і підлітки жіночої статі привертають все більше уваги. Психологічно агресивність виступає одним із основних способів вирішення проблем, зі збереженням індивідуальності, з захистом і зростанням відчуття особистої цінності, самооцінки, рівня домагань, дитині необхідна свобода, щоб самостійно приймати свої рішення і відповідати за них [1].

У рамках біхевіористичного напрямку у хлопчиків також зазначається більша агресивність у порівнянні з дівчатками, але це пояснюється тим, що у соціально схвалюваних моделях поведінки дівчаток немає агресивних тенденцій, а якщо дівчатка мають ті ж наміри, що і хлопчики, вони бояться їх виявити через покарання, тим більше, що до агресії хлопців оточуючі ставляться з меншим осудом [2]. З віком, ці моделі можуть закріплюватися і число проявів агресії в поведінці дівчат поступово скорочується, і вони стають менш агресивними.

Агресивні дії виступають в якості: 1) засобу досягнення цілі; 2) способу психологічної розрядки; 3) способу задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні. Існує кілька типів причин виникнення агресії в підлітків:

Сімейні – далеко не в кожній родині є правильний підхід до виховання дітей. У будь-якому випадку треба знати, яка поведінка батьків може привести до виникнення агресії в підлітків: (байдуже ставлення до дитини, дефіцит любові і її проявів, надмірний контроль й опіка, байдужість до життя підлітка, приниження й образи).

Особистісні – ці причини можуть виникати як самі по собі, так і як наслідок сімейних обставин та впливу оточення: (страх, очікування найгір-

шого, гормональна неврівноваженість, зважаючи на період статевого дозрівання, дратівливість й образливість, як результат невпевненості в собі, почуття самотності).

Ситуативні – найчастіше пов'язані з конкретними ситуаціями, що можуть бути в житті підлітка в конкретний період часу: (перевтома, як результат фізичного й розумового навантаження, хвороба, надмірне захоплення комп'ютерними іграми, неприємні ситуації в родині).

Особливо яскраво агресивна поведінка як ознака непристосованості дитини до соціального середовища проявляється у віці від 11 до 14 років, що виражається в сімейних бійках під час вирішення конфліктів, у побитті фізично слабких, невпевнених у собі учнів, позбавлених батьківської опіки. У старшому підлітковому віці агресивна поведінка проявляється в юнаків переважно у таких ситуаціях: при протиставленні себе дітям і дорослим; у конфліктах між окремими молодіжними групами; при регуляції відносин усередині молодіжної групи за допомогою фізичної сили тощо.

На жаль, проблема агресивності дітей не втрачає своєї актуальності, як з приводу виявлення її причин так і детермінант. Багато сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених заперечують вирішальний вплив на поведінку дітей генетичного чинника. Проте, саме природні передумови певних особливостей психіки впливають на розвиток дитини, і діють вони не безпосередньо, а через соціальні чинники. Одним з таких чинників є неблагополучна сім'я. Особливу групу таких родин складають родини з алкогольною залежністю. Хронічна, що травмує психіку, ситуація в сім'ї алкоголіка, несприятливо відбивається на здоров'ї всіх її членів. У таких сім'ях складається обстановка, що робить неможливим повноцінне виховання та навчання дітей: постійні скандали, грубість, насильство з боку батьків, відсутність взаєморозуміння – усе це веде до розумового і психофізичного недорозвитку дітей. Діти з алкогольних сімей володіють внутрішньою нестійкістю. Підлітки не можуть через свій обмежений і вже деформований досвід, умови виховання та стосунки в родині емоційно відреагувати на зростаючу нервово-психічну напругу.

Таким чином, причини підліткової агресії є досить різноманітними і їх треба розуміти для профілактики та корекції даного виду поведінки у дитини.

Список бібліографічних посилань

1. Кукурудза Т. Причини виникнення підліткової агресії. *Social Work and Education*. № 1. С. 76-81. URL: <http://journals.uran.ua/swe/article/view/67775> (дата звернення 13.03.2021)
2. Руденко Л.М. Генезис агресивної поведінки у розумово відсталих дітей та її вплив на процеси життєдіяльності. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Збірник наукових праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Вип. III. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2012. С. 362- 371.

Peculiarities of aggression in adolescence are considered. Despite the relative shortness of adolescence almost largely determines the entire subsequent life of the individual. It is in adolescence is mainly the formation of character and other foundations of personality, there are manifestations of aggression and aggression.

Key words: *personality, adolescence, aggression, aggression.*

УДК: 159.9:316.624(355.11)

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент
перший проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ,
полковник поліції
orcid.org/0000-0002-1999-9956

Анна Олександрівна ХУДАВЕРДОВА,

аспірантка Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3047-3154>

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЧИН ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Розглянуто проблему девіантної поведінки в психології, зокрема її особливості та прояви у військовослужбовців. Проаналізовано чинники девіантної поведінки військовослужбовців.

Ключові слова: *девіантна поведінка, військовослужбовці, чинники девіантної поведінки.*

Морально-психологічна нестабільність суспільства природним чином несприятливо відбивається і на життєдіяльності військових колективів. В цих умовах з особливою гостротою постає питання про аналіз конкретних випадків порушення регламентованої поведінки у військовослужбовців. При цьому постає питання про те, чи є відхилення в поведінці ознакою психічної патології або ж вони відображають психологічні особливості військовослужбовців, дефекти виховання, або обумовлені чисто ситуаційними моментами.

Проблема відхилень у поведінці військовослужбовців та її наслідки привертала увагу дослідників в різних галузях науки, набуваючи дедалі більш розширеного та різноаспектного відображення у працях як україн-

ських, так і зарубіжних дослідників (Б.М. Алмазов, А.А. Александров, С.І. Болтівець, Н.В. Абдюкова, І.С. Булах, Л.С. Виготський, М.І. Дідора, О.В. Змановська, І.С. Кон, В.В. Клименко, А.І. Кочетов, Ю.А.Клейберг, Н.Ю. Максимова, Л.Е. Орбан-Лембрик, О.С. Матвійчук, В.Ф. Моргун, В.Д. Менделевич, О.С. Ніколенко, В.М. Оржеховська, А.О. Реан, М.Г. Ярошевський, В.О. Татенко, М.В. Савчин, Т.М. Титаренко, В.О. Тюріна, Д.І. Фельдштейн, С.Т. Шацький та інших вчених).

Важливим питанням у дослідженні девіантної поведінки військовослужбовців є з'ясування її детермінованості (причин, мотивів, чинників). Психологи (С.А. Белічева, А.А.Бесєдін, О.В. Змановська, Ю.А. Клейберг, О.Наконечна, Г.Шевчук, А.Шевчук, Н.Ю.Максимова та ін.) відзначають біологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціальні фактори формування девіантної поведінки, але у своїх дослідженнях зосереджуються саме на соціально-психологічних факторах. Розглядаючи детермінанти девіантної поведінки, звертають увагу передусім на внутрішні психологічні, особистісні фактори, а також на їх виявлення у соціальному просторі [1].

Дослідниця девіантної поведінки Є.В.Змановська визначає групи факторів, що детермінують девіантну поведінку особистості:

- зовнішні умови фізичного середовища;
- зовнішні соціальні умови;
- внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови;
- внутрішньоособистісні причини і механізми девіантної поведінки.

До зовнішніх фізичних умов девіантної поведінки відносять такі фактори, як кліматичний, геофізичний, екологічний та ін. Наприклад, такі явища, як шум, геомагнітні коливання, можуть стати неспецифічними причинами агресивної або іншої небажаної поведінки. Навпаки, благоприємні умови зовнішнього середовища можуть знижувати вірогідність девіацій.

Більш важливим фактором, який діє на поведінку особистості, є зовнішні соціальні умови. До них відносяться:

- суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, засоби масової інформації та ін.);
- характеристики соціальних груп, в які включена особистість (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, соціальний статус, приналежність до навчально- професійної групи, референтна група);
- мікросоціальне середовище (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значимі люди) [2, с. 26–27].

Причини відхилень у поведінці військовослужбовців криються також в колишніх умовах життя, вихованні, навчанні до військової служби, соціальному оточенні тощо.

Найчастіше в умовах військової служби зустрічаються такі типи девіантної поведінки, як вживання алкогольних та наркотичних речовин,

порушення статутних норм і правопорядку, суїцидальна поведінка й відхилення у сексуальній поведінці.

Зловживання алкогольними та наркотичними речовинами тісно пов'язане зі скоєнням правопорушень. Багато правопорушень і злочинів військовослужбовці здійснюють у стані наркотичного або алкогольного сп'яніння.

У сучасних дослідженнях, присвячених девіантній поведінці, відзначається, що в період адаптації до військової служби виявляються різні складності, серед яких:

- труднощі звикання до умов армійської служби (проявляється в поведінці ознаками театральної поведінки, малоактивності, інфантильності і ін.);
- виникнення нестатутних відносин;
- особистісні проблеми, пов'язані з проблемами сім'ї, гендерних відносин (в поведінці проявляється заклопотаність, схильність часто застосовувати телефон, комп'ютерний зв'язок, відстороненість та ін.).

Однією з причин девіантної поведінки, на думку окремих вчених, є ставлення самої особистості чи соціальної групи до соціальних норм. Щоб звільнитися від тиску моральних вимог і виправдати свої вчинки, людина звертається до різних механізмів, що нейтралізують дії норм різними засобами.

Проблема девіантної поведінки військовослужбовців вимагає професійного підходу до її вирішення не тільки з боку командирів підрозділів, а й за участю психологів, соціальних і медичних працівників.

Список бібліографічних посилань

1. Березовський Ю. Е. Складові системи чинників девіантної поведінки учасників бойових дій. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр. Випуск 51. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. 465 с.

2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 288 с.

The problem of deviant behavior in psychology, in particular its features and manifestations in servicemen, is considered. Factors of deviant behavior of servicemen are analyzed.

Key words: *deviant behavior, servicemen, factors of deviant behavior.*

УДК 159.98

Аліна Андріївна ШЕВЧЕНКО,

студентка 2 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м.Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України

(м.Харків)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9038-2775>

ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ

У роботі і аналізуються результати емпіричного дослідження особливостей комунікативної агресивності у курсантів та студентів НУЦЗУ з різною спрямованістю локусу контролю.

Ключові слова: *агресивність, агресія, інтернальність, екстернальність, локус контролю.*

Актуальність цієї теми обумовлена тим, що в нашому житті ми часто використовуємо слово «агресія», позначаючи при цьому певні форми поведінки, тому цей термін потребує більше досліджень і точних форм. З. Фрейд першим вивчив психологічні механізми агресивної поведінки. Він виділив два фундаментальних інстинкти: інстинкт життя і інстинкт смерті. К. Лоренц вважав, що характер людської агресії, а також механізм, який забороняє вбивати собі подібних, інстинктивний. Але К. Лоренц визнає можливість регулювання людської агресивності і покладає надії на освіту, посилюючи моральну відповідальність людей за своє майбутнє [1, с. 91]. Пізніше найпопулярнішою теорією було «розчарування агресією», в якій говориться, що будь-яке розчарування створює внутрішній позив або мотив агресії.

Агресивність зараз розглядається як стабільна характеристикою суб'єкта, що відображає його схильність до поведінки, мета якої – завдати шкоди навколишньому середовищу. Агресія або агресивна поведінка є певною формою дій людини, що характеризуються демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили проти іншої особи або групи осіб, яким суб'єкт прагне завдати шкоди [2, с. 81-86]. За словами Р.С. Немова, агресивність розуміється як ворожість до поведінки людини по відношенню до інших людей, бажання завдати їм неприємностей [3, с. 221].

Термін «локус контролю» вперше застосував соціальний психолог Дж. Роттер у 1954 році. Локус контролю – це поняття, яке характеризує властивість індивіда приписувати їх успіхи або невдачі інтернальними або екстернальними факторам. Особи, схильні до інтернального типу, більш успішні в житті, більш впевнені, цілеспрямовані, незалежні, врівноважені і доброзичливі. Екстернали, як правило, не впевнені, незбалансовані, підозрілі, неспокійні.

Метою дослідження є вивчення особливостей агресивної поведінки у осіб з різною спрямованістю локусу контролю. Вибірку досліджуваних склали курсанти та студенти Національного університету цивільного захисту України другого та третього курсів, у кількості 60 осіб. В дослідженні використовувались наступні методики: для діагностики агресивної поведінки та визначення рівня агресивності був використаний опитувальник Л.Г. Почебут, та методика визначення локусу контролю, розроблена Дж.Роттером. [4, 560 с.].

За допомогою методики Дж. Роттера ми розділили учасників на 2 дослідницькі групи: група № 1 – респонденти з екстернальною спрямованістю локусу контролю та група № 2 – респонденти з інтернальною спрямованістю локусу контролю. Особи які мають екстернальний тип переконані, що їх невдачі є результатом зовнішніх сил, нещасних випадків, негативного впливу інших людей. Схвалення і підтримка таким людям дуже необхідні, інакше вони починають працювати набагато гірше. Їх характерними якостями є тривожність, та схильність до стресів. Екстернали частіше використовують фізичну силу в конфліктах, вони характеризуються відсутністю емоційного самоконтролю, вдачі, нестабільності, нетерпимості. Особи з інтернальним типом локусу контролю переконані, що їх успіхи або невдачі не випадкові, залежать від компетентності, прихильності, рівня здібностей самої людини. Відповідальність за все, що з ними сталося беруть на себе. Їх характерними якостями є позитивна самооцінка, психічне здоров'я. Інтернальний тип локусу контролю знижує фізичну агресію і дратівливість.

Для діагностики агресивної поведінки та визначення рівня агресивності в досліджуваних групах нами був використаний опитувальник Л.Г. Почебут. Представлені результати вказують на те, що у респондентів з екстернальним та інтернальним типом локусу контролю результати істотно розрізняються за наступними параметрами (шкалами):

За шкалою «Вербальна агресія» показники значно вищі у групі №1 (екстернали) і складають 90 балів в порівнянні з групою №2 (інтернали) – 10 балів. Згідно математичної обробки даних рівень статистичної значущості розбіжностей між групами за критерієм Фишера знаходиться на рівні значущості $p \leq 0,01$. Ця орієнтація у респондентів першої групи характерна тим що, вони усно висловлюють своє агресивне ставлення до іншої особи, значно частіше використовують негативні словесні образи, аніж респонденти другої групи.

За шкалою «Фізична агресія» показники також вищі у групі №1 (екстернали) і складають 24 бали в порівнянні з респондентами групи №2 (ітернали) – 6 балів ($p \leq 0,05$). Це вказує на те, що респонденти першої групи вірогідно частіше можуть висловлювати свою агресію по відношенню до іншої людини із застосуванням фізичної сили.

За шкалою «Предметна агресія» показники вищі у групі №1, чії показники складають 36 балів, а у групі №2 – 7 балів ($p \leq 0,05$). Це вказує на наявність у респондентів першої групи роздратування, коли людина зриває свою агресію на предмети навколо себе.

За шкалою «Емоційна агресія» показники так само значно вищі у досліджуваних групи № 1 (респонденти з екстернальним типом локусу контролю) (відповідно 12 балів та 7 балів, $p \leq 0,05$). Ця орієнтація, яка характерна для респондентів першої групи характерна тим, що людина демонструє емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, що супроводжується підозрою, ворожістю або невдячним ставленням до неї.

За шкалою «Самоагресія» так само показники значно вищі у групі №1 (екстернали) і складають 98 балів, ніж у респондентів групи №2. Це вказує на те, що у респондентів першої групи відсутні або послаблені механізми психологічного захисту, людина з екстернальним типом локусу контролю знаходиться не в мирі і злагоді з собою, вона стає беззахисною в агресивному середовищі.

Таким чином, за результатами дослідження можна стверджувати, що у респондентів з екстернальним типом локусу контролю визначаються вірогідно значущі високі показники за всіма шкалами агресивної поведінки в порівнянні з досліджуваними з інтернальним типом локусу контролю. Екстернали більш схильні до проявів агресивності і мають низькі адаптивні можливості. А особи з інтернальним типом менш схильні до проявів агресивності і мають високий ступінь пристосованої поведінки. Це дослідження показало, що ймовірно існує зв'язок між типом локусу контролю та тим чи іншим проявом агресивної поведінки, що може стати темою нашого подальшого дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”). М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. 272 с.
- 2.Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб.: Питер, 2001. 352 с.
- 3.Немов Р.С. Психология образования. М.: Просвещение, 1995. 496 с.
- 4.Елисеев О.П. Локус Контроля: практикум по психологии личности. СПб.: Питер, 2003. 560 с.

The paper analyzes the results of an empirical study of the features of communicative aggression in cadets and students of NUTSZU with different focus locus.

Key words: aggression, aggression, internality, externality, locus of control.

УДК: 159.9.072

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Розглянуто специфіку професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, зокрема, що стосується їх професійного вигорання. Досліджено особливості типів вигорання у працівників ДКВС з різним стажем роботи, показано, що досліджувані з меншим стажем роботи більш активні та віддані роботі.

Ключові слова: працівники ДКВС, професійне вигорання, тип вигорання, стаж роботи.

Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України проводиться на основі дотримання прав і свобод людини та громадянина. Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України зобов'язаний поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення [1].

Як відомо, професійна діяльність може викликати в людини почуття внутрішньої емоційної спустошеності внаслідок специфічних умов роботи. Це характерно для професій пов'язаних з психічним напруженням людини через високу відповідальність та особливості умов професійної діяльності. В багатьох наукових дослідженнях зазначається, що працівники органів та установ виконання покарань нерідко відчувають різні негативні стани аж до скоєння самогубств, висловлюють бажання звільнитися зі служби. Це обумовлює необхідність дослідження організації та здійснення спеціальних заходів, спрямованих на підвищення рівня їх психологічної компетентності [2].

Розвиток професійного вигорання завжди пов'язаний з наявністю напруженої психоемоційної діяльності: інтенсивне спілкування, отримання й обробка великої кількості інформації, прийняття відповідальних рішень, дестабілізуюча організація діяльності й неблагополучна психологічна атмосфера, погане планування праці, недостатність технічного оснащення, бюрократичні перепони, наявність конфліктів як між керівником – підлеглим, так і між колегами.

Окремо, необхідно виділити фактор, який обумовлює синдром емоційного й професійного вигорання – психологічно важкий контингент, з

яким доводиться мати справу. Слід також враховувати, що для державного службовця здатність до співпереживання визнається однією з професійно важливих якостей, тому ймовірність психічного вигорання досить висока.

Професійне вигорання та професійна деформація є досить актуальною проблемою для працівників ДКВС. Це зумовлено, в першу чергу, економічною кризою в державі, недоліками в кадровій та організаційній сфері Державної кримінально виконавчої служби України та, безпосередньо, негативними психічними станами працівників, якостями особистості, відношенням до служби, вмінням вирішувати складні завдання та конфліктні ситуації.

Явища професійного вигорання та професійної деформації є дотичними до теми деструктивних психічних станів персоналу ДКВС. Ці стани можуть проявлятися внаслідок наявних в працівників установ виконання покарань тих чи інших видів професійних деструкцій, або призводити до їхньої появи.

Оцінкою та психокорекцією психічних станів працівників органів та установ виконання покарань займалися Н. Гук, В. Медведєв, Т. Якимчук, М. Ятчук. Дослідники зауважували, що професійне вигорання може супроводжуватися негативними психічними станами, зокрема, напругою, депресією тощо.

В. Медведєв визначав три рівні професійної деформації працівників установ виконання покарань: початковий, середній та глибинний. Вчений зауважував, що при відсутності заходів з профілактики та корекції професійної деформації є висока ймовірність її виникнення в осіб, які працюють в ДКВС більше 15 років.

Проте, В. Медведєв підкреслював, що деформованість працівників пенітенціарних установ залежить не тільки від стажу служби в установі, а й від сили деформуючого впливу, що об'єктивно залежить від конкретної службової діяльності та інших факторів [3]. Так, на нашу думку, стаж професійної діяльності і може виступати чинником, що впливає на професійне вигорання.

В нашому дослідженні прийняли участь молодші інспектори відділу охорони у кількості 36 осіб. Віком від 20 до 43 років. Усі досліджувані були розподілені на 2 групи в залежності від стажу роботи, відповідно 1 групу склали працівники зі строком служби до 5 років у кількості 18 осіб, 2 групу склали працівники зі строком служби від 10 років у кількості 18 осіб.

За допомогою опитувальника підтипу клінічного вигорання/Burnout Clinical Subtype Questionnaire, BCSQ-36 нами було досліджено тип вигорання працівників ДКВС.

Синдром вигорання в клінічній практиці був описаний за допомогою трьох підтипів: фанатичний, невмотивований і втомлений. Ці підтипи посилаються до методів, до яких вдаються люди, щоб впоратися з робочим стресом і фрустрацією, і різняться за рівнем самовідданості працівника. Опитувальник допомагає виявити підтип вигорання, і може бути

використаний як засіб для розробки та оцінки різних превентивних і діючих підходів для боротьби з вигоранням на робочому місці. В основу класифікації підтипів був узятий рівень самовідданості, що відбивається на рівні втягнення працівника, його байдужості і зневаги робочими обов'язками. Останні є методами, за допомогою яких люди справляються з робочим стресом і фрустрацією.

Результати дослідження професійного вигорання працівників відділу охорони ДКВС наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Показники підтипів клінічного вигорання співробітників відділу охорони ДКВС ($M \pm m$)

Група Шкали	1 група з меншим стажем	2 група з більшим стажем	t	p
Фанатичний тип	56,3 \pm 1,5	36,1 \pm 1,5	8,5	0,001
Немотивований тип	40,4 \pm 1,2	55,3 \pm 1,6	5,2	0,001
Втомлений тип	40,8 \pm 1,6	48,4 \pm 2,2	2,6	0,05

В результаті проведеного дослідження були виявлені статистично достовірні відмінності, щодо особливостей підтипів клінічного вигорання працівників ДКВС.

З результатів наведених у таблиці 1, ми бачимо, що за таким типом вигорання, як фанатичний тип, вірогідне статистичне підвищення показника реєструється в групі працівників ДКВС із меншим стажем роботи (56,3 \pm 1,5 та 36,1 \pm 1,5 при $p \leq 0,001$). Таким чином, можемо говорити про те, що групі досліджуваних які менше працюють в цій службі більш властива активність, відданість роботі, вкладання себе у свою професію, можливість при потребі збільшувати обсяг прикладених зусиль.

За такою шкалою як, немотивований тип, статистично достовірно було зареєстровано більш високий рівень в групі працівників із більшим стажем праці (40,4 \pm 1,2 та 55,3 \pm 1,6 при $p \leq 0,001$). Тобто, працівникам відділу охорони, які працюють вже довгий час в установі властива немотивована поведінка, виражена незацікавленість, байдужість у роботі та у виконанні своїх професійних обов'язків.

За таким типом вигорання, як втомлений, статистично достовірно було зареєстровано більш високий рівень в групі працівників із більшим стажем праці (40,8 \pm 1,6 та 48,4 \pm 2,2 при $p \leq 0,02$). Таким чином, можемо говорити про те, що для працівників відділу охорони, які працюють довше в установі властиве нехтування своїми професійними обов'язками, пасування перед труднощами, вони не відчувають, що їх зусилля визнаються іншими.

Отже, можемо зробити висновок, що при виявленні відмінностей у працівників відділу охорони, працівникам з більшим стажем, більш властиві підтипи клінічного вигорання, як втомлений та немотивований. Це

говорить, про те, що їх рівень мотивації та відношення до професійних обов'язків є нижчим ніж у тих, хто працює нещодавно.

Список бібліографічних посилань

1. Закон України Про Державну кримінально-виконавчу службу України. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/view/t052713?an=13> (дата звернення 21.02.2021)

2. Ятчук М.С. Теорія і практика формування психологічної компетентності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України: автореф. дис. ... док. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2019. 47 с

3. Медведев В. С. Професійна деформація співробітників пенітенціарних установ: [навч. посіб.]. К. Вид-во Ін-ту внутр. Справ. 1996. 80 с.

The specifics of professional activity of employees of the State Penitentiary Service of Ukraine are considered, in particular, concerning their professional burnout. Peculiarities of burnout types in DKVS employees with different work experience have been studied, it has been shown that those studied with less work experience are more active and dedicated to work.

Key words: DKVS employees, professional burnout, type of burnout, work experience.

УДК 159.9

Katerina PECHERITSA,

first-year master's student
of the Department of Sociology and Psychology,
Faculty №6, Kharkiv National University of Internal Affairs

Katerina MANNAPOVA,

candidate of psychological sciences,
Associate Professor of Sociology and Psychology,
Faculty № 6 Kharkiv National University of Internal Affairs
<https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

DIVERGENCE OF THINKING AS A MEANS OF STRESS OVERCOMING BEHAVIOR

There is a large number of studies devoted to the study of various factors that influence the adaptation of a person and ways how he is able to overcome stress throughout the life. The results of these

© Katerina PECHERITSA, Katerina MANNAPOVA, , 2021 *present time, the study of hardiness as personality and coping as a strategy of*

co-behavior, as well as the influence of the type of thinking on the person and its command, acquires the importance of considering this question.

Key words: *hardiness, copy-strategy, thinking, creativity, divergent thinking.*

It is impossible to actively counteract the negative effects of stress today without taking into account different adaptation characteristics of the person and studying the strategies of co-behavior, aimed at the development of effective strategies for overcoming stressful situations. In this context, studies of creative potential of the person, its characteristics of creativity in relation to hardiness and basic coping-stress behavioral strategies are of great importance. Adaptive abilities of a person are evaluated through an assessment of the level of development of psychological characteristics that are most significant for the regulation of mental activity and the process of adaptation itself. The higher the level of development of these characteristics, the higher the likelihood of successful adaptation of a person and the more significant the range of factors of the external environment to which he can adapt. These psychological features of a person make up his personal adaptive potential. One of the specific manifestation forms of personal potential - is a problem of overcoming personality unfavorable conditions for its development.

The ability to creativity expands the possibilities of developing a personality and perfection of any activity (D. B. Bogoyavlenskaya, E. de Bono, J. Gilford, A. N. Luk, A.M. Matiushkin, Ya. A. Ponomarev, D. V. Ushakov, V. D. Shadrikov). Creativity is the global theoretical problem of psychology, in which all its key issues are reflected in its special refraction: cognitive processes, personality, physiological basis, sociocultural sphere (A.B. Brushlinsky, L.L. Gurov, A.N. Leontiev, V.A. Mazilov, E.P. Torrance, J. Wallace, E.L. Yakovlev and others). Increased attention is paid to creativity and contemporary social psychology: a transitive society implies a certain "social order" on a creative person who can offer non-standard and effective solutions (V.V. Kozlov) [1, p. 356].

There is a great number of factors in which creativity is manifested. A product of activity is considered to be creative if it is both new and adequate in relation to its task, and this problem cannot be solved by some kind of advance known algorithm. In the context of the problem of creativity we can distinguish between productive and reproductive thinking. Reproductive thinking, as a rule, goes according to a predetermined path and relies on specific standard schemes and methods of finding the answer. Productive thinking is aimed at creating new content (production of new ideas, creation of works of art, etc.), or suggests finding a new way of solving familiar problems [2, p. 124].

J. Gilford distinguishes two types of productive thinking: divergent and convergent. Divergent thinking is such a thinking that is able to go in different directions. It is not limited to the specified facts and sometimes leads to totally unexpected results. The peculiarity of the final product of such thinking is the unlimited variety of possible answers. Convergence thinking is a thinking which

leads to one solely correct answer. However, such thinking is offset by the usual reproductive topic, which is based on the ability to deviate from the standard decision schemes. This is the thinking of inventors who are able to find the only, most simple and correct solution based on the given conditions. The success of solving the problem here is not determined by the known algorithm, but the pain is that if we use habitual models, then the answer will not be found [3, p.40].

Divergent thinking is actualized at the early stages of solving the problem, while the convergent on the late stages. In this case, divergence is replaced by the actualization of individual zones of the semantic space. There are three indicators of divergent thinking: fluency, flexibility and originality. The fluency of thinking manifests itself as the wealth and diversity of ideas and associations arising from the very insignificant stimulus. Flexibility of thinking manifests itself in the expedient variation in the methods of action, in the ease of rebuilding knowledge in accordance with the requirements of the task, in switching from one habitual action to another, from the direct course of action to the inverse. Under the originality it understands the unusual way of thinking, its repeatability and evaluates the frequency of occurrence of responses in the sample [4, p. 28]

Today, creativity is increasingly perceived as a component of social progress. The ability to innovate begins to gain more importance than the reproduction of ready-made forms. At the same time, research in the direction of studying the role of creative abilities in increasing the effectiveness of cooperating behavior are few and ambiguous.

References

1. Малімон Л. Я. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми обдарованості у психології. *Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному освітньому соціумі*. Суми, 2008. С. 356–363.
2. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир: Вид-во «Рута», 2006. 320 с.
3. Гилфорд Дж. Структурная модель интеллекта. *Психология мышления*. М.: Гардарики, 2005. С. 37-45.
4. Маслова С. В. Творческое и дивергентное мышление в начальном общем образовании. *Молодой ученый*. 2015. №20.1. С. 28-30.

СЕКЦІЯ 2 СУСПІЛЬСТВО

УДК 159.942.5:17.022.1] – 057.875

Андрій Всеволодович ДАНІЛЕВИЧ,

слухач магістратури I курсу

кафедри соціології та психології факультету №6

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Катерина Робертівна МАННАПОВА,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології

факультету № 6 Харківського національного

університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-3754-4637>

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ: РАКУРСИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тези присвячені теоретичному розгляду задоволеності життям і психологічного благополуччя. Проаналізовано основні напрямки вивчення цих феноменів. Зазначено головні психологічні потреби для задоволеності життям. Розглянуто детермінанти суб'єктивного благополуччя, задоволеності життям, які демонструють залежність від особистісних особливостей людини.

Ключові слова: задоволеність життям, психологічне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, детермінанти задоволеності життям.

В останні роки у вітчизняній і зарубіжній психології в зв'язку з інтересом до теми психічного здоров'я великий інтерес проявляється до проблеми задоволеності життям і психологічного благополуччя людини.

В результаті теоретичного аналізу наукової літератури було виявлено, що на даний момент не існує єдиного підходу до трактування понять «задоволеність», «задоволеність життям». З огляду на те, що дані поняття складаються з численних аспектів і чинників, переважною більшістю дослідників відзначається їх акумулюючий характер, комплексність і складність.

В даний час вивчення феномена благополуччя людини йде в двох напрямках: гедоністичний (суб'єктивне благополуччя) і евдемонічний

(психологічне благополуччя). Суб'єктивне благополуччя, щастя людини пов'язується із задоволенням потреб [1, с. 624], позитивними емоціями, відсутністю негативних емоцій [2, с. 62], позитивним, негативним афектом і задоволеністю життям [3, с. 543].

Психологічне благополуччя найбільш детально розробляли К. Ріфф в рамках теорії психологічного благополуччя та Е. Деси і Р. Райан в рамках теорії самодетермінації. К. Ріфф визначає психологічне благополуччя як конструкт, що відображає сприйняття і оцінку свого функціонування з точки зору вершини потенційних можливостей людини. Модель К. Ріфф містить шість складових: автономність, компетентність, особистісний ріст, позитивні відносини, життєві цілі, самоприняття [4, с. 720].

В теорії самодетермінації Е. Деси і Р. Райана наголошується на необхідності задоволення трьох основних психологічних потреб для психологічного благополуччя людини: потреби в автономії, компетентності та пов'язаності з іншими [5, с. 71]. Порівнюючи поняття суб'єктивного і психологічного благополуччя Е. Дінер вважає, що суб'єктивне благополуччя - лише компонент психологічного благополуччя, відзначаючи при цьому, що для опису останнього необхідно вводити додаткові характеристики [3, с. 545].

З іншого боку, важливо відзначити, що в конструкт психологічного благополуччя не включається емоційна складова. Різні дослідження показують, що суб'єктивне і психологічне благополуччя доповнюють і компенсують один одного при різному ступеня вираженості [6, с. 1009].

Найбільш повне та цілісне визначення феномена задоволеності життям, що інтегрує різні аспекти, можна знайти у Р. М. Шаміонова: «Задоволеність життям - складне, динамічне соціально-психологічне утворення, засноване на інтеграції когнітивних і емоційно-вольових процесів, що характеризується суб'єктивним емоційно-оціночним ставленням ... і володіє спонукальною силою, що сприяє дії, пошуку, управлінню внутрішніми і зовнішніми об'єктами» [7, с. 21].

Дослідження детермінант суб'єктивного благополуччя, задоволеності життям, показують, що воно в значній мірі залежить від особистісних особливостей людини [3, с. 570]. На думку авторів, які займаються даною проблематикою, вплив на задоволеність життям роблять наступні фактори: здоров'я, впевненість в собі, ефективна соціальна взаємодія (міжособистісна довіра, можливість душевних розмов, частота проведення часу з людьми, відносини з друзями), робота, оцінка по заслугах, досягнення поставлених цілей, психологічна стійкість, оптимізм, гідний соціальний статус, матеріальне становище, соціальна стабільність, атмосфера в сім'ї, особиста і сімейна безпека, вік, впевненість в майбутньому, творча самореалізація, плідне дозвілля, комфортне середовище проживання (розвинена соціальна інфраструктура, екологія, клімат), оцінка стану економічної ситуації в країні, оцінка роботи системи уряду і охорони здоров'я [8, с. 27].

Оцінюючи актуальний рівень задоволеності життям необхідно розглядати не тільки кількісні значення компонентів, але і проводити якісну інтерпретацію отриманих результатів. Як приклад можна навести той факт, що комфортне середовище проживання в більшості випадків не робить вирішального впливу на рівень задоволеності життям. Однак для жителів небезпечних нестабільних кліматичних зон першочергового значення набувають саме сприятливі екологічні умови [9, с. 128].

Таким чином, на даний момент відзначається особлива актуальність вивчення даного поняття в зв'язку з недостатньою теоретичною розробленістю проблеми задоволеності життям стосовно до сучасних реалій життя, а також у зв'язку з необхідністю практичного застосування результатів досліджень в даній області знання. Наведені факти підтверджують необхідність серйозної подальшої наукової розробки заявленої проблеми для поліпшення життя як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Umberson D., Pudrovska T., Reczek C. Parenthood, childlessness, and well-being: A life course perspective. *Journal of Marriage and Family*. 2010, 72, p.621-629.
2. Bradburn N.M., Caplovitz D. Reports on Happiness. Chicago: Aldine, 1965. 195 p.
3. Diener E. Subjective well-being. *Psychological Bulletin*. 1984, 95, p. 542-575.
4. Ryff C.D., Keyes C.L.M. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, 69, p. 719-727.
5. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychology*. 2000, 55, p. 68- 78.
6. Ryff C.D., Keyes C.L.M., Shmotkin D. Optimizing Well-Being: The Empirical Encounter of Two Traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002, 82, p. 1007-1022.
7. Шамионов, Р. М. Субъективное благополучие личности: психологическая картина и фактор. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2008. 296 с.
8. Курова, А. В. (2015). Соціально-психологічний аналіз суб'єктивного благополуччя особистості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*, 2015. № 2 (36). С. 23–28.
9. Скрипаченко, Т. В. (2016). Психологічний аналіз феномену задоволеності життям. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2016. № 2 (10). С. 124–130.

Theses are devoted to the theoretical consideration of life satisfaction and psychological well-being. The main directions of studying these phenomena are analyzed. The main psychological

needs for life satisfaction are indicated. The determinants of subjective well-being, life satisfaction, which demonstrate dependence on personal characteristics, are considered.

Key words: *life satisfaction, psychological well-being, subjective well-being, determinants of life satisfaction.*

УДК 159.9

Валентин Віталійович КЕРДИВАР,

доктор філософії за спеціальністю «Психологія»

Національний університет цивільного захисту України

науковий співробітник, навчально-наукової лабораторії

екстремальної та кризової психології, науково-дослідного центру

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6560-6028>

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ

У даній публікації наведено теоретичний аналіз поняття «психологічна безпека особистості», представлені деякі точки зору на розуміння суті даного феномена, представлена його коротка узагальнена характеристика. Вказані можливі психологічні наслідки для мирних жителів, що опинилися в зоні воєнного конфлікту.

Ключові слова: *психологічна безпека особистості, воєнний конфлікт, посттравматичний стресовий розлад, внутрішньо переміщена особа.*

Значна кількість українських громадян, що постраждали внаслідок проведення воєнних дій на Сході країни були змушені залишити власний дах над головою, втратили роботу і майно, кошти для існування, ахто знає скільки залишилось там людей, які кожного дня піддаються стресовим факторам та наражають своє життя на небезпеку.

Приймаючи до уваги, офіційні дані Міністерства соціальної політики України, кількість осіб, переселених із окупованих територій України в інші регіони, складає 1,5 млн. осіб. Продовження багаторічного збройного протистояння на Донбасі все більше руйнує надії людей на мирне життя.

Аналіз психологічної літератури дозволяє стверджувати, що більш розвинуті дослідження в області психологічної безпеки як самостійного напрямку дослідження стали розвиватися в останнє десятиліття. Суттєвий внесок у цьому напрямку зробили Вовканич М.Д., Грановська Р.М.,

Коkun О.М., Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Моляко В.А., Тарабрина Н.В., Тімченко О.В., Яковенко С.І., Лисенко В.І. та інші.

Категорія «безпека» є інтегративною, і перш ніж говорити про зміст безпеки (чого-небудь або кого-небудь) необхідно визначити: про який рівень безпеки йдеться? в якій площині буде проходити аналіз даної категорії? Наприклад, якщо розглядати безпеку на першому рівні (безпеку особистості), зміст даного поняття може виступати як процес, який присутній в ситуаціях міжособистісного спілкування; як стан - забезпечує базову захищеність окремої особистості і суспільства в цілому; як властивість особистості - характеризує її захищеність від деструктивних впливів і внутрішній ресурс протистояння деструктивним впливам. Дана багатоплановість змісту поняття дозволяє, на наш погляд, розглянути це явище всебічно, тобто в системі.

Узагальнюючи численні дослідження психологічної безпеки особистості (далі – ПБО) можна сказати, що дане поняття характеризується такими властивостями як цілісність, інтегративність, багатовимірність, складність, своєрідність, емоційну забарвленість, ситуативність, єдність переживання оточення, усвідомлюваність. При цьому ПБО виконує наступні функції: врівноваження індивіда із зовнішнім середовищем; збереження внутрішньої рівноваги організму і психіки; інтегрування і урегулювання психічних процесів і станів; організації діяльності і поведінки індивіда; орієнтації особистості в соціальному середовищі і життєвих обставинах. Проявом ПБО є переживання і відповідні їм поведінкові прояви.

Особливої актуальності проблема ПБО набуває в тому випадку, коли індивід виявляється в екстремальних умовах, особливо, в умовах воєнних дій.

В результаті впливу на індивіда травмуючих факторів, різноманітних небезпечних екстремальних ситуацій, у останнього може розвинути-ся посттравматичний стресовий розлад (далі - ПТСР), який є вторинним, що виникає через деякий час після завершення екстремальної ситуації, реакцією людського організму на негативну подію. ПТСР може мати пролонгований характер, та впливати на поведінку індивіду на протязі всього життя. Існує три типи ПТСР: гостре ПТСР (розвивається в термін до 3 місяців), хронічне (триває більше 3 місяців), відстрочене (виникає через 6 і більше місяців).

Дослідження психотравмуючих наслідків перебування в умовах воєнних дій проводяться ще починаючи з Першої світової війни. Однак, протягом багатьох десятиліть об'єктом досліджень психологів були чоловіки-комбатанти, які самі особисто приймали участь у збройних протистояннях, які самі знищували супротивника, причому їх контингент в більшій мірі складали добровольці або професійні військові.

Безсумнівно, ситуація, в яку потрапляють мирні жителі, і їх переживання відмінні від досвіду військовослужбовців. Вони піддаються дії не менше, а часом більш важких і складних психічних травм, ніж комбатанти. У зв'язку із проведенням воєнних дій на території Луганської та Донецької областей та масовим вимушеним переміщенням в середині нашої

держави в останні роки з'явилося багато досліджень стосовно психологічних проблем переселенців.

Зарубіжні дослідження в останні десятиліття були спрямовані на опис психічних наслідків травмуючих військових ситуацій у біженців країн колишньої Югославії. Так, у дослідженні жінок-біженок, жертв військового конфлікту в Боснії і Герцеговині, доведено, що як у жінок які безпосередньо піддавались авіанальотам і артобстрілам, так і у тих, що не зазнавали безпосереднього впливу воєнних дій, травмуючи переживання виявлялись дещо схожими. Однак варто відмітити, що у жінок які не потрапляли в ситуацію артобстрілів у післявоєнний час виникали інші негативні фактори впливу, серед яких розрив соціальних зв'язків, відсутність можливості дати освіту дітям та інше. Крім того, навіть в тому випадку, коли психологічна травма розцінювалася жінкою як не дуже важка, негативні події вже не військового часу впливали на виникнення і розвиток симптомів ПТСР[1].

Вимушеним переселенцям, біженцям, населенню, яке постраждало від артобстрілів, терористичних актів та інших масових дій, пов'язаних з насильством, нерідко необхідна підтримка психолога.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що вивчення проблем ПБО в екстремальних умовах, особливо в умовах війни і воєнних дій, залишається актуальним і соціально значущим в сучасному світі, так як безперервні локальні збройні конфлікти призводять до необхідності в наданні діючої психосоціальної допомоги великій кількості людей, які страждають від їх негативного, психотравмуючого впливу.

Список бібліографічних посилань

1. Klarić M., et al. Psychological Consequences of War Trauma and Postwar Social Stressors in Women in Bosnia and Herzegovina. *Croatian Medical Journal*, 2007; 48:167-76.

This publication presents a theoretical analysis of the concept of "psychological security of the individual", presents some points of view on understanding the essence of this phenomenon, presents a brief generalized description. The possible psychological consequences for civilians who find themselves in a zone of military conflict are indicated.

Key words: *psychological security of the person, military conflict, post-traumatic stress disorder, internally displaced person.*

УДК [316.356:351.74] (477) (043.05)

Алла Вікторівна ЛАРІОНОВА,

кандидат соціологічних наук, Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології факультету № 6;
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5101-8126>,

Ігор Володимирович ШЕЛКОШВЕЄВ,

старший викладач,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціології та психології факультету № 6
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3171-1078>

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ МВС ЯК СОЦІАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ НА ПЕРЕТИНІ ДВОХ ІНСТИТУТІВ

Гендерні відносини в системі МВС розглянуто як соціальну реальність на перетині двох інститутів – МВС та гендерних відносин українського суспільства. Виділено та досліджено специфічні інституціональні риси гендерних відносин в системі МВС. Імплементация принципу рівності в гендерні відносини в МВС осмислена з урахуванням інституційного характеру як правоохоронних органів, так і гендерних відносин, що вже склалися.

Ключові слова: *гендерні відносини, гендерний паритет, гендерна нерівність, соціальний інститут, правоохоронна діяльність.*

Досліджуючи інституційні умови забезпечення гендерного паритету в системі МВС, слід, на нашу думку, врахувати, що така соціальна реальність, як гендерні відносини в МВС, виникає на перетині двох соціальних інститутів: МВС та гендерних відносин українського суспільства.

Серед сучасних соціологічних визначень концепції «інститут» найбільш широким є визначення Дж. Г. Міда, за яким інститутом можна вважати «типові реакції на типові ситуації»; найбільш вживаним є розуміння соціального інституту як взаємно примусових рольових очікувань відповідно до встановлених зразків [1, 2].

Гендерні відносини високою мірою інституціоналізовані у суспільстві, зокрема українському. Вони відрізняються доволі високим рівнем організації та відповідають головному критерію визначення соціального явища як соціального інституту, оскільки в їх межах досягається

належний рівень взаємної типізації та індивідуально узвичаєних дій з приводу виконання соціально значущої діяльності [3-5].

Усі характеристики соціального інституту повною мірою стосуються гендерних відносин, що транслують сталі зразки поведінки у формі гендерних ролей. Причому за невиконання або неналежне виконання цих ролей застосовуються різні санкції, які реалізуються завдяки механізмам соціального контролю. Способи поведінки і форми відносин відповідно до виконання певних гендерних ролей не просто існують, вони сприймаються індивідами як належні, тобто містять нормативний елемент.

Правила та норми, за якими функціонує соціальний інститут, можуть закріплюватися як законодавством, так і в соціальних уявленнях. Щодо інституту гендеру, то правила і норми його побудови у більшості культур не мають законодавчого закріплення, але надзвичайно ефективно діють через громадську думку.

Ще одна інституціональна ознака гендерних відносин – структурна інтегрованість останніх у різні сфери соціальної реальності: можна спостерігати гендерні відносини у найважливіших, якщо не у всіх, сферах людської діяльності.

Отже, гендер є інституцією, що встановлює зразки очікувань для індивідів, порядок соціальних процесів повсякденного життя і є вбудованим у головні соціальні інститути суспільства, такі як ідеологія, економіка, сім'я, політика тощо.

Як соціальний інститут, гендер складається з таких компонентів:

- гендерні статуси, тобто соціально обумовлені суспільством ролі, норми, поведінка, жестикуляція, емоції;
- гендерний розподіл праці (робота жіноча/чоловіча);
- гендерні сексуальні сценарії (нормативні зразки проявів сексуального бажання і поведінки в залежності від гендерного статусу);
- гендерні якості особистості.

Гендерні відносини в системі МВС як соціальна реальність на перетині двох інститутів поступово набувають свої специфічні інституціональні риси, а саме: виділення певного кола суб'єктів, які у процесі діяльності вступають у відносини, що набувають стійкого характеру; наявність специфічних соціальних норм та приписів, що регулюють поведінку людей; закріплення типових реакцій на типові ситуації; виникнення взаємно примусових рольових очікувань відповідно до встановлених зразків.

На гендерну ситуацію в системі МВС певною мірою впливають і такі найбільш важливі соціально-економічні, організаційні та політичні аспекти функціонування інституту: спадщина радянського досвіду в методах роботи; розмір та форми фінансування; важкі умови діяльності; специфічна система відбору кадрів; соціальна незахищеність працівників; внутрішньовідомча корупція; негативний образ поліції в ЗМІ та негативне ставлення до неї громадян. Усі ці фактори визначають сучасні умови життєдіяльності правоохоронців і можуть різною мірою впливати на чоловіків і жінок, які працюють в правоохоронній сфері.

Таким чином, будь-які реформи з метою інституціоналізації принципу рівності в гендерні відносини в МВС мають враховувати інституційний характер як правоохоронних органів, так і гендерних відносин, що вже склалися.

Список бібліографічних посилань

1. РитцерДж. Современные социологические теории. 5-е изд. СПб. : Питер, 2002. 688 с.
2. Андреев Ю. П. Социальные институты: содержание, функции, контроль. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. 84 с.
3. Горошко Е. И. Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении: монография.Х.: ФЛП Либуркина Л.М., 2009. 816 с.
4. Основи теорії гендеру: навч. посіб. К.: К.І.С., 2004. 536 с.
5. Тартаковская И. Н. Гендерная социология. М.: Вариант, 2005. 368 с.

Gender relations in the system of the Ministry of Internal Affairs are considered as a social reality at the intersection of two institutions – the Ministry of Internal Affairs and gender relations of Ukrainian society. Specific institutional features of gender relations in the system of the Ministry of Internal Affairs are singled out and investigated. The implementation of the principle of equality in gender relations in the Ministry of Internal Affairs is meaningful taking into account the institutional nature of both law enforcement agencies and existing gender relations.

Keywords: *gender relations, gender parity, gender inequality, social institution, law enforcement.*

УДК 159.922:378

Тетяна Василівна МАТІЄНКО,

професор кафедри криміналістики та психології
Одеського державного університету внутрішніх справ
канд.юридичних. наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0001-9695-2222>

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ПРОТИПРАВНУ ПОВЕДІНКУ МОЛОДІ

Вивчення проблеми формування безпечної поведінки молоді в соціальних мережах має принципове теоретичне та методологічне значення у психолого-правовій діяльності. Актуальність проблеми підсилюється поведінковими реакціями

молоді, недостатньою сформованістю критичного мислення, що впливає на їхню діяльність та поведінку.

Ключові слова: вплив, соціальні мережі, протиправна поведінка.

В умовах глобальних цивілізаційних зрушень починають активно освоюватися всі новітні досягнення науки, особливо у психологічній, інноваційній, технічній сферах. У той же час починають застосовуватися і нові інструменти для впливу на масову свідомість, серед яких важливе місце посідають соціальні мережі, адже сьогодні молода людина проводить все більше часу саме в них. Тому питання впливу на суспільну свідомість та ведення інформаційних війн з їх допомогою, які залишаються недостатньо вивченими, потребують ґрунтовного аналізу всіх методів, задіяних для здійснення інформаційного впливу на користувачів.

Питання застосування інструментарію соціальних мереж у політичній діяльності зараз широко дискутується дослідниками. Серед провідних теоретиків, які вивчали проблематику впливу на суспільну свідомість, зокрема і кризь призму інформаційної війни, варто назвати Г. Бойко, А. Чернову, Б. Грушина, В. Лисенко, Г. Ділігенського, Г. Почепцова, Г. Ортега-і-Гасета, Д. Ольшанського, Г. Тарда, Н. Малєєва, І. Панаріна, М. Маклюєна, С. Московічі, С. Сьоміна, Ш. Сігела, Я. Вариводу та ін.

З початку свого заснування та набуття популярності соціальні мережі посіли чільне місце у щоденному житті людини. Адже вони забезпечують зв'язок між людьми, незалежно від їхнього місцезнаходження. Також із введенням таких нових функцій як поширення музики, відео, фото та документів, соціальні мережі остаточно закріпилися в п'ятірці найбільш відвідуваних сторінок у мережі Інтернет. Проте поряд із рядом позитивних наслідків функціонування соціальних мереж можна виділити і негативні. Зокрема, вони все більше впливають на мову та свідомість користувачів. Поширеним явищем стає розповсюдження так званих «хештег-слів» серед молоді, які якраз і є найактивнішими користувачами мереж, наприклад «#яснозрозуміло», «#аргументнийаргумент», «#життя-біль», які часто є тавтологією чи неправильними з точки зору мовлення, в той же час такі фрази, розповіді та замітки надовго залишаються в пам'яті користувача мережі і використовуються ним у повсякденному спілкуванні. Внаслідок цього, індивід-користувач соціальної мережі починає і думати встановленими в мережі канонами. Проте, все це лише вершина айсберга, а основний інформаційний вплив, які здійснюють мережі, все ж залишається непоміченим користувачем за «темною водою» зовнішньої веселості та ненав'язливості повідомлень, картинок та демомотиваторів [2, с. 65].

Аналізуючи соціальні мережі в контексті інформаційних війн, слід приділити увагу психологічним явищам, які роблять мережі такими при-

вабливими для здійснення інформаційно-психологічного впливу на користувачів. Зокрема, доцільно виділити такі: явище «Спіраль мовчання» (за Е. Ноель-Нойман); стадний інстинкт у соціальних мережах; довіра всьому опублікованому в мережі; присутність лідерів думок; прагнення самореалізації чи заміни реальності.

Отже, модель комунікації німецької дослідниці Е. Ноель-Нойман. Її гіпотеза полягає в тому, що мас-медіа можуть маніпулювати громадською думкою за рахунок надання слова представникам меншості і замовчування думок більшості. Подібне відбувається і в соціальних мережах, коли авторами повідомлень виступають саме представники меншості, проте користувачі, які не хочуть залишатися осторонь, починають підтримувати, можливо навіть неприйнятну для них думку. Пов'язаним із вищезгаданою моделлю є явище «стадного інстинкту», яке безпосередньо пояснює в деякій мірі «спіраль мовчання». Сам принцип стадного інстинкту полягає в тому, що людина за своєю природою - істота колективна, групова. І один з механізмів виживання в групі полягає в тому, щоб у більшості випадків вести себе так само, як і всі, а також переймати досвід інших [4]. «Стадний інстинкт» безпосередньо проявляється в тому, що людина, помічаючи велику кількість відгуків під повідомленням у мережі - коментарів та лайок - надає такому повідомленню більшого значення і сама приєднується до більшості, а у випадку малої кількості відгуків переважно залишає повідомлення без достатньої уваги. Подібне відбувається і з діяльністю груп: людина із більшим задоволенням приєднується до групи, аудиторія якої складає кілька десятків тисяч, аніж до маленької групи із декількома десятками учасників.

Цікавим залишається явище повної довіри всій інформації, яка публікується в мережі. Користувач переважно не перевіряє отриману інформацію і приймає її за достовірну, тільки на основі того, що вона публікується солідною групою із значною аудиторією.

У цьому аспекті варто зауважити і явище виникнення «лідерів думок», які можуть бути представлені, як окрема незалежна особистість або ж група чи сторінка в соціальній мережі. Саме їм користувач довіряє беззаперечно, навіть іноді вважаючи їх найбільш достовірним джерелом у певних питаннях, упускаючи те, що вони можуть і не бути спеціалістами в даній сфері. За допомогою таких «лідерів думок» держава чи корпорація може забезпечувати прихильність користувача до них або ж переконувати користувачів у власних ідеях, наві'язуючи їм власне бачення конкретних важливих подій, явищ у різних сферах функціонування держави та суспільства.

Відзначимо й те, що важливим залишається прагнення користувача самореалізуватися в мережі, примірити на себе якусь іншу роль або ж вільно виголошувати свої думки, прикриваючись анонімністю, яку надає мережа. В той же час віртуальність життєдіяльності людини посилюється за рахунок відчуття того, що віртуальна реальність є менш агресивною

до людини і в значній мірі підконтрольна їй. Також прагнення людини до віртуалізації свого життя часто обумовлене бажанням зробити своє життя більш яскравим, таким, що містить цікаві події та сильні емоційні почуття [1].

Все вищезазначене приводить до того, що кількість користувачів соціальних мереж росте з кожним роком. Аналізуючи основні методи, які використовуються в соціальних мережах, варто згадати думку Г. Почепцова, який наголошує на тому, що сьогодні інформаційні війни, перш за все, ведуться за допомогою інтелектуального інструментарію, а соціальні мережі є безпосереднім середовищем для їх використання. Також він відзначає створення нового методу впливу на громадську думку, що отримав назву мікротаргетингу і полягає у публікації персоналізованих повідомлень на рівні окремої людини для привернення її уваги та завоювання прихильності [3]. Загалом серед основних моделей ведення інформаційних війн у соціальних медіа варто виділити такі: модель мережових атак, модель із залученням користувачів-волонтерів, модель тотального блокування.

Техніка мережових атак є складною у плануванні і передбачає створення своєрідної завіси у вигляді оманливих повідомлень чи повідомлень які провокують конфлікти між учасниками соціальної мережі. Інша модель полягає в залученні користувачів-волонтерів, які будуть вести запеклі дискусії в обговореннях, писати прихильні для влади коментарі, а також публікувати замітки, повідомлення, які критикуватимуть чи підтримуватимуть певні дії, висвітлюватимуть їх під певним кутом зору. Третя модель полягає в тотальному блокуванні. Всі популярні соціальні мережі дозволяють блокувати користувачів, дії яких заважають чи ображають інших користувачів. Якщо ж користувач публікує неприйнятну для вас інформацію, можна вирішити дану проблему шляхом блокування профілю користувача. Також потрібно зазначити, що пост із фотографією збільшує довіру до повідомлення в декілька разів, пост, доповнений відео, - в десятки. Інструментарій соціальних мереж дає можливість швидко поширювати інформацію про певну подію, не чекаючи її висвітлення в традиційних ЗМІ. Сьогодні швидкість має вирішальне значення. Найбільше поширення та популярність отримує перша опублікована історія, незалежно від носія.

Соціальні мережі помітно впливають на взаємодію державної влади і суспільства. Вони все частіше стають своєрідними посередниками між владою та громадянами через офіційні сторінки політиків та центральних органів, на яких активно пропагуються основні позиції влади. Саме представленість політиків у мережі позитивно впливає на створення їхнього іміджу в очах виборців, адже «ближчі до народу», вони видаються більш чесними та людяними. Проте читаючи новини та повідомлення від представників владних структур, слід враховувати те, що більшість повідом-

лень спрямовані не поінформувати користувача, а вплинути на нього.

Охоплюючи значну і різносторонню аудиторію, соціальні мережі перетворюються на інструментарій ведення інформаційних війн та здійснення впливу на громадськість. Також слід наголосити на певних позитивних наслідках функціонування мереж у державній сфері. Перш за все, соціальні мережі можуть істотно підвищити ефективність механізмів громадської самоорганізації - тобто сприяти виникненню «громадянського суспільства». У той же час не можна не відзначити негативні моменти впливу соціальних мереж на свідомість людини. Користувач комп'ютера схильний до аддикції, тобто залежності від соціальних мереж та Інтернету загалом, адже при використанні мережі він знаходиться в зміненому стані свідомості - своєрідному психологічному трансі, в якому реальність набуває нечітких рис і зливається з віртуальністю. А цесприяє несвідомому засвоєнню всього, що дає нам мережа - новин, повідомлень, фотографій, відео. І користуючись певними методами, можна легко переконати звичайного користувача у будь-чому, незалежно від його соціального статусу чи місцезнаходження.

Список бібліографічних посилань

1. Бойко Г.А. Віртуальність як частина життєдіяльності людини сучасності. Режим доступу: <http://intkonf.org/boyko-ga-virtualnist-yak-harakteristika-zhittediyalnosti-lyudini-21-stolittya>
2. Малєєва Н. С. Залежність від соціальних мереж як соціально-психологічний феномен. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Психологія*. 2015. Т. 20, Вип. 3(1). С. 62-70.
3. Почепцов Г. Інформаційна війна як інтелектуальна війна. Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13303>. - Назва з екрана.
4. Стадний інстинкт допомагає маніпулювати масами. Режим доступу: <http://ykrnews.com/tainstvenoe/stadnii-nstinkt-dopomaga-man-pulyuvati-masami.html>

The problem study of forming the safe behavior of young people in social networks has a fundamental theoretical and methodological significance in psychological and legal activities. The importance of the problem is increased by the behavioral reactions of young people, the lack of critical thinking, that affect their activities and behavior on social networks.

Key words: *influence, social networks, illegal behaviour.*

УДК 316.2:37.06

Ірина Сергіївна НЕЧИТАЙЛО,

доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370>,

Оксана Володимирівна БОРЮШКІНА,

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії, історичних і соціальних дисциплін
Харківського національного аграрного
університету ім. В.В. Докучаєва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6726-5113>

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДИСПОЗИЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО БАЗИСУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО ОСВІТИ

Статтю присвячено проблематиці компетентнісного підходу до реалізації освітнього процесу і оцінці його результатів. Підкреслюється актуальність пошуку достатніх теоретико-методологічних підстав для повноцінної наукової (в тому числі, соціологічної) концептуалізації поняття компетентності. Серед таких пропонується розглядати диспозиційну теорію. Доводиться, що концепція диспозиційної (само)регуляції В. Ядова має достатню пояснючу силу, щоб слугувати теоретико-методологічним базисом для налагодження процесу формування і розвитку компетентностей в системі освіти шляхом створення спеціальних освітніх умов, організації освітнього простору закладу освіти.

Ключові слова: диспозиція, диспозиційна концепція В. Ядова, диспозиційна теорія, компетентність, компетентнісний підхід, освіта.

Компетентнісний підхід являє собою один з найбільш популярних і поширених в світі підходів до реалізації освітнього процесу і визначення його результатів. Україна зараз знаходиться на піку його практичної імплементації, в той час як в країнах, в яких він реалізується майже півстоліття, з кожним роком зростає його критика, пов'язана, перш за все, з неможливістю об'єктивно оцінити, відстежити, виміряти ступінь сформованості тих чи інших компетенцій [3, с. 100].

З соціологічної точки зору, як цілком справедливо зазначає український вчений А. Ручка, компетентність не є чисто професійною характеристикою, вона включає в себе цілий комплекс інших (непрофесійних) компонентів: соціальних, культурних, інформаційних, нормативно-ціннісних, творчих тощо [1, с. 267]. В структурі компетентності вчений виділяє три аспекти її реалізації: когнітивний; мотиваційний; поведінковий. На думку вченого, ключову роль відіграє мотиваційна сторона компетентності, яка, на основі ціннісно-смыслового тлумачення, визначає зацікавленість певним знанням і готовність до його застосування [1, с. 270].

Як відомо, мотив – це спонукання до вчинення поведінкового акту, породжене системою потреб людини (в тій чи іншій мірі усвідомлюване або неусвідомлюване). Будь-яка соціальна (взаємодія має внутрішні та зовнішні підстави. Мотиви, поряд з потребами, цінностями, намірами тощо належать до внутрішніх (суб'єктивних) підстав. У спеціальній науковій літературі всі внутрішні (суб'єктивні) підстави, що визначають поведінку людини в тій чи іншій ситуації, розглядаються як особистісні диспозиції. Такі міркування підштовхнули нас до застосування диспозиційної теорії і, зокрема, диспозиційної концепції В. Ядова, в якості теоретико-методологічного підґрунтя для більш глибокого соціологічного опрацювання поняття компетентності.

Диспозиції є властивостями, які відносяться до типів причинних відносин між системою та ситуаціями певного типу. Таким чином, диспозиції – це «приховані змінні» людської поведінки. Науково-практична важливість диспозиційної теорії полягає в тому, що вона враховує пояснення поведінки, посилаючись на зв'язок між системою та умовами навколишнього середовища [4, с. 43].

В. Ядов виділяє чотири рівні диспозиції: 1) елементарні фіксовані установки, що виражають готовність до дії, орієнтовану на задоволення вітальних потреб (в їжі, теплі тощо); 2) ситуаційні установки, що формуються на основі потреби в спілкуванні в звичайних повсякденних обставинах; 3) базові соціальні установки, що визначають загальну спрямованість інтересів і діяльності; 4) ціннісні орієнтації, що визначають формування життєвих цілей і основних засобів їх досягнення (високий диспозиційний рівень) [2, с. 103]. При цьому потреби класифікуються на основі включення особистості в різні сфери соціальної активності. Перша сфера реалізації потреб – це найближче сімейне оточення. Друга сфера – контактна (мала) соціальна група, в якій (взаємодія) діє індивід. Третя сфера пов'язана з певною професійним середовищем, а також дозвіллям і побутом. Четверта сфера розуміється певна соціально-класова група, в яку індивід включається за допомогою засвоєння відповідних ідеологічних і культурних цінностей [2, с. 104].

Ієрархія диспозиційних утворень виступає як регулятивна система по відношенню до поведінки особистості. У кожній конкретній ситуації, в залежності від мети, провідна роль належить диспозиціям певного рівня.

Оскільки основною проблемою компетентнісного підходу є досить слабка верифікованість результатів його застосування, з нашої точки зору, саме диспозиційна теорія може відкрити перспективи для вироблення релевантних інструментів вимірювання компетентностей. У свою чергу концепція диспозиційної (само)регуляції В. Ядова має достатню пояснювальну силу, щоб слугувати теоретико-методологічним базисом для налагодження процесу формування і розвитку компетентностей в системі освіти шляхом створення спеціальних умов, організації освітнього простору та освітнього середовища навчального закладу.

Компетентність – це не діяльність і, тим більше, не результат діяльності. Компетентність містить в собі потенціал цієї діяльності, тобто склалася схильність діяти професійно, соціально відповідально, творчо, як добропорядний громадянин своєї країни тощо. Схильність до дії – це диспозиція. У структуру компетентності, що формується в системі освіти, входять диспозиції третього і четвертого рівня (згідно зі схемою В. Ядова), тобто базові соціальні установки, які визначають загальну спрямованість особистості, та ціннісні орієнтації, які визначають формування життєвих цілей і основних засобів їх досягнення. Для того щоб певна компетентність (учня або студента) формувалася і розвивалася, необхідно створення відповідної ситуації – такої, що сприяє її формуванню та/або розвитку.

Крізь призму концепції В. Ядова, для повноцінної реалізації компетентнісного підходу освітнє середовище і освітній простір навчального закладу покликані відтворювати ситуації другого і третього рівнів, тобто усталені умови групового (в малих групах!) спілкування. У сучасній освітній практиці це знаходить відображення в реалізації індивідуально і проблемно-орієнтованого підходів до навчання, проектної та групової роботи тих, хто навчається.

Список бібліографічних посилань

1. Ручка А.О. Компетентність як ресурс життєвої активності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. С. 264-274.
2. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. *Методологические проблемы социальной психологии*. Москва, 1975. С. 89-105.
3. Gervais J. The operational definition of competency-based education. *Competency-based education*. 2016. Volume 1, Issue 2. Pp. 63-110. doi.org/10.1002/cbe2.1011.
4. Vanderbeeken R., Weber E. Dispositional explanations of behavior. *Behavior and Philosophy*. 2002. №30. Pp. 43-59.

The article is devoted to the issue of competence approach to the implementation of the educational process and evaluation of its results. The urgency of finding sufficient theoretical and methodo-

logical grounds for a full-fledged scientific (including sociological) conceptualization of the concept of competence is emphasized. Among these, it is proposed to consider the dispositional theory. It is proved that the concept of dispositional (self) regulation of V. Yadov has sufficient explanatory power to serve as a theoretical and methodological basis for establishing the process of formation and development of competencies in the education system by creating special educational conditions, organization of educational space.

Keywords: disposition, V. Yadov's disposition conception, disposition theory, competence, competency-based approach, education.

УДК 159.99

Євген Вікторович ПІДЧАСОВ,

кандидат психологічних наук, доцент

Харківського національного університету внутрішніх справ,

Надія Ігорівна ЧЕПЕЛЄВА,

викладач Харківського національного

університету внутрішніх справ

<https://orcid.org/0000-0003-2101-9571>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СІМЕЙНИХ СИСТЕМ

В роботі здійснено загальний аналіз наукових підходів з психології сімейних стосунків, який доводить, що не існує окремої єдиної загальноприйнятої теоретичної моделі функціонування сім'ї. Нечисленними залишаються роботи, присвячені вивченню сім'ї як системи. Визначено, що саме такий підхід дозволяє розглядати широке коло сімейних проблем, що стосуються як особливостей взаємодії членів нуклеарної сім'ї, так і особливостей міжпоколінних взаємозв'язків і взаємовпливів в рамках розширеної сім'ї.

Ключові слова: сімейні стосунки, сім'я, цілісність, функціонування сім'ї, сімейна система.

Аналіз наукових робіт з психології сімейних стосунків свідчить про те, що не існує окремої єдиної загальноприйнятої теоретичної моделі функціонування сім'ї. Сімейні стосунки піддавалися емпіричному аналізу переважно в рамках соціально-психологічних досліджень сім'ї як малої групи. Нечисленними залишаються роботи, присвячені вивченню сім'ї як цілісного феномена, як системи. Цей підхід дозволяє розглядати широке

коло сімейних проблем, що стосуються як особливостей взаємодії членів нуклеарної сім'ї, так і особливостей міжпоколінних взаємозв'язків і взаємовпливів в рамках розширеної сім'ї.

Сімейні стосунки в останні десятиліття змінюються під впливом численних сімейних, соціально-демографічних та інших чинників, що обумовлюють трансформацію ціннісних орієнтацій і поглядів на шлюб і сім'ю.

Складність вивчення сім'ї як системи, а також відсутність узагальненого аналізу і ясного трактування наявного понятійного апарату викликають необхідність визначення адекватних теоретичних підходів до розуміння і опису феноменів сімейних відносин. Дослідження, неконгруентні цьому завданню, існують. Однак в основному вони присвячені аналізу сімейних порушень [1, с. 25; 2, с. 46-56], питання загальної методології залишаються недостатньо усталеними.

Відсутність цілісної, універсальної і формалізованої методології аналізу сім'ї як системи є однією з ключових проблем сімейної психології. І цим фактам є адекватні пояснення.

По-перше, проблема функціонування сім'ї лежить на стику різних областей людського знання – медицини, біології, культурології, соціології, економіки та ін. На сьогоднішній день необхідно констатувати факт відсутності підходів, здатних інтегрувати різні сфери знань в області сім'ї в загальну мета-модель сімейного функціонування, тобто модель, яка дозволяла б розглядати сімейну систему у взаємозв'язку з іншими сферами соціального життя. Значимість таких міждисциплінарних досліджень сім'ї зростає в умовах економічної, соціальної, політичної та інших криз.

По-друге, вивчення сім'ї як системи неминуче призводить до зіткнення з наступними методологічними труднощами: необхідністю враховувати те, що показники параметрів сімейної системи можуть змінюватися на різних етапах її існування, що є як наслідком нормативних тимчасових змін, так і результатом впливу на сім'ю всіляких зовнішніх і внутрішніх факторів (хвороба одного з її членів, втрата роботи, переїзд, сімейні конфлікти, народження дитини тощо). Дана характеристика сімейної системи описується поняттям «динамічна рівновага», що відображає її здатність до змін при збереженні своєї цілісності. Дане поняття означає, що система не прагне досягти стану абсолютної рівноваги. Для того щоб зберегти життєздатність, сімейна система має, з одного боку, підтримувати свою унікальність і свої межі, а з іншого – зазнати впливу внутрішніх сил, пов'язаних з тенденціями зростання, змін і розвитку [3, с.104].

По-третє, складність аналізу сім'ї як системи полягає в необхідності враховувати той факт, що будь-яка система, будучи функціональним цілим, є частиною інших, більш великих систем і знаходиться з ними в безпосередній взаємодії і взаємовпливу. Так, нуклеарна сім'я є частиною більш великої сукупності – розширеної сім'ї, яка в свою чергу входить до складу ще більшої системи – суспільної групи. Таким чином, можна говорити про різні рівні функціонування сімейної системи, що відрізняються

набором і величиною складових елементів: індивідуальний (окремий член сім'ї), мікросистемна (нуклеарна сім'я), макросистемна (розширена сім'я), мегасистемна (сім'я і соціальне оточення) [4, с. 73; 5, с. 48]. Незважаючи на те, що у фокусі нашого аналізу знаходиться нуклеарна сім'я, для повноти уявлень про її функціонування важливо враховувати різноманітність взаємозв'язків, що існують між рівнями.

Таким чином, щодо сімейної системи, яка на сьогоднішній день знаходиться в нестабільному середовищі, а також регулярно піддається внутрішнім кризам, пов'язаних з різного роду змінами, особливої актуальності набувають підходи виявлення і аналізу діючих на неї чинників, систематизація і аналіз існуючих закономірностей, механізмів і взаємозв'язків. Якщо в стабільних умовах можна використовувати одну описову і пояснювальну модель, то в умовах змін важливі динамічні моделі, які змінюються відповідно ситуації, що склалася. Розробка параметрів мультисистемного аналізу сімейної системи релевантна гнучким, варіабельним моделям функціонування сім'ї. Саме тому в даній роботі ми позначаємо різні погляди і підходи, що дозволяють найбільш адекватно вирішувати поставлену задачу – опис моделі функціонування сім'ї.

Список бібліографічних посилань

1. Варга, А.А. Системная семейная психотерапия. *Журнал практической психологии и психоанализа. Ежеквартальный научно-практический журнал электронных публикаций*. 2000 г. № 2.
2. Дымнова, Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской. *Вопр. психологии*. 1998. № 2. С.46–56.
3. Фримен, Д. Техники семейной психотерапии. СПб.: Питер, 2001. 384 с.
4. Олифинович, Н.И. Психология семейных кризисов. СПб: Речь, 2006. 360 с.
5. Велента, Т.Ф. Супружеские отношения в молодой семье при разных уровнях сплоченности супругов с родителями: дисс. ...канд. психол. наук: 19.00.05 / Т.Ф. Велента. Минск, 2008. 148 с.

The general analysis of scientific approaches to the psychology of family relations is carried out in the work, which proves that there is no separate single generally accepted theoretical model of family functioning. There are few works devoted to the study of the family as a system. It is determined that such an approach allows to consider a wide range of family problems concerning both the peculiarities of the interaction of members of the nuclear family and the peculiarities of intergenerational relationships and interactions within the extended family.

Key words: family relations, family, integrity, family functioning, family system.

УДК 316. 422 (477)

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри
соціології і психології Харківського національного університету
внутрішніх справ

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

Христина Віталіївна БИЧЕНКО,

магістрантка кафедри соціології і психології
Харківського національного університету внутрішніх справ

МИКОЛА КОСТЯНТИНОВИЧ МИХАЙЛОВСЬКИЙ (1842-1904) ПРО ПСИХОЛОГІЮ НАТОВПУ

У тезах доповіді коротко представлений відомий вчений кінця ХХ ст. М.К. Михайлівський, який вважається засновником вітчизняної соціальної психології. Розглянута його робота «Герої і натовп», в якій вперше в історії психології натовп розглядався як особлива психічна спільність.

Ключові слова: М.К. Михайловський, натовп, «герой», наслідування, індивідуальність, соціальна психологія.

Початком пильної уваги громадськості до феномену натовпу і його наукового вивчення в Європі стали останні десятиліття ХІХ ст. Тоді в роботах італійського юриста С. Сигеле [1], французьких дослідників Г. Тарда [2], Г. Лебона [3] та їх численних послідовників натовп розглядалася не тільки як специфічне соціальне об'єднання, але і як особлива психічна спільність. Однак пріоритет такого підходу по праву закріплений за вітчизняним публіцистом, соціологом і психологом, літературним критиком і громадським діячем Миколою Костянтиновичем Михайловським (1842-1904). У 1882 р в журналі «Вітчизняні записки» ним була опублікована стаття «Герої і натовп», присвячена опису деяких психологічних передумов, механізмів і соціальних закономірностей існування цього явища суспільного життя. Засновник французької соціальної психології Габріель Тард (1843-1904) наприкінці свого життя взагалі публічно визнав, що ряд його положень книги «Особистість і натовп» були викладені набагато раніше, в 1882 р. відомим російським письменником Михайловським. [4, с.102]. До проблематики натовпу М.К. Михайловський неодноразово звертався і в наступних роботах, що увійшли до другого тому прижиттєвого зібрання його творів [5].

У роботі «Герої і натовп» М.К. Михайловський відходить від загального розуміння поняття «герой», що спирається на давньо-грецьке ἥρως - доблесний чоловік, відважний воїн, вождь, полу-бог. «Героем» для нього є

той, хто свідомо чи мимоволі демонструє безпосередній зразок для загального наслідування: «Це не перший коханець роману і не людина, що здійснює великий подвиг. ... Наш герой просто перший "ламає лід", ... робить той рішучий крок, якого трепетно чекає натовп, щоб зі стрімкої силою кинути в ту чи іншу сторону. І не сам по собі для нас герой важливий, а лише заради викликаного ним масового руху» [5, с. 100]. Тобто, «героєм» може вважатися будь-яка людина, яка очолила натовп хоча б на мить.

Причому, Михайлівський спеціально уточнив той зміст, який він вкладає в поняття «герой» і «натовп». «Героєм, - пише він, - ми будемо називати людину, захоплюючи своїм прикладом на добре чи погане, благородне або підле, розумне або безглузду справу. Натовпом будемо називати масу, здатну захоплюватися прикладом, знову-таки благородним або низьким, або морально-байдужим» [5, с. 97]. При цьому етична складова, особисті якості та мотивація ініціатора спільних дій не вважаються суттєвими. Більш важливими видаються функціональні прояви її «героїчної» поведінки. Такий підхід дозволив творцеві першої соціально-психологічної теорії натовпу перейти спершу до постановки, а потім і до часткового вирішення завдання щодо виявлення «механіки відносин між натовпом і тією людиною, яку вона визнає великим» [5, с. 99].

Таким чином, констатував М.К. Михайловський, «хто хоче панувати над людьми, змусити їх наслідувати або коритися, той повинен поводитись, як це робить магнетизер на гіпнотичному сеансі. Він мусить зробити моментально настільки сильне враження на людей, щоб воно ними опанувало цілком і, отже, на час задавило всі інші відчуття і враження, чим і досягається одностороння концентрація свідомості; або ж він повинен поставити цих людей в умови постійних одноманітних вражень. І в тому, і в іншому випадку він може робити ледь не чудеса, змушуючи танцювати під свою дудку масу народу і зовсім не вдаючись для цього до допомоги грубої фізичної сили» [5, с. 189].

В своїй роботі Михайловський виділив і описав, як принципово значимому, схильність індивідів в натовпі до копіювання чийсь поведінки і відзначав, що такий стан не є нормальним, і що народ до тих пір буде «натовпом» (легко впасти в гіпнотичне, безрозсудне наслідування), поки кожна людина не стане розвиненою індивідуальністю. Він стверджував, що неблаганна тяга людей до колективного наслідування виникає в особливій ситуації придушення їх індивідуальності практично до нуля і неминучо в цих умовах появи «героя», захоплюючого цю знеособлену масу будь-яким актом - злочинним або милосердним, «брудним» або «світлим», або етично нейтральним, байдужим. «Герой» - людина, яка шаблонізує, уніфікує поведінку маси. «Натовп» - це вже не механічний конгломерат осіб, вона характеризується особливим колективно-психологічним станом свідомого і іноді навіть ірраціонального зв'язку. У «масі» розсіяні одноманітні, мізерні, монотонні враження, слабо і мляво функціонуючі в психіці її кожного представника. Звідси внутрішня жага

«наслідування» в натовпі, інстинктивна імітація справжньої індивідуальності. Натовп знаходиться в «хронічному» очікуванні героя. Наслідування «герою», по Михайловському, факт глибоко регресивний, частота цих фактів - показник загального патологічного стану суспільства.

Істориками науки М.К. Михайловський вважається засновником вітчизняної соціальної психології. Його інтерес до проблематики соціальної психології був пов'язаний з проблемами масової психології, яка би вивчала колективну психіку. Саме він висунув ідею «колективного психологізму», сенс якої полягав у тому, що психічне взаємодія людей, що виникає з потреби індивідів у спілкуванні, оформляється у вигляді колективної психіки. Він перший зробив висновок про необхідність розробки нової науки, що досліджує масову психологію: «...колективна, масова психологія ще тільки починає розроблятися, і сама історія може чекати від неї величезних послуг» [6, с. 112].

Список бібліографічних посилань

1. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии. СПб., 1893.
2. Тард Г. Общественное мнение и толпа. М., 1902.
3. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб., 1896.
4. Балув Б.П. Имя на обелиске. Штрихи к портрету Н. К. Михайловского / Вестник Академии наук СССР. 1990. №10. С. 93-105.
5. Михайловский Н.К. Полн. собр. соч. СПб. 1906-1914. Т. 2.
6. Михайловский Н.К. Полн. собр. соч. СПб. 1906-1914. Т. 8.

The abstracts of the report briefly present a famous scientist of the late twentieth century. M.K. Mikhailovsky, who is considered the founder of domestic social psychology. His work "Heroes and the Crowd" is considered, in which for the first time in the history of psychology the crowd was considered as a special mental community.

Keywords: *M.K. Mikhailovsky, the crowd, the "hero", imitation, individuality, social psychology.*

УДК 316.422 (477)

Тетяна Іванівна СЕРГІЄНКО,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових та політичних наук,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0002-4654-9248

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У даному дослідженні розглянуто теоретико-концептуальні виміри соціально-культурної трансформації сучасного інформаційного суспільства. Проведено аналіз зміни ціннісних орієнтацій суспільства в зв'язку з соціально-культурною трансформацією. Доведено, що однією з характерних рис сучасного інформаційного суспільства є досить швидкий науково-технічний прогрес.

Ключові слова: трансформація, трансформаційні процеси, суспільство, інформаційне суспільство, цінності, ціннісні орієнтації.

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що сучасне суспільство живе в інформаційному світі, під впливом великої кількості інформації, яка постійно змінюється, впливаючи на свідомість та уявлення людей. Виступаючи складовою частиною всієї людської діяльності інформація здійснює повсюдний вплив на всі сфери життєдіяльності. Зміни, які сьогодні відбуваються в інформаційному суспільстві, дозволяють говорити про формування нових інформаційно-прив'язаних модальних типів особистості, де знання і мислення підміняються поняттям інформація [2, с. 100]. Також, зазначимо, що відбувається комп'ютеризація та інформатизація всіх сфер суспільного виробництва, відбувається поява світової мережі комунікаційних зв'язків.

Вивченням особливостей трансформаційних процесів культурних та ціннісних орієнтацій займаються Л.Аза, В.Алексєєва, В.Андрущенко, Т.Артемова, Н.Бабенко, О.Балакірева, В.Василенко, О.Вишневський, Н.Левковська, М.Лукашевич, І.Мигович, Л.Морозова, Л.Панченко, В.Піддубний, А.Ручка, Н.Сорокіна, О.Цимбал та інші. Проте, незважаючи на досить велику кількість публікацій, сьогодні дане питання залишається актуальним.

Реалії сьогодення свідчать, що сучасне українське суспільство наразі постало перед цивілізаційним вибором та переживає історичний перелом, сутність якого полягає в переході від одного якісного стану до іншого.

Процеси, що відбуваються в нашому суспільстві, кваліфікуються як трансформаційні як за своєю суттю, так і за своєю спрямованістю. Тож, сучасне українське суспільство проходить соціокультурні трансформації, що пов'язані з процесами становлення інформаційного суспільства [1, с.15]. Трансформація як явище відбувається досить інтенсивно у всіх сферах суспільного життя. В.Скалацький, стверджує, що «трансформаційні процеси, які відбуваються під час переходу до інформаційного суспільства, призводять до змін в системі ціннісних орієнтацій, як основи пізнання соціальної дійсності» [4, с. 44.].

Основою трансформаційного суспільства є людина, так як саме вона є носієм ідеалів, сенсу життя, способів соціальної активності, можливістю і засобом його реалізації. Важливою ознакою трансформаційних процесів у суспільстві є можливість кожного індивіда підвищити свій соціальний статус та посилення мобільності населення. Щодо особистісних якостей, то вони в умовах трансформаційного суспільства стають частиною професійного інструментарію. Тож, зазначимо, що трансформаційні процеси які відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві потребують від людей інноваційного мислення. В.Скалацький, зазначає, що «під час становлення інформаційного суспільства зростає роль освіти, обсяг інформації і знань, цінність інформації у процесах управління та виробництва, підвищується значення наукових теоретичних розробок, виникає інформаційне середовище, тобто сукупність суб'єктів інформаційної взаємодії, інформації, яка призначена для використання суб'єктами інформаційного середовища, інформаційної інфраструктури, яка забезпечує можливість здійснювати обмін інформацією між суб'єктами, суспільних відносин, що виникають у зв'язку з отриманням, зберіганням, передачею і розповсюдженням інформації» [3,с.82].

Таким чином, соціальна-культурна трансформація сучасного інформаційного суспільства впливає на формування цілого ряду особливостей які притаманні українському суспільству і які об'єктивно змінюють значення і роль особистості. Розвиток інформаційних технологій вимагає від людей і нового ставлення до інформації і знання, без якого неможливою є й особистісна адаптація і соціалізація.

Список бібліографічних посилань

1. Арабаджиев Д.Ю., Сергієнко Т.І. Маніпулювання свідомістю суспільства в умовах інформаційної та гібридної війни в Україні. *Гілея*, 2019. №7. С.12-15.
2. Contemporary Issues of Digital Economy and Society. Series of monographs Katowice School of Technology. Monograph 36. The authors bear full responsible for the text, data, quotations and illustrations Copyright by Katowice School of Technology, 2020. 293с.
3. Скалацький В.М. Інформаційне суспільство: нові тенденції розвитку. *Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Філософія. Політологія*, 2004, №69. С.81-84.

4. Скалацький В.М. Теоретико-методологічні аспекти дослідження інформаційного суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*, 2003, № 56. С. 44

5. Целякова О.М.. Соціально-культурна трансформація сучасного українського соціуму. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 2015. Вип.№ 62. С. 50-64.

In this study, the theoretical and conceptual dimensions of socio-cultural transformation of modern Ukrainian society are considered. An analysis of the change in the value orientations of society in connection with the socio-cultural transformation. It is proved that one of the characteristic features of the modern information society is a fairly rapid scientific and technological progress.

Key words: transformation, transformation processes, society, information society, values, value orientations.

УДК 316.624.3

Олена Григорівна ШАХОВА,

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7860-6972>

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат біологічних наук, доцент кафедри соціології та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6361-3029>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДОСЕКСУАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРУМІНГУ

В роботі представлено аналіз даних літератури по дослідженню педосексуального грумінгу, який використовують розбещувачі дітей, готуючи жертву до сексуального насильства. В процесі педосексуального грумінгу виокремлюють декілька етапів: вибір вразливої жертви, отримання доступу до дитини, розвиток довірливих відносин і зниження чутливості дитини до дотиків. Відзначається, що частіш за все до вчинення насильства люди не в змозі розпізнати потенційно хвижацьку поведінку злочинця, тому, з метою запобігання сексуального насильства над дітьми, важливо навчати спільно-

ту як розпізнавати та виявляти поведінку педосексуального грумінгу заздалегідь.

Ключові слова: педосексуальний грумінг, сексуальне насильство, діти.

Величезна кількість досліджень свідчить про те, що, нажаль, переважна більшість випадків сексуального насильства над дітьми ніколи не розкривається [1]. Часто після затримання розбещувача малолітніх у громадськості виникає обурення відносно того, чому жодна з дій злочинця не була виявлена заздалегідь. Проте, згідно дослідженням, дуже мало ймовірно, що поліція і члени спільноти у змозі розпізнати та викрити так звану поведінку педосексуального «грумінгу», яка в половині випадків передусь епізодами сексуального насильства над дітьми [2]. Педосексуальний грумінг визначають як: «процес, в ході якого злочинець готує дитину, близьких до неї людей та навколишнє середовище до жорстокого поводження з цією дитиною» [3, с. 297]. Процес підготовки до злочину може відбуватися протягом тривалого періоду часу [4].

Сексуальний грумінг щодо дітей великою мірою важко розпізнати тому, що багато видів такої поведінки здаються безневинними за своєю природою і типовими для взаємодії дорослих дітей, у той час як мотивація, що стоїть за такою поведінкою, пов'язана зі сексуальною девіацією [3]. Крім того, злочинці зазвичай змінюють свої стратегії, якщо побоюються розкриття інформації, що робить ідентифікацію їх злочинної поведінки ще більш складним завданням. Таким чином, існує значна потреба дізнатися більше про педосексуальну поведінку цих правопорушників і про те, як їх можна ідентифікувати ще до вчинення насильства.

Дані літератури по дослідженню педосексуального грумінгу свідчать про те, що процес грумінгу складається з ряду етапів, через які проходить розбещувач дітей, готуючи жертву до майбутнього сексуального насильства [5]. Перший етап в грумінгу - це вибір жертви, який може бути заснований на привабливості, легкості доступу або передбачуваної уразливості дитини. Діти, в сім'ях яких є алкогольна або наркотична залежність, емоційні або психічні проблеми, розбіжності в шлюбі, проблеми домашнього насильства або зневажливе ставлення до дітей, піддаються більш високому ризику сексуального насильства, оскільки ці ситуації можуть також призвести до зниження батьківського нагляду. Правопорушник також може шукати дітей з психологічної вразливістю, яка призводить до ізолюваності від інших, наприклад, низька самооцінка, низька впевненість в собі, незахищеність, незадоволені потреби або наївність.

На другому етапі сексуального грумінгу розбещувач отримує доступ до потенційної жертви з метою ізолювати дитину як фізично, так і емоційно від оточуючих. Злочинці, що здійснюють інцест, проникають в спальню дитини; правопорушники поза сім'єю часто шукають ситуації, в яких жертви будуть легко доступні, наприклад, відвідуючи торгові центри, галереї, школи, паркі, басейни, ярмарки тощо. Розбещувачі дітей

часто шукають роботу, яка передбачає спілкування з дітьми, наприклад, це вчителі, консультанти табору, водії автобусів чи тренери.

Третій етап в процесі грумінгу включає емоційне вербування жертви і часто розглядається як центральна частина цього процесу, коли злочинець встановлює оманливу довіру і співпрацю з жертвою. Злочинець домагається цього, коли розвиває дружні стосунки з дитиною, дізнається про її інтереси, надає допомогу, обсилає дитину подарунками та увагою або ділиться секретами. Така поведінка використовується, щоб створити у дитини враження, що між ним і потенційним злочинцем існують любовні і виняткові відносини.

Після того, як розбещувач малолітніх завоював довіру дитини, він переходить до четвертої стадії грумінгу, поступово посилюючи фізичний контакт, щоб знизити чутливість дитини до дотиків та підготувати її до сексуального контакту. Часто це починається з начебто випадкового дотику або невинної поведінки, яка потім переростає в більш інтимні дотики.

Отже, злочинець використовує кілька етапів в процесі педосексуального грумінгу, включаючи вибір вразливої жертви, отримання доступу до дитини, розвиток довірливих відносин і зниження чутливості дитини до дотиків. Важливо відзначити, що частіш за все люди не в змозі розпізнати потенційно хижацьку поведінку злочинця до вчинення насильства. Тому зусилля повинні бути зосереджені на навчанні спільноти того, як розпізнавати та виявляти таку поведінку з метою запобігання сексуального насильства над дітьми.

Список бібліографічних посилань

1. Salter A.S. Predators: pedophiles, rapists, and other sex offenders: who they are, how they operate, and how we can protect ourselves and our children. 2003. New York: Basic Books.
2. Winters G. M., Jeglic E.L. Stages of sexual grooming: recognizing potentially predatory behaviors of child molesters. *Deviant Behavior*. 2017. № 38:6. P. 724-733. DOI: 10.1080/01639625.2016.1197656
3. Craven S., Brown S., Gilchrist E. Sexual Grooming of Children: Review of Literature and Theoretical Considerations. *Journal of Sexual Aggression*. 2006. № 12(3). P. 287-299. doi:10.1080/13552600601069414
4. Wood P. B., Wilson J. A., Thorne D. P. Offending patterns, control balance, and affective rewards among convicted sex offenders. *Deviant Behavior*. 2015. № 36(5). P. 368-387. doi:10.1080/01639625.2012.707550
5. Lanning K. V. Child molesters: a behavioral analysis for professional investigating the sexual exploitation of children. National Center for Missing and Exploited Children. 2010.

The paper presents an analysis of literature data on the study of pedosexual grooming, which is used by child molesters to prepare the victims for sexual violence. Several stages are distinguished in the process of pedosexual grooming: selecting a vulnerable victim,

gaining access to the child, developing trust, and desensitizing the victim to touch. It is noted that in most cases before committing violence people are not able to recognize the potentially predatory behavior of the offender. Therefore, to prevent child sexual abuse, it is important to educate the community how to recognize and detect pedosexual grooming behavior beforehand.

Key words: *pedosexual grooming, sexual violence, children.*

УДК 159.9

Анастасія Сергіївна ШЕВЧЕНКО,

аспірант навчально-наукової лабораторії

екстремальної та кризової психології

науково-дослідного центру

Національного університету цивільного захисту України

м. Харків

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7226-1555>

ЕТАПИ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ З КУРСАНТАМИ ПЕРШИХ КУРСІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПІД ЧАС ПЕРВИННОЇ АДАПТАЦІЇ

Тези присвячені вивченню первинної психологічної адаптації курсантів вищих військових навчальних закладів. Розглянуто етапи психопрофілактичної роботи з курсантами перших курсів. Проаналізовано стадії адаптації першого року в новому середовищі.

Ключові слова: *первинна психологічна адаптація, психопрофілактична робота, військовослужбовці, курсанти вищих військових навчальних закладів.*

Військовослужбовці, як представники екстремальної професії постійно перебувають в умовах, які важко назвати сприятливими. Останніми роками професія військового вимагає від своїх представників більшої витримки, відваги та психологічної стійкості. Обираючи таку професію, юнаки, що вступають на навчання до вищих військових навчальних закладів, мають розуміти її складність та важливість. Якість виконання завдань, особливо в бойових умовах, залежить не тільки від майстерності військовослужбовця, його навичок та вмінь, а й - від його морально-психологічного стану. Тому підготувати фахівця, який буде відповідати критеріям стійкості та професіоналізму – одна з основних цілей вищих військових навчальних закладів.

Необхідність проведення психопрофілактичної роботи з військово-службовцями, які опинилися в новому середовищі, полягає в тому, що психологічна допомога на етапі первинної адаптації забезпечує правильне сприйняття військовослужбовцем нових умов та успішну адаптацію до них.

Формування у першокурсника правильного усвідомлення його ролі і місця у військовій системі дозволить йому легше пристосуватися до нового середовища та націлитися на навчання і несення служби протягом всього періоду перебування у вищому військовому навчальному закладі.

Зазначимо, що від психологічного супроводження та своєчасної психопрофілактичної роботи, на етапі первинної адаптації, залежить ефективне виконання фахівцем екстремального профілю діяльності своїх службових обов'язків та завдань у подальшому.

Процес адаптації у першокурсників військовослужбовців відбувається до середовища з урахуванням його вимог, та відмінність полягає в тому, що людина потрапляє в це середовище за власним бажанням. Можливо, маючи недостатньо інформації про це нове середовище, але такий крок є своєрідною складовою формування відповідальності за власні рішення.

Хотілося б відмітити, що невідомість перед входженням в нову посаду чи статус спричиняє відчуття незатишності, тривожності у абітурієнтів вищих військових навчальних закладів. Відбувається не просто зміна обставин, а й зміна ролі в житті людини, від цивільної особи до військово-службовця. Тепер, ставши курсантами вони мають усвідомити, що прийшли не лише здобувати освіту, а наполегливо працювати, оволодівати навичками та вміннями для того, щоб одного дня стати на захист батьківщини. Перелічені чинники виступають своєрідним випробуванням для юнаків. Для того, щоб проводити якісну психопрофілактичну роботу з курсантами перших курсів в період первинної адаптації необхідно, перш за все, визначити тривалість цього періоду, розмежувати кроки для визначення пріоритетів виділення часу. Протягом першого року в новому середовищі першокурсник буде проходити такі стадії, як аналіз нових умов, оцінка власних спроможностей, усвідомлення рівня комфортності та захищеності, звикання, у підсвідомості перебудова із попередніх умов перебування на нові, адаптація.

Фахівці служб морально-психологічного забезпечення мають серйозно ставитися до психопрофілактичної роботи з військовослужбовцями, які перебувають на початкових стадіях первинної адаптації.

Перша стадія "Аналіз нових умов", під час якої необхідно докласти зусиль, щоб ці умови були зрозумілими, приділити цьому питанню не менше двох місяців.

Друга стадія "Оцінка військовослужбовцем власних спроможностей". Для правильного сприйняття, під час оцінки військовослужбовцем власних спроможностей – вивчити усі фактори, які можуть вплинути на кінцевий результат, приділити увагу хвилюванням як особистого, так і службового характеру, стороннім чинникам, не пов'язаним зі службою, це також важливо зробити на початку.

Третя стадія "Оцінка рівня комфортності знаходження військово-службовців у нових умовах". Для цього, бажано через півроку, протестувати зазначену аудиторію для обробки отриманої інформації та, за необхідності - вчасного реагування. Серед специфічних особливостей психопрофілактичної роботи можна виділити її націленість на результат у майбутньому, насамперед за рахунок того, що вона превентивна і проводиться до того, як проблема з'явиться і завдасть шкоди. [3 с. 18].

На наш погляд, всі заходи, які необхідно проводити у період первинної адаптації першокурсників, протягом першого року навчання, необхідно, поділити на три етапи.

На першому з трьох етапів бажано використовувати індивідуальну психопрофілактику (бесіди, консультації, детальне вивчення курсантів перших курсів урахуванням результатів вхідного контролю). Це дозволить працівникам служб морально-психологічного забезпечення та безпосереднім командирам (начальникам) краще познайомитися з новими військовослужбовцями, які прибули до вищого військового навчального закладу для навчання. Таким чином, можливо об'єднати першокурсників в групи за спорідненими показниками (ризиками чи складнощами).

На другому етапі доцільно застосовувати вже групову психопрофілактичну роботу (інформування, яке проводиться у військових частинах та вищих військових навчальних закладах з певною періодичністю, заняття з групами курсантів, які проходять первинну адаптацію та мають схожі проблеми). Своєчасне забезпечення сприятливих умов під час первинної адаптації позитивно вплине в подальшому на виконання курсантом поставлених завдань та дотримання своїх обов'язків, а також - на його ставлення до служби.

Третій та завершальний етап первинної адаптації має проходити з мінімальним втручанням, але під пильним наглядом з боку психологів та працівників підрозділів морально-психологічного забезпечення. Бажано провести тестування особового складу для того, щоб проаналізувати ефективність проведеної психопрофілактичної роботи.

Отже, психопрофілактична робота з військовими дуже актуальна, особливо в період проходження курсантами перших курсів вищих військових навчальних закладів, які вступили на навчання з числа цивільної молоді, первинної адаптації, адже в цей час юнаки повністю змінюють звичні для себе умови життєдіяльності та стають дуже вразливими.

Важливо своєчасно виявити та знешкодити негативні фактори впливу на фахівця, які можуть відобразитися на його поведінці чи життєдіяльності та спричинити психофізичні розлади [3, с. 20].

Зазначимо, що вчасно проведена психопрофілактична робота дозволяє запобігати негативним наслідкам та стресам під час проходження першокурсниками первинної адаптації в нових умовах, та сприяє зниженню відсотка кількості курсантів, відрахованих під час першого року навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Бігун Н.І. Профілактична робота в практичній психології: навчально-методичний комплекс дисципліни. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2011. 96 с.

Theses are devoted to the study of the primary psychological adaptation of cadets of higher military educational institutions. The stages of psychoprophylactic work with first-year cadets are considered. The stages of adaptation of the first year in the new environment are analyzed

Ключові слова: *Primary psychological adaptation, psychoprophylactic work, military, cadets of higher military educational institutions.*

УДК 159.923.2

Олексій Володимирович ШЕВЯКОВ,

доктор психологічних наук, професор,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ORCID:<http://orcid.org/0000-0001-8348-1935>

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано проблеми безпеки особистості, які стосуються кожної людини та ставлять низку філософських, правових, політологічних, соціологічних, психологічних та інших спеціальних питань.

Ключові слова: *безпека особистості, психологічна безпека, рефлексія, парадигма, наукове знання.*

Аналіз сучасної літератури з різних аспектів вивчення проблем безпеки особистості дозволяє стверджувати, що безпека є складною, міждисциплінарною областю знання, і роль психології полягає не тільки в формуванні універсального визначення, а у виробленні загальних уявлень і системи знань про цей феномен на філософському та теоретико-методологічному рівнях. Необхідність аналізу філософських та соціокультурних основ психологічної безпеки обумовлена тим, що його проведення дозволить сформулювати не лише загальні наукові положення про таке складне соціальне явище, яким є безпека, та, зокрема, психологічна безпека особистості студента, але й розкрити її загальні властивості, закономірності становлення, розвитку та функціонування.

Поняття «безпека» довгий час застосовували переважно в рамках політичної філософії, причому пріоритет, як правило, віддавався державній безпеці, а не особистій чи громадській. Сьогодні ж ця проблематика актуальна і для інших розділів філософського знання, а також й інших галузей наукового осмислення. Важливим є з'ясування того, чи існує принципова відмінність між індивідуальною безпекою кожної окремої людини та безпекою колективною (безпекою всього суспільства, громади, держави тощо).

Більшість робіт присвячено визначенню найбільш ефективних методів та засобів вирішення практичних завдань, тобто фахівці, розмірковуючи про безпеку, говорять про конкретні прикладні розуміння цього терміну: національна [1, с.182-183], освітня [2, с.11-12], організаційна [3, с.75], та інші види безпеки. Зокрема, доведено, що психологічно безпечне організаційне середовище студента у вищій школі детермінує задоволеність змістом навчання та майбутньою кар'єрою, переживання почуття успіху. Показано, що ресурси соціальної підтримки людини від організації та спільноти, які визначаються потребою особистості у приналежності, опосередковані психологічною безпекою цього середовища.

У науковій літературі поняття безпеки, як правило, тлумачиться по-різному:

1) безпека як відсутність небезпеки (на основі принципу дихотомії). Поняття «безпека» і «небезпека» є діалектично взаємопов'язаними характеристиками умов об'єктивної реальності, що відображують її суперечливі сторони, і можуть розглядатися як соціально-філософські категорії. Але при такому підході не враховуються протиріччя об'єктно-суб'єктної сфери людської діяльності, які є джерелом будь-якого розвитку та змінювання. Тому, мабуть, постулат, що відсутність небезпеки це і є безпека, не є бездоганним і потребує певного уточнення. Такого стану, при якому державі, суспільству або особистості не загрожує небезпека, просто не існує;

2) безпека як певна діяльність із забезпечення або попередження загроз, небезпек (діяльнісний підхід, що пов'язаний з рівнем суспільного виробництва, завдяки якому і створюються захисні дії). Ця філософія орієнтована на ціннісні переваги соціальної практики (дійсності) та передбачає не тільки певний рівень усвідомлення сутнісних протиріч буття, але й конкретне розуміння онтологічних основ соціальної реальності;

3) безпека як усвідомлена потреба, цінність, інтерес, що пов'язані з цілепокладанням, як ключова цінність мотиваційної сфери, що представлена в індивідуальній та суспільній свідомості.

Всі ці визначення можна віднести до антропологічного інструменталізму, в межах якого безпека пов'язується з певною історичною практикою забезпечення життєдіяльності людини та її існування. Проте, безпека як соціально-філософська категорія не може розглядатися тільки в аспекті стану захищеності, оскільки це ще й властивість певної системи, і процес соціальної діяльності.

Зауважимо, що пізнання безпеки тісно пов'язане з соціально-історичними умовами буття, з рівнем розвитку матеріальної і духовної культури, з пануючими в суспільстві інтересами і цінностями, що зумовлює не тільки розмаїття точок зору, які пояснюють явище безпеки, але й визнає її онтологічну, гносеологічну і аксіологічну особливості. Онтологічний аспект безпеки полягає в тому, що безпека, існуючи в загальній структурі буття, перебуває в різних формах, які є оптимальними умовами дійсності як такої (буття природи, людини, соціального і духовного), при яких мінімізовані небезпеки. Гносеологічний аспект безпеки пов'язаний безпосередньо з особливостями її пізнання. Дуже важливим з погляду предмету нашого дослідження, є огляд соціально-філософської спадщини в царині історичної рефлексії проблеми безпеки суспільства та особистості. У процесі історичного розвитку безпека розумілася через чуттєвий досвід і завдяки раціональному пізнанню. Накопичені знання трансформувалися в практичний досвід і достовірні знання. Людина і суспільство завжди прагнуть пізнати бажані умови повної відсутності небезпеки – абсолютну безпеку, що практично неможливо, оскільки процес розвитку небезпек у результаті людської діяльності і об'єктивних змін в світі є нескінченним. Аксіологічний аспект безпеки підкреслює, що безпека перебуває у ряді загальнолюдських цінностей (таких як добро, істина, краса), оскільки має значущість для багатьох поколінь людей, не зважаючи на те, що у різні епохи її зміст і значення розумілися по-різному. Безпека створює оптимальні умови для підтримки гармонійного стану буття та сталого розвитку суспільства. Отже, названі аспекти безпеки тісно пов'язані між собою. Гносеологічний і аксіологічний аспекти утворюють цілісну структуру теоретичного концепту безпеки, фундамент якого становить її онтологічний аспект.

Реалії сучасного часу висувають на перший план не узагальнені цінності, а безпеку і збереження життя спільнот, груп, конкретних людей незалежно від їх політичних, економічних і національних відмінностей. Дедалі більшої значущості набувають питання вивчення безпеки, яка характеризує внутрішній стан людини, її благополуччя, спокій, стабільність, мова йде про психологічну безпеку, що є проявом суб'єктивної безпеки.

Таким чином, застосування поняття «психологічна безпека» як окремої наукової категорії ще не має тривалої історії, хоча й отримало значне розповсюдження у наукових роботах. Інтерес до проблем психологічної безпеки зумовлений зростаючою потребою системного опису явищ соціальної реальності, яка стрімко змінюється, та необхідністю вирішення практичних завдань сьогодення. Крім того, суттєво змінюються традиції наукового опису явищ реальності та самої людини – від класичної до постнекласичної парадигми наукового знання.

Список бібліографічних посилань

1. Більовський О.А. Національна безпека як предмет соціально-філософського аналізу *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 182–186.

2. Зинченко Ю. П. Методологические основы психологии безопасности. *Национальный психологический журнал*. 2011. № 2. С. 11–14.

3. Blynova O.Y., Holovkova L.S., Sheviakov O.V. Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security. *Antropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. №14. P. 73–84.

The problems of safety of specialty are analyzed, as is the point of skin people and to put low philosophical, legal, political, sociological, psychological and special nutrition.

Key words: safety of specialty, psychological safety, reflexion, paradigm, scientific knowledge.

УДК 378.014 / 378.014.53.014

Martin KALAMKOVIĆ,

PhD-student of Faculty of Education in

Sombor University of Novi Sad,

Specialist in special pedagogy Primary and secondary school

"MilanPetrovic", Novi Sad, Serbia

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON EDUCATION IN THE ASPECT OF INCREASING INEQUALITY (WITH THE EXAMPLE OF SERBIA)

The article is devoted to the consideration and analysis of the manifestations of educational inequality and the factors of its deepening in the conditions of the pandemic caused by COVID-19. Educational inequality means as increasing the gap in the opportunities and conditions for obtaining quality education by representatives of different social and class groups and/or strata of society. The situation of increasing educational inequality is illustrated with the example of Serbia. The author emphasizes that members of the upper strata of society retain sufficient opportunities and conditions for obtaining (more or less quality) education, while the opportunities and conditions of the lower strata have been significantly reduced, and for many learning in general seems possible under quarantine conditions and the full transition of the educational process to an online format.

Keywords: COVID-19, education, educational inequality, pandemic, manifestations of educational inequality, factors of educational inequality.

Social, political, and economical problems manifested during the pandemic are not so much a result of quarantine measures, but of the vulnerability of modern social institutions. A definite indicator of this vulnerability as well as the inadequacy of the mechanisms of (repeated) social production is the deepening of social inequality.

The situation of growth and deepening of educational inequality will be illustrated with the example of Serbia.

Serbia is currently in the process of joining the EU. Therefore, we are working on the adjustments of legal regulations and standards towards the EU standards. One of the areas of changes is the education system. The analysis of the problem of education in Serbia (2014) identified the following problems: The low level of education of the population older than 15 years, significant regional and social differences in terms of the level of education, low quality, and insufficient relevance of the education at all levels. A special group of challenges is the low coverage of quality education, especially for children from vulnerable social groups [3, p. 21]. The results of measuring knowledge on the PISA test for 2018 show that more than one-third of 15-year-olds are functionally illiterate in the disciplines of reading, mathematics and science, and that percentage is even higher among students in three-year vocational schools (80%). It also states that nearly 30% of Primary and Secondary schools do not meet quality standards [4, p. 103]. It is emphasized that "there is a clear connection between students' achievement and growth at all tests and the final exam and the economic level of development of the municipality to which the school belongs" [6, p. 37].

To overcome these problems, the EU signed an agreement with the Republic of Serbia in October 2017 on financial support for education reforms, which envisages that the European Union will allocate 27.4 million Euros for training programs of 40,000 teachers, 4,000 teachers in minority languages and 7,000 scholarships to Roma children. Concerning the above report, the situation in critical areas has partially improved, but there are still visible social differences in the population. All this is projected on education as well.

This was the situation of the school system in Serbia before the arrival of the COVID-19 pandemic. Fortunately, during the period before the pandemic, one of the main tasks of the school reform was the digitalization of teaching. This process meant to equip schools and train teachers to use information technology in the teaching process. Most of the teaching staff in Serbia has undergone some form of training for the use of IT technologies in teaching. So, most teachers were trained to some extent for the implementation of on-line classes. The situation regarding the IT equipment of the population was as follows: 81% of households are connected to the Internet, and 74% own a computer. There is a difference between rural parts of Serbia and larger cities in favor of urban areas. During the quarantine, classes are organized via the Internet and TV. Almost all school-age children (99%) had access to distance learning (school content via television and the Internet, communication with the teacher by telephone and the Internet, etc.) during the Covid-19 epidemic and

used distance learning (98%). Children whose parents were unemployed, and children beneficiaries of social services did not have access to distance learning more frequently than the average. When it comes to the small number of school-age children who had access to distance learning but did not use it (0.6%), consistent socio-demographic characteristics do not stand out [7, p. 3]. It is expected that the current school closures lead to a significant decrease in learning. Experience from previous crises shows that school closures lower the level of knowledge and disproportionately affect members of vulnerable groups. A partial reduction in the number of students is also expected, especially among students from vulnerable social groups [2].

During the pandemic in Serbia, members of marginalized groups were the most vulnerable in terms of education: the Roma population, migrants, people with disabilities, and the poor. The majority of Roma organizations (68.42%) believe that the risks for Roma men and women in the field of inclusive education have increased during the duration of the restrictive measures. They see the basic manifestations of these risks in the lack of technical preconditions for monitoring teaching (electricity, internet, computers, tablets, and smartphones) and the lack of systemic measures to support learning. They also state the cessation of providing support to children by assistants, mentors, and facilitators in learning during the state of emergency [1, p. 12]. The majority of organizations of persons with disabilities (66.67%) believe that the risks for persons with disabilities in the field of inclusive education have increased during the duration of restrictive measures. This was manifested through the lack of a systematic approach in response to inclusive education, the lack of adapted online content for children with disabilities, as well as the fact that children did not receive adequate and adapted materials and tasks [1, p. 56]. Migrant children felt the consequences of the pandemic and quarantine the hardest. Their inclusion in the education system of Serbia was problematic even before the pandemic. Migrant children face many obstacles. Their education has already been hampered for several years due to distractions, trauma, and the need to help in their households. With the arrival of the pandemic, their position has become more difficult [5, p.14].

From all of the above, we conclude that Serbia has faced similar problems as other countries.

In conclusion, we point out that the pandemic will end sooner or later, however, the problem of educational inequality will remain. We assume that Covid-19 provides an opportunity to make certain policy decisions to develop a special state program to reduce educational inequality, which would, among other things, take into account the characteristics of online education.

References

1. Consequences of COVID-19 on the position of vulnerable groups and groups at risk: causes, outcomes and recommendations. United Nations Office for Human Rights (OHCHR) (2020). Retrieved from: OHCHR | COVID-19 Guidance Downloaded: 2021.02.01. (Last accessed: 2021.03.01).

2. Economic and social impact COVID-19. World bank group (2020). Retrieved from: The World Bank Group's Response to the COVID-19 Pandemic. Retrieved from: The World Bank Group's Response to the COVID-19 Pandemic Downloaded: 2021.02.11. (Last accessed: 2021.03.01).

3. Employment and Social Policy Reform Program. Social Inclusion and Poverty Reduction Team, 2020. 21-24.

4. European Commission Progress Report on Serbia (2020). Retrieved from: serbia_report_2020.pdf (europa.eu) Downloaded: 2021.02.11. (Last accessed: 2021.03.01).

5. Impact of Covid-19 on Migration and Mobility in Serbia. International Organization for Migration (2020). Retrieved from: policy_brief_labour_mobility_and_skills_in_covid_time_final_final_0.pdf (iom.int) Downloaded: 2021.02.10. (Last accessed: 2021.03.01).

6 Report on the implementation of the Program of Employment Reforms and Social Policy in the Process of Accession of the Republic of Serbia to the European Union for 2018. Retrieved from: The Report on the Implementation of the Employment and Social Policy Reform Programme (ESRP) in the EU Accession Process for 2018 Adopted : Inclusion (socijalnoukljucivanje.gov.rs) Downloaded: 2020.12.11. (Last accessed: 2021.03.01).

7 Research on the impact of the Covid-19 pandemic on families with children in Serbia". UNICEF 2020. Retrieved from: Study on the effects of Covid-19 pandemic on families with children in Serbia (second wave) | UNICEF Serbia Downloaded: 2021.02.11. (Last accessed: 2021.03.01).

УДК 159.9

Angelika KOMAN,

Master of law, PhD candidate, University Maria Curie – Skłodowska in Lublin

ORCID: 0000-0001-9061-9904

PRAWO DO ODŁĄCZENIA SIĘ JAKO SPOSÓB NA BALANS POMIĘDZY ŻYCIEM ZAWODOWYM A PRYWATNYM (THE RIGHT TO DISCONNECT AS A WAY TO WORK-LIFE BALANCE)

***Słowa kluczowe:** prawo do odłączenia się, kultura stale osiągalnego pracownika, czas pracy, praca zdalna, pandemia covid-19.*

Coraz powszechniejszy staje się problem bycia pracownika pod telefonem i mailem poza obowiązującym go czasem pracy. Zasadniczy wpływ na to ma rozwój nowoczesnych technologii, a w szczególności technologii informacyjno i komunikacyjnych. Pod pojęciem technologii informacyjnych i komu-

nikacyjnych (w skrócie ICT, z ang. information and communication technologies) należy rozumieć technologie przetwarzające, gromadzące i przesyłające informacje w formie elektronicznej [1]. Z jednej strony nowoczesne technologie przynoszą wiele korzyści, jak chociażby większa niezależność i elastyczność pracownika w wykonywaniu zadań. Z drugiej strony mają ogromny wpływ na zmiany w zakresie czasu pracy i jego ochrony. Zmiany te coraz częściej mają negatywny wpływ na utrzymanie granicy pomiędzy pracą a życiem prywatnym pracownika, przyczyniając się do rozwoju kultury „stałe osiągalnego” lub „będącego w ciągłej gotowości pracownika”. Jesteśmy świadkami tworzenia się modelu pracownika, który poza obowiązującym go czasem pracy sprawdza maile, smsy, odbiera telefony służbowe, czując się zobligowany do natychmiastowej reakcji.

Jak wskazuje K. Piwowska rozwijająca się kultura będącego w ciągłej gotowości pracownika, może mieć szkodliwy wpływ na podstawowe prawa pracowników oraz na równowagę między życiem zawodowym a prywatnym, w tym fizyczne i psychiczne bezpieczeństwo i higienę pracy [3]. Rozwój pandemii COVID-19, a wraz z nią upowszechnienie pracy zdalnej jeszcze bardziej nasiliły ten problem. Według badań Eurofoundu ponad 1/3 pracowników UE rozpoczęła w czasie lockdownu pracę zdalną, a aż 27% osób pracujących zdalnie potwierdziło pracę w czasie wolnym, aby podołać obciążeniu pracą. Z badań wynika ponadto, że osoby pracujące zdalnie dwa razy częściej przekraczają zapisany w prawie unijnym maksymalny 48-godzinny czas pracy. Według WHO ponad 300 milionów osób na świecie cierpi na depresję oraz typowe zaburzenia psychiczne związane z pracą, co roku u 38,2% ludności UE stwierdza się zaburzenia psychiczne. Jednym z powodów jest „nie odłączenie się”, tj. ciągła dyspozycja. Dane te nie są optymistyczne [3].

Obecnie obowiązujące przepisy unijne odnoszące się do problematyki czasu pracy zostały uchwalone gdy nowoczesne technologie nie miały tak zasadniczego wpływu na czas pracy. Komisja Zatrudnienia i Spraw Socjalnych Parlamentu Europejskiego UE przyjęła 1.12.2020r. rezolucję wraz z projektem dyrektywy w sprawie prawa do odłączenia się (the right to disconnect), które miałyby gwarantować wszystkim zatrudnionym w UE prawo do odłączenia się. Z uzasadnienia rezolucji i projektu dyrektywy wynika, że dochodzi do „cyfrowego nomadizmu”, w wyniku którego pracownicy często stają się niezdolni do odłączenia się od pracy, co z upływem czasu prowadzi do fizycznych i psychicznych problemów zdrowotnych, takich jak stres, lęk, depresja i wypalenie, jak również wywiera negatywny wpływ na równowagę między życiem zawodowym a prywatnym pracowników [2]. Celem projektu dyrektywy w sprawie prawa do bycia *offline* jest potwierdzenie prawa do nieotrzymywania próśb zawodowych poza czasem pracy przy pełnym poszanowaniu prawodawstwa w zakresie czasu pracy i postanowień odnoszących się do czasu pracy określonych w układach zbiorowych i ustaleniach umownych [2]. Prawo do bycia *offline* należy ogólnie opisać jako prawo pracowników do wyłączenia swoich narzędzi cyfrowych, w tym środków komunikacji wykorzystywanych do celów zawodowych, poza swoim czasem pracy

bez ponoszenia konsekwencji za nieodpowiadanie na wiadomości e-mail, nieodbieranie połączeń telefonicznych lub nieodpowiadanie na wiadomości tekstowe[2].Warto odnotować, że niektóre państwa, jak np. Francja i Belgia, wprowadziły już do swoich przepisów krajowych prawo do odłączenia się.

W polskim systemie prawnym kwestia wymiaru czasu jest uregulowana w Kodeksie pracy [4]. W tym miejscu przytoczyć wypada najważniejsze z tych regulacji. Czas pracy nie może przekraczać 8 godzin na dobę i przeciętnie 40 godzin w przeciętnie pięciodniowym tygodniu pracy w przyjętym okresie rozliczeniowym nieprzekraczającym 4 miesięcy (art. 129 § k.p.).Pracownikowi przysługuje w każdym tygodniu prawo do co najmniej 35 godzin nieprzerwanego odpoczynku, obejmującego co najmniej 11 godzin nieprzerwanego odpoczynku dobowego (art. 133 § 1 k.p.). Zaś praca wykonywana ponad obowiązujące pracownika normy czasu pracy, a także praca wykonywana ponad przedłużony dobowy wymiar czasu pracy, wynikający z obowiązującego pracownika systemu i rozkładu czasu pracy, stanowi pracę w godzinach nadliczbowych. Praca w godzinach nadliczbowych jest dopuszczalna między innymi w razieszczególnych potrzeb pracodawcy (art. 151 § 1 pkt 2k.p.). Pracodawca może zobowiązać pracownika do pozostawiania poza normalnymi godzinami pracy w gotowości do wykonywania pracy wynikającej z umowy o pracę w zakładzie pracy lub w innym miejscu wyznaczonym przez pracodawcę - dyżur. (Art. 151§ 1k.p.). Podkreślenia wymaga również, że w przypadkach uzasadnionych rodzajem pracy lub jej organizacją albo miejscem wykonywania pracy może być stosowany system zadaniowego czasu pracy. Pracodawca, po porozumieniu z pracownikiem, ustala czas niezbędny do wykonania powierzonych zadań, uwzględniając wymiar czasu pracy wynikający z norm określonych w art. 129 (art. 140 kp).

Pojawia się pogląd, wyrażany przez przedstawicieli doktryny że z polskiej perspektywy *prawo do odłączenia się* wynika z przepisów o czasie pracy i nie jest to problem braku regulacji normatywnej, ale problem dotyczący praktyki przestrzegania obowiązujących już przepisów. Wskazują oni, że analiza przepisów o czasie pracy prowadzi do wniosku, że określenie ram czasowych „dyspozycyjności” pracownika następuje poprzez:rozkład czasu pracy (zasada);określenie (w porozumieniu zpracownikiem) zadań do wykonania (zadaniowy system czasu pracy);polecenie pracy w godzinach nadliczbowych lub dyżuru izasady powinny mieć również zastosowanie do pracy zdalnej[5]. Zgodnie z art. 3 ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowychw celu przeciwdziałania COVID-19 *pracodawca może polecić* pracownikowi wykonywanie, przez czas oznaczony, pracy określonej w umowie o pracę, poza miejscem jej stałego wykonywania (*praca zdalna*)[6]. Pracodawca może oczekiwać dyspozycyjności pracownika w godzinach pracy, w ramach dyżuru lub godzin nadliczbowych – poza którymi pracownik nie ma obowiązku bycia online.

Praktyka wykonywania pracy zdalnej w Polscepokazuje jednak zupełnie coinnego. Wskazać należy, że skoro w kodeksie pracy istniejąinstrumenty

ochronne, zawierające granice czasowe świadczenia pracy iktóre formalnie dają pracownikowi podstawę prawną do odmowy świadczenia pracy poza godzinami czasu pracy – ale w praktyce działają one w sposób nieprawidłowy - to nie jest to jedynie przejaw braku odpowiedniego egzekwowania obowiązujących przepisów. Wiele wskazuje na to, że rozwiązania wypracowane w dobie pandemii COVID-19 pozostaną w rzeczywistości prawnej na dłużej. W Polsce już pracuje się nad nowelizacją kodeksu pracy, która miałaby dotyczyć uregulowania problematyki pracy zdalnej. Jest to zasadniczy argument opowiadający się za tym, że prawo pracownika do odłączenia się powinno dołączyć do katalogu podstawowych praw pracownika w dobie nowoczesnych technologii i upowszechnienia pracy zdalnej.

References

1. <https://www.istshare.eu/ict-technologie-informacyjno-komunikacyjne.html>; [dostęp: 02.04.2021 r.]
2. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 21 stycznia 2021 r. zawierające zalecenia dla Komisji w sprawie prawa do bycia offline (2019/2181(INL))https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0021_PL.html; [dostęp: 02.04.2021 r.]
3. K. Piwowarska, Prawo pracownika do bycia offline <https://legalis.pl/prawo-pracownika-do-bycia-offline>[dostęp: 02.04.2021 r.]
4. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1320 z późn. zm.).
5. Grażyna J. Leśniak, Pracownik ma prawo do bycia offline. Zawsze czy tylko w pracy zdalnej? <https://www.prawo.pl/kadry/czy-pracownik-ma-prawo-do-bycia-offline-tylko-w-pracy-zdalnej-i,506199.html>[dostęp: 02.04.2021 r.]
6. Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz. U. poz. 1842 z późn. zm.).

Key words: *the right to disconnect, culture of the permanently available worker, working time, remote working, covid-19 pandemic.*

СЕКЦІЯ 3 ЗАКОН

УДК 159.9

Сергій Олександрович БАНДУРКА,

доктор філософії

адвокат АО «Креденс», м. Київ

ПСИХОЛОГІЯ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Тези присвячені проблемним питанням професійної підготовки юристів. Зазначена важливість психологічної обізнаності майбутніх фахівців у сфері юриспруденції. Проаналізовано причини труднощів у спілкуванні адвоката з потерпілими і підозрюваними, зі слідчими та прокурорами, з суддями та обвинувачуваними.

Ключові слова: професійна підготовка юриста, психологія адвокатської діяльності, професіональні труднощі.

Адвокатський корпус України постійно зростає і вже сягнув 50 тисяч осіб. Це пояснюється потребами суспільства в правовому супроводженні різних сфер людської діяльності, престижністю професії адвоката і уявленням про матеріальний достаток адвоката.

Молоді адвокати, як зауважує О.М. Скрябін, із самого початку кар'єри відчують серйозні труднощі, пов'язані не тільки з відсутністю професійного досвіду, але і з психологічною невідповідністю до вирішення ряду комунікаційних, спеціальних і когнітивних питань, що виникають в процесі адвокатської діяльності [1].

При підготовці юристів у вищих навчальних закладах освіти, які готують юристів наголос робиться переважно на освоєння знань та вмінь студентів у галузі права, в той же час розвиток їх психологічних та інших значущих особистих якостей залишається на другому плані, часто за межами навчального плану.

Недостатня професійна психологічна підготовленість створює певні труднощі у спілкуванні адвоката з потерпілими і підозрюваними, зі слідчими та прокурорами, з суддями та обвинувачуваними. Таку ситуацію можна пояснити тим, що:

1) у вищих навчальних закладах приділяється мало уваги психологічній підготовці вузькоспеціалізованих юристів – майбутніх адвокатів;

2) для ефективного виконання адвокатської діяльності у захисників мають бути розвинуті знання, вміння, навички, професійно значущі якості, індивідуально-психологічні властивості, мотивація;

3) до складання кваліфікаційного іспиту для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю майбутні адвокати готуються самостійно, не маючи спеціальної додаткової професійно-психологічної та юридичної підготовки після закінчення вищого навчального закладу;

4) для ефективного виконання адвокатської діяльності у захисників повинна бути розвинена комунікативна компетентність. Нездатність професійно висловити свої думки чи сформулювати чітко і зрозуміло питання, наприклад при консультуванні, формує негативний імідж. Кількість адвокатів, що на перших етапах професійного становлення адвоката може призвести до втрати клієнтів;

5) під час проходження навчальної чи переддипломної практики, як правило, студенти не допускаються до «справжніх» документів і справ. Вони не приймають самостійно рішення, у них не виробляються навички оцінювання ситуації, не формується власна позиція щодо справи

Норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2] та Правила адвокатської етики [3] вимагають від адвокатів слідування високим етичним стандартом поведінки. Специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності та верховенства права. Дотримання Правил адвокатської етики є одним із основних професійних обов'язків адвоката. Адвокатська діяльність може бути успішною і ефективною лише при знанні та використанні прийомів, методів і засобів юридичної психології.

Список бібліографічних посилань

1. Скрыбін О.М. Місце навчальної дисципліни «Психологія адвокатської діяльності» у процесі професійно-психологічної підготовки студентів юридичних факультетів. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 246.

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 27. Ст. 282.

3. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 року. // <https://unba.org.ua/>

Theses are devoted to problematic issues of professional training of lawyers. The importance of psychological awareness of future specialists in the field of jurisprudence is noted. The reasons for the lawyer's difficulties in communicating with victims and suspects, with investigators and prosecutors, with judges and defendants are analyzed.

Key words: professional training of a lawyer, psychology of advocacy, professional difficulties.

УДК 159.9

Сергій Миколайович БОРТНИК,

Доктор юридичних наук, доцент,
Проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ: ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ

Здійснено аналіз поняття професійної підготовки. Розкрито зміст та основні завдання професійної підготовки поліцейських в Україні.

Ключові слова: Національна поліція, професійна підготовка, поліцейський, завдання

Сучасний період розвитку нашої держави характеризується змінами у різних сферах життя, зокрема, масштабними перетвореннями, які відбуваються в системі Міністерства внутрішніх справ України. Метою реформування системи МВС є виховання «нових» поліцейських, діяльність яких спрямована на посилення захисту прав та свобод українських громадян, викорінення корупції в правоохоронних органах, підвищення авторитету поліцейських та рівня довіри з боку населення, гарантування громадського порядку та безпеки. Саме тому, особлива увага приділяється професійній підготовці поліцейських, як основних суб'єктів реалізації правоохоронної функції в державі.

Як зауважує В. Глуховець, стратегія розвитку органів внутрішніх справ України визначає такі цілі державної політики МВС України: формування МВС як системи самостійних органів виконавчої влади; чіткий розподіл функцій між службами МВС, що виключає їх дублювання, перерозподіл і скорочення кількості персоналу; забезпечення належного фінансування; досягнення гнучкого реагування на виклики у сфері безпеки і правопорядку; відповідність нормативної бази і процедур вимогам закону; забезпечення законності дій персоналу; мінімізація політичного впливу на діяльність персоналу; забезпечення професійного підходу під час стратегічного розвитку; створення цивільної моделі діяльності і стосунків персоналу; зменшення кількості uniformed staff; підвищення самостійності територіальних підрозділів; підвищення ролі місцевих органів влади в діяльності підрозділів МВС; побудова якісної багаторівневої системи звітності й відповідальності перед суспільством; досягнення зрозумілості й передбачуваності діяльності МВС; розроблення політики якості в наданні правоохоронних послуг [1, с. 105].

Важливо також зазначити, що позиції спеціалістів – учених і практиків збігаються в головному: кадровий потенціал правоохоронних органів – це найважливіший компонент ефективної правоохоронної діяльності [2], тому одним з основних питань сьогодення є формування високопрофесійного кадрового корпусу органів внутрішніх справ, здатного якісно виконувати поставлені перед ними завдання, функції та обов'язки, реалізовувати надані права, забезпечення стабільності службово-трудових відносин осіб рядового і начальницького складу та оптимальної збалансованості їх чисельності, раціональне використання коштів державного бюджету, що виділяються на таку підготовку [3, с. 144].

Цілком справедливою є думка В. Посметного, що проблеми професіоналізму, як визначальної категорії професійної підготовки та умов, що його забезпечують, мають велике значення для існування і розвитку суспільства [4, с. 179].

Необхідно також пам'ятати, що саме під час професійної підготовки формуються стосунки особи, мотиви трудової і професійної діяльності, трудові установки, рівень домагання, самооцінка, а також професійно важливі якості особи [5, с. 415].

Для з'ясування сутності та завдань професійної підготовки поліцейських необхідно, перш за все, приділити увагу визначенню поняття «професійна підготовка», що міститься у науково-юридичній літературі та аналізі мети вищезгаданого процесу.

Отже, деякі науковці зауважують, що професійна підготовка виступає засобом соціалізації та гармонізації відносин людини з природо-соціальним світом, опанування сучасної картини світу, розвитку національної самосвідомості людини; створення умов для набуття людиною широкої базової освіти, яка дозволяє швидко адаптуватися у соціумі; професіоналізації, як набуття професійної компетентності фахівця, оволодіння фундаментальними, прикладними знаннями, високою культурою

організації та реалізації професійної діяльності; самореалізації, як набуття людиною вмінь продуктивної життєдіяльності, самоудосконалення [6, с. 284].

Професійну підготовку працівників органів внутрішніх справ визначають як організований безперервний і цілеспрямований процес з оволодіння знаннями, спеціальними вміннями і навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань [7, ст. 1.3].

Крім того, у більш широкому значенні, деякі науковці розуміють професійну підготовку працівників органів внутрішніх справ як нормативно врегульований, організований, безперервний і цілеспрямований процес оволодіння спеціальними знаннями, вміннями і навичками, необхідними для успішного виконання покладених на осіб рядового та начальницького складу оперативно-службових завдань, функцій та обов'язків, а також реалізації наданих їм прав [3, с. 151].

Не можливо не погодитися з тим, що мета професійної підготовки, зокрема поліцейських, обумовлена потребами сучасної держави та членів її суспільства.

Відтак, на наш погляд, *професійна підготовка поліцейських* – це система організаційних заходів, основною метою якої є формування професійної спрямованості, розвитку поліцейських як професіоналів, підвищення рівня їх професійної правової свідомості та правової культури, отримання ними нових спеціальних знань, навичок, умінь, які дозволять чітко, оперативно, неупереджено виконувати свої професійні обов'язки, відповідно до норм чинного законодавства та професійної етики, ґрунтуючись на потребах суспільства та держави.

Мета обумовлює існування комплексу загальних та окремих завдань професійної підготовки та їх вирішення. Основними завданнями професійної підготовки поліцейських в Україні є :

1) підготовка кваліфікованих фахівців правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону громадського порядку, проводити заходи по боротьбі зі злочинністю та захисту законних прав, свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України;

2) вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність органів внутрішніх справ та їх практичне застосування при здійсненні оперативно-службової діяльності;

3) набуття працівниками знань і спеціальних навичок, необхідних для успішного виконання оперативно-службових завдань та постійне їх вдосконалення;

4) удосконалення навичок керівного складу органів внутрішніх справ та навчання підлеглих, упровадження в практику оперативно-службової діяльності досягнень науки та техніки, передових форм та методів роботи, основ наукової організації праці;

5) розвиток у працівників органів внутрішніх справ особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до

постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня;

6) навчання працівників органів внутрішніх справ прийомом і способам забезпечення відповідальності за власні дії, прагнення постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня;

7) навчання працівників органів внутрішніх справ прийомом та способам забезпечення професійної та особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, у тому числі в екстремальних умовах;

8) зміцнення зв'язків із населенням, забезпечення працівниками органів внутрішніх справ прав людини та громадянина під час виконання ними службових обов'язків [7, ст. 1.4].

Список бібліографічних посилань

1. Глуховець В.А. Питання мети й завдань державної політики Міністерства внутрішніх справ України в сучасних умовах проведення реформ *Право і суспільство*. -2016. № 6. С. 103-107

2. Даниленко О.Б. Особливості професійної підготовки фахівців правоохоронних органів у навчальних закладах провідних країн НАТО / *Вісник Національної академії Прикордонної служби України*, 2015 http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis-nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vnadped_2015_5_6

3. Кісіль З.Р. Професійна підготовка як різновид удосконалення службової діяльності співробітників органів внутрішніх справ України / *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. - 2013. № 1. С. 142-152

4. Посметний В.В. Поняття, професіоналізму працівників ОВС як визначальної категорії їх професійної підготовки *Форум права*. 2007. - № 2. - С. 179-184.

5. Кримська О.М. Форми забезпечення професійного зростання працівника *Форум права*. 2011. № 3. С. 414-418

6. Андрусь О. Сучасні аспекти професійної підготовки студентів у технічних університетах // *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. - № 4 (ч. 1). - С. 283-294

7. Положення професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ від 13.04.2012 року № 318: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12>

The definition of professional training is analyzed. The content and the main tasks of the Ukrainian police professional training are considered in the article.

Key words: *National police, professional training, policeman, tasks.*

УДК 159.9

Андрій Володимирович ГОРЯІНОВ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ,

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ЗОНИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У тезах проаналізовано основні сфери, що є проблемними у діяльності поліції країн Близького Сходу, Африки, а також США. Україна є демократичною державою, яка переживає складні часи змін та покращень в усіх сферах життя. Національна поліція України також прогресує разом із розвитком держави. Отже наведені приклади діяльності поліції у, мають стати для Національної поліції України цікавим досвідом для аналізу.

Ключові слова: Національна поліція України, правоохоронна система, майбутні поліцейські.

У 2015 році в Україні відбулася реформа правоохоронної системи, внаслідок якої орган виконавчої влади радянського зразка міліцію було змінено на сучасний центральний орган виконавчої влади, метою якого є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку - Національну поліцію. Метою даної реформи було створення дійсно суспільно корисного та суспільно безпечного органу, який би сумлінно та із неухильним дотриманням закону виконував покладені на нього функції. Для досягнення такого результату, на нашу думку, є корисним вивчення, у тому числі, й негативного досвіду діяльності поліції в різних країнах світу.

У Сполучених Штатах Америки провідною проблемою поліції стала комунікація з населенням. Смертність цивільних від рук поліцейських вражає.

Так, відповідно до веб-порталу Mapping Police Violence, який відстежує подібні індекси по США, у 2020 році в одному зі штатів лише 12 днів не з'являлося повідомлень про вбивства, вчинені правоохоронцями. Сполучені штати впевнено посідають перше місце у світовому рейтингу поліцейського насильства. У 2018 році, наприклад, у країні від рук поліції загинуло 996 людей, у 2019-м - 1004. У процентному відношенні більшість загиблих -- афроамериканці.

Для порівняння: у період 2018-19 роки в Великій Британії поліція лише 13 разів застосовувала вогнепальну зброю, а жертвами правоохоро-

Науці відомі дані про вивчення конфліктів американських поліцейських із населенням. Моніка К. Белл вивчає конфлікти між поліцейськими та мешканцями бідних чорних кварталів. Дослідниця констатує, що, не дивлячись на свої конфліктні стосунки із поліцейськими, на свою недовіру поліції як правоохоронному органу, мешканці бідних чорних кварталів викликають поліцію частіше за білих та мешканців кварталів середнього класу [5].

Даніель Лінц вивчав комунікацію поліцейських із афроамериканськими та білими водіями під час їх зупинки поліцейськими. Дослідження керувалося теорією комунікаційних пристосувань та передбачало відмінності в комунікаційних стратегіях інтерактантів та результатів зупинки на основі етнічної приналежності, акценту водія та рівня стратегій адаптації та неакомодації. Результати значною мірою підтвердили гіпотези про наявність розбіжності у ставленні до певних стигматизованих етнічних груп, про що свідчить динаміка поведінки спілкування офіцерів та водіїв. Тобто автор відзначає негативний досвід афроамериканської громади у спілкуванні з поліцією [6].

Водночас існує думка, що поліцейські США не є расистами, а застосовують силу та зброю (включаючи вогнепальну), керуючись програмою навчання, яку вони пройшли, опановуючи фах поліцейського. За словами колишнього поліцейського Майамі Рубена Галиндо, заняття для кадетів проводять колишні військові, більшість із яких є ветеранами воєн в Іраку та Афганістані. Такі фахівці готують курсантів поліції до дій у реальних бойових умовах, зокрема, формуючи ставлення майбутніх поліцейських до цивільних осіб як до «панків», «наркоманів», та «злочинців», із якими слід нещадно боротися. Філософія такого навчання побудована на бойовому досвіді військових, що побували у гарячих точках, який, на їхню думку, зберіг ім'я життя.

Як стає зрозумілим, недоліками даного навчального підходу є спотворення сприйняття реальності майбутніми поліцейськими США, що й лягає в основу поліцейського насильства.

У контексті негативного досвіду діяльності поліції можна відзначити національне / місцеве законодавство низки африканських країн щодо ЛГБТ спільнот. Лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери / гендерні різноманітності, Інтерсекс і квір (ЛГБТІК+) - ці люди переслідуються і потерпають від недотримання їхніх прав на підставі сексуальної орієнтації.

У 70 країнах світу одностатеві сексуальні практики криміналізовані; у 44 із цих країн законодавчі обмеження застосовуються до обох чоловіків та жінок (Мендос, 2019). До цих країн належить 31 із 54 африканських країн, з яких 24 криміналізують одностатеві практики як для чоловіків, так і для жінок, а також лише для чоловіків (Мендос, 2019).

У багатьох із цих країн права LGBTIQ + системно порушуються без жодних правових засобів до справедливості (Kennedy et al., 2013; Poteat et al., 2011; Zahn et al., 2016). Покарання варіюються від лупцювання (Судан) до позитивного ув'язнення (Танзанія, Уганда та Замбія); від смерті до штрафу (Судан, південна частина Сомалі та 12 нігерійських штатів; Мендос, 2019). Одинадцять країн Африки мають Закони про "мораль", що забороняють

публічне вираження сексуального і гендерного різноманіття, включаючи надання інформації для представників ЛГБТІК + (Мендос, 2019).

У 19 африканських країнах право на розробку та реєстрацію агентств та неурядових організацій LGBTIQ + обмежене (Мендос, 2019). Ці правила обмежують участь та спроможність громадянського суспільства виступати за свої права [1 с. 36 - 37].

У Лівані науковці переймаються зависоким рівнем професійного стресу у поліціантів. З метою отримання результатів поширеності стресу та виявлення професійних стресових чинників серед ліванських поліцейських дослідники використали опитувальник щодо стресу оперативної поліції (PSQ-op), за яким було опитано сто випадково вибраних чоловіків-офіцерів ліванської поліції. Щоб визначити найбільш значущі чинники стресу та навантаження в межах кожного з них, двадцять пунктів з опису PSQ були вивчені за допомогою аналізу основних компонентів.

Результати показали, що 59% офіцерів повідомили про помірний рівень стресу, а 41% - про сильний стрес. Аналіз основних компонентів виявив шість незалежних стрес факторів серед ліванських поліцейських, що пояснює загалом 72,1% від загальної різниці: надмірне навантаження (30,6%), управління часом соціального життя (12,8%), професійна придатність (9,1%), стреси, пов'язані з успіхом (8,6%), фізичне та психологічне здоров'я (5,8%), а також самотня робота вночі (5,2%) [2].

Виявлення та правильне розуміння факторів стресу серед ліванських поліцейських дозволяє підвищити рівень обізнаності та розробити індивідуальні стратегії терапії. Для реалізації покращення психологічного стану здоров'я поліцейських їм належить брати участь у тренінгах із управління стресом, що спричинить їхню обізнаність щодо стратегій подолання стресу використовувати ефективні інструменти для запобігання набуття стресом хронічного характеру.

Україна є демократичною державою, яка переживає складні часи змін та покращень в усіх сферах життя. Національна поліція України також прогресує разом із розвитком держави. Отже наведені приклади діяльності поліції у країнах Близького Сходу та Африки, а також у США, мають стати для Національної поліції України цікавим досвідом для аналізу.

Список бібліографічних посилань

1. Sulaimon Abiodun Olawale Giwa, Carmen H. Logie, Karun K. Karki, Olumide F. Makanjuola and Chinonye Edmund Obiagwu. Police violence targeting LGBTIQ+ people in Nigeria: Advancing solutions for a 21st century Challenge. Greenwich Social Work Review. 2020. Vol. 1. No 1. 36-49 <https://doi.org/10.21100/gswr.v1i1.1108>
2. Fadi Afif Fayyad, Filip Vladimir Kukić, Nemanja Ćopić, Nenad Korpanovski, Milivoj Dopsaj. Factorial analysis of stress factors among the sample of Lebanese police officers. Publication date: 30 December 2020 ISSN: 1363-951X
3. Abimboye, M. Inspector General of Police bans illegal accessing of mobile phones. 2016. Available at: <https://www.legit.ng/685255-inspector-general-police-bans-illegal-accessing-mobile-phones.html> (Accessed: 26 August, 2019).
4. Beyrer, C. 'LGBT Africa: a social justice movement emerges in the era of HIV', SAHARA-J: *Journal of Social Aspects of HIV/AIDS*, 2012. 9(3), pp. 177-179.

5. Monica C. Bell Situational Trust: How Disadvantaged Mothers Reconceive Legal Cynicism. https://scholar.harvard.edu/files/bell/files/bell-2016-law_society_review.pdf.

6. Daniel Linz Police Stops of and Interactions with Latino and White (Non-Latino) Drivers: Extensive Policing and Communication Accommodation. University of California, Santa Barbara.

The abstracts analyze the main areas that are problematic in the activities of the police in the Middle East, Africa and the United States. Ukraine is a democracy that is going through difficult times of change and improvement in all spheres of life. The National Police of Ukraine is also progressing along with the development of the state. Therefore, the given examples of police activity should become an interesting experience for the National Police of Ukraine for analysis.

Keywords: National Police of Ukraine, law enforcement system, future police officers.

УДК 343.98

Иван Владимирович КУБАРЕВ,

кандидат юридических наук, доцент,
Донецкий юридический институт МВД Украины
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1053-9758>

Сергей Сергеевич БАРГАН,

магистр права, Донецкий юридический институт МВД Украины
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1706-0355>

АНАЛИЗ СЛЕДСТВЕННОЙ СИТУАЦИИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье предпринята попытка определить психологические аспекты анализа следственной ситуации, что является подоплекой для дальнейшей разработки теоретических положений и практических рекомендаций по эффективному раскрытию и расследованию преступлений.

Ключевые слова: следственная ситуация, анализ, досудебное расследование.

В теории криминалистики возникла двойственная природа понимания определения сущности следственной ситуации. В широком смысле следственная ситуация сочетает в себе все условия и обстоятельства, установленные в ходе расследования уголовного правонарушения, и включает ряд объективных (место, время, обстановка преступления, материально-техническое обеспечение, наличие научных рекомендаций расследования) и субъективных факторов (личностные, профессиональные и другие каче-

ства субъектов уголовного процесса, а также других лиц, связанных с расследованием) [1, с. 164]. В узком значении, следственная ситуация представляется как совокупность фактических данных (доказательств, оперативно-розыскных сведений), полученных на конкретном этапе досудебного расследования. В частности, А. Н. Колесниченко рассматривает следственную ситуацию с позиции наличия того или иного информационного материала, собранного в связи с выполнением поставленных задач уголовного производства [2, с. 33]. На наш взгляд, вышеуказанные толкования, как в широком, так и в узком значениях, содержательно дополняют друг друга, поскольку следственная ситуация всегда отображает реальное положение дел в условиях осуществления досудебного расследования.

Исходя из определения следственной ситуации как совокупности обстоятельств, состоящих из субъективных и объективных факторов, аналитическое мышление следователя базируется на процессах познания, понимания и применения. Они служат прочным фундаментом для выяснения сущности гносеологических проблем на конкретном этапе досудебного расследования, позволяя установить взаимосвязь между полученной информацией и действительностью, а также выявить критерии истинности фактических данных и закономерности их функционирования в целях принятия наиболее оптимальных тактических решений. Наряду с этим первичными психологическими аспектами анализа следственной ситуации выступают структурный анализ и синтез. Под анализом в криминалистике понимают мысленное разложение предмета проблемы на структурные части. Синтез, наоборот, предполагает мысленное объединение разрозненных компонентов исследуемого объекта (системы) в единое целое. С помощью анализа и синтеза происходит интеграция различных кластеров релевантной информации, в результате чего выдвигаются отдельные криминалистические версии, построенные на непротиворечивых данных [3, с. 64]. В этом плане следует согласиться с мнением И. И. Котюка, который утверждает, что анализ следственной ситуации строится путем имплементации в умственную дальность следователя общепринятых методов познания криминалистики, таких как индукция, дедукция и аналогия [4, с. 116]. Индукция выступает способом рассуждения от частных фактов и положений к общим выводам, что при анализе следственной ситуации необходимо для познания событий прошлого. Вместе с тем, примером использования дедукции может служить переход от общего к частному, например рассуждение о механизме совершения преступления. Сущность аналогии заключается в формировании умозаключения от особого положения к особому положению, либо переход от общего к общему, используя внешнее сходство объектов, которые сравниваются, но при одновременном использовании с диалектическим мышлением – аналогия становится методом познания внутреннего содержания. С нашей точки зрения, указанные способы анализа следственной ситуации неразрывно связаны между собой, потому что они создают обоснованные предпосылки для умозаключения в форме принятия тактического решения. Исходя из этого, не менее важным психологическим аспектом является переход к процессу обобщения. Составление целостной картины произошедшего требует от интеллектуальной деятельности следователя обобщения собранной информации, на фоне чего проводится вычленение общих и наиболее существенных признаков след-

ственной ситуации, необходимых при выдвижении мотивированных криминалистических версий.

В свою очередь, подбирая наилучшие методы и приемы решения задач уголовного производства, по мнению И. М. Комарова, следователь нередко прибегает к психологическим схемам анализа следственной ситуации. Предлагаемый алгоритм анализа состоит из следующих элементов: 1) определения задачи тактического средства; 2) осмысления известной криминалистической значимой информации; 3) дифференциации основной задачи на подзадачи; 4) выбора процессуальных средств и криминалистических методов организации тактического средства; 5) уточнения полученных данных; 6) логического построения механизма реализации тактического средства, направленного на решение поставленных задач. Указанные этапы аналитической деятельности следователя в ходе познания сложившейся следственной ситуации раскрыты весьма содержательно, хотя, на наш взгляд, также следует обратить внимание на возможность использования линейной схемы анализа. Такой подход к планированию расследования основывается на обобщении следственной практики путем адаптации типичных закономерностей совершения преступления, что способствует быстрой актуализации криминалистической информации с последующей организацией деятельности в системе принятых тактических средств. Линейная схема опирается на устоявшиеся умственные ориентиры следователя, помогая выработать соответствующий тип рефлексии на возникшие конфликтные ситуации с целью их дальнейшего преодоления [5, с. 126]. Однако А. С. Шаталов справедливо отмечает, что линейные схемы анализа используются только при первоначальном поиске общих закономерностей совершённого уголовного правонарушения, чтобы определить последовательность тех или иных действий субъектов расследования в рамках типичной следственной ситуации [6, с. 136].

Таким образом, психологические аспекты анализа следственной ситуации являются неотделимой частью категории криминалистического мышления, которая опирается как на аналитические способности следователя, так и на умения и навыки определять предпочтительные средства и методы решения задач уголовного производства. Целенаправленное применение схем анализа следственной ситуации значительно повышает эффективность выявления перспективных направлений розыскной работы и позволяет качественно оптимизировать процесс раскрытия и расследования преступлений в целом.

Список библиографических ссылок

1. Батюк О. В. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 323 с.
2. Колесниченко А. Н. Общие положения расследования отдельных видов преступлений: текст лекций. Харьков: Юрид. ин-т, 1976. 62 с.
3. Ищенко Е. П., Водянова Н. Б. Алгоритмизация следственной деятельности: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 304 с.
4. Котюк І. І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації: монографія. Київ: Київський університет, 2004. 208 с.
5. Комаров И. М., Ян Е. И. Ситуационный подход и его значение для расследования преступлений. *Воронежские криминалистические чтения*. 2018. № 3 (20). С. 122-133.

6. Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. Москва: Лига Разум, 2000. 252 с.

The work describes an attempt to determine the psychological aspects of the analysis of the investigative situation, which is the background for the further development of theoretical provisions and practical recommendations for the effective disclosure and investigation of crimes.

Key words: *investigative situation, analysis, pre-trial investigation.*

УДК.159.99.

Олександр Анатолійович КУЦЬЙ,

кандидат психологічних наук, доцент, Львівський державний
університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3886-3787

УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ КУЛЬТУРОЮ В ІНТЕРЕСАХ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕФОРМ МВС УКРАЇНИ

Викладено погляд на перспективу впровадження управління корпоративною культурою в МВС України, оскільки це може сприяти ефективним в системі реформування силових відомств за багатьох обставин. Допускається те, що корпоративна культура є одним з ключових та базових факторів функціонування професійних організаційних систем. Робиться висновок про доцільність запровадження виваженого та цілеспрямованого управління корпоративною культурою МВС України, що здатне сприяти якості та швидкості реформування за сучасними вимогами й стандартами.

Ключові слова: *корпоративна культура, сутність та складові, перспективи запровадження в МВС України.*

В Україні вже тривалий час намагаються досліджувати, оперувати та вдосконалювати таке поняття як «корпоративна культура». Однак, воно майже зовсім ігнорується в державному секторі. Напевно, тому й існують скарги на несприятливі умови для якісного реформування через наявність «певної системи». Склалась та продовжує існувати ситуація, за якої сукупність видатних професійних особистостей в певних соціально-психологічних умовах неспроможні реалізувати свій потенціал щодо ефективної реформи. Окремі негативні явища дуже глибоко вкорінилися у професійно-психологічному середовищі й регулярно провалюють поодинокі спроби змінити систему. Корпоративна культура як фактор ефективної реформи в наших силових структурах занадто сильно відстав, але є занадто важливим й буде ганебним продовжувати його ігнорувати.

Поняття корпоративної культури існує вже досить тривалий час. Й почнемо з Е. Шейна, який розглядає такі проблеми організаційної куль-

тури та лідерства як різне розуміння сутності організаційної культури, її структури, ролі в успіхах і провалах проєктів, методика дослідження культури, методика створення і трансформації культури. В Е. Шейна щодо організаційної культури мова йде про духовну культуру групи (організації), причому найбільше про культуру керівництва (управління) і культуру взаємин, комунікацій. Він застерігає від помилок, що є неминучими при поверхневому підході до дослідження і трактування корпоративної культури. Й лідерство є ключовим фактором формування, підтримання та трансформації корпоративної культури як реального явища [6]. Тому, управління корпоративною культурою здатне контролювати лідерство й цим бути особливо корисним для діяльності відомств МВС.

Л.М. Карамушка [5] вказала на визрілу «необхідність психологічного забезпечення управління організаціями». Це для України є потужною інновацією, але якщо це буде лише проблемою психологів з надання допомоги персоналу у вирішенні його проблем особистісно-психологічного та соціально-психологічного змісту – проблема неактивної діяльності організацій не може бути вирішена, оскільки це буде проблема лише певного відділу (кадрового, роботи з персоналом), а решта будуть дивуватись тій дивній та аморфній роботі й далі визнавати психологію нездатною вирішити хоча б щось.

А.М. Занковський [2] встановив, що «першою і необхідною умовою створення організації є не стільки загальна мета, скільки якась сила, що здатна надати будь-якій індивідуальній меті статус загальної і зробити її суб'єкта носієм спільної мети. Такою силою виступає організаційна влада – процес, що забезпечує стійку пріоритетність спільної мети над індивідуальними цілями працівників і використовує для цього широкий набір засобів, включаючи насильство». Для досягнення організаційної влади необхідно враховувати лідерство, мотивацію, процес й динаміку організаційного розвитку, групові норми, комунікацію, цінності організації в їх динаміко-процесуальних особливостях.

Д.А. Аширов [1] зазначає, що організаційна поведінка є «адаптованою психологією», як додаток психології до вирішення проблем менеджменту. Розуміння людей і управління ними становить сутність організаційної поведінки. Організаційна поведінка визначається ним як окреме наукове явище, що займається вивченням і використанням людського фактору в організації та в менеджменті.

В.О. Співак [4] каже про корпоративну культуру як про складне, багатогоразове, динамічне явище, що включає і матеріальне, і духовне в поведінці організації по відношенню до суб'єктів зовнішнього середовища і до власних співробітників. Це є системою матеріальних і духовних цінностей, проявів, що взаємодіють між собою, які притаманні даній корпорації, які відбивають її індивідуальність і сприйняття себе та інших у соціальному та речовому середовищах, виявляється в поведінці, взаємодії, сприйнятті власного і навколишнього середовища. В.О. Співак намагається довести, що культура є властивістю людських спільнот, яка обов'язково виникає, трансформується й є одним з базових факторів існування цієї спільноти.

Вже була спроба з експериментального дослідження корпоративної культури як фактора службової взаємодії у військово-професійному середовищі, що проведене О.С. Колосовичем [3]. В результаті цього було доведено, що службова

взаємодія має 4 основні фактори, з яких саме корпоративна культура є базовим фактором й саме це визначає функціонування інших трьох.

Таким чином, проведений огляд теорії може свідчити про те, що корпоративна культура визнається як дієвий інструмент підвищення ефективності функціонування всіх організацій. Культура як явище є властивістю людських спільнот, яка обов'язково виникає, трансформується й є одним з базових факторів існування цієї спільноти, що реалізується в організаційній (корпоративній) формах. Ефективна корпоративна культура не створюється стихійно та самостійно як результат взаємодії персоналу, менеджерів, клієнтів та зовнішнього середовища. Ознаками сильної культури є те, що вона показує, як прийнято поводитися, створює атмосферу довіри, творення, творчості, надає можливість розкриття потенціалу, сильних сторін кожного, навіює впевненість в майбутнє, демонструє стабільність компанії в даний час. Це й є необхідним елементом ефективної реалізації задумів з реформ МВС України.

Список бібліографічних посилань

1. Аширов Д.А. Организационное поведение: учеб. М.: ТК Велби, Проспект, 2006. 360 с.
2. Занковский А.Н. Организационная психология: Учебное пособие для вузов по специальности «Организационная психология». 2-е изд. М.: Флинта: МПСИ, 2002. 648 с.
3. Колосович О.С. Психологічні особливості службової взаємодії офіцера з неформальними лідерами військового підрозділу / Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Спеціальність: 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. НУЦЗУ. Харків, 2015. 231 с.
4. Спивак В. А. Корпоративная культура. СПб.: Питер, 2001. 352 с.
5. Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти. К.: Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.
6. Шейн Э. Х. Организационная культура и лидерство / Пер. с англ. под ред. В. А. Спивака. СПб: Питер, 2002. 336 с.

A look at the prospects for the introduction of corporate culture management in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, as it can contribute to effective in the system of reforming law enforcement agencies in many circumstances. It is assumed that corporate culture is one of the key and basic factors in the functioning of professional organizational systems. The conclusion is made about the expediency of introduction of balanced and purposeful management of corporate culture of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which is able to promote the quality and speed of reform according to modern requirements and standards.

Key words: corporate culture, essence and components, prospects of introduction in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

УДК 159.9:351.74(477)

Леонід Володимирович МОГІЛЕВСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Тези присвячені розгляду характеристики професійної діяльності працівників підрозділів превентивної діяльності НПУ. Проаналізовано адміністративно-правовий статус підрозділів превентивної діяльності. Зазначено головні принципи превентивної поліцейської діяльності. Розглянуто дефініції поняття «профілактика».

Ключові слова: підрозділ превентивної діяльності, превенція, профілактика, Національна поліція України.

Сьогодення правоохоронної системи характеризується важливими змінами вимог до існуючого інституту поліції. Процес реформування, що веде за собою оновлення кадрового потенціалу, актуалізував питання ефективності професійної діяльності правоохоронців. Значущість теми підтверджує і те, що кризові явища у професійній діяльності працівників НПУ потребують пошуку нових рішень у забезпеченні їх надійності, зокрема засобами професійної освіти у правоохоронній системі України, створення інноваційних та актуальних навчально-виховних технологій, що можуть підготувати фахівців найвищого рівня. Побудова в Україні громадянського суспільства вимагає спрямування правоохоронних органів із силової діяльності на партнерську по відношенню до громадян України. Знайти вирішення цьому завданню можуть тільки високопрофесійні правоохоронці, які мають не лише відповідні знання, уміння та навички професійної діяльності, а й таку мотивацію, спрямованість та самосвідомість, котрі відображають ставлення до людини як до найвищої цінності.

Працівники підрозділів превентивної діяльності НПУ являють собою особливий різновид державних службовців. Вони сприяють виконанню управлінській та правоохоронній функції, мають специфічний щодо інших службовців правовий статус, здійснюють від імені та за дорученням держави виконавчо-розпорядчі повноваження правоохоронного характеру. В.С. Венедиктов, М.І. Іншин зазначають, що працівники органів внутрішніх справ України вступають у правові відносини, що впливають із змісту їх службових повноважень не лише в середині органу чи підрозділу, а й зовні, тобто вступають у відносини з громадянами, іншими державними та недержавними організаціями; виступаючи в означених відносинах від імені держави, вони можуть застосувати заходи, що є необ-

хідним для виконання законних вимог, зокрема заходи примусового характеру [1, с. 84].

Фундаментальні основи дослідження професійної надійності фахівців екстремального профілю містяться у роботах Д. Александрова, В. Андросюка, Л. Балабанової, О. Бандурки, С. Бочарової, В. Корнєщука, О. Корнєва, В. Лефтерова, В. Медведєва, С. Пояркова, В. Рибалки, В. Татенка, О. Тімченка, Г. Юхновця, С. Яковенка та ін. Питання профілактики, запобігання та припинення кримінальних правопорушень були висвітлені у наукових працях та дисертаціях В. В. Голини, А. Г. Лекаря, О.М. Литвинова, І. П. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, С. В. Погребняка, О. О. Юхна та ін. Загальнотеоретичним аспектам адміністративно-правового статусу поліції України присвячено праці таких учених-адміністративістів, як О.М. Бандурка, С.М. Гусаров, О.С. Доценко, В.В. Конопльов, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, О.В. Негодченко, А.В. Панчишин, К.М. Рудой, Ю.В. Сіроштан та ін. Щодо дослідження характеристик професійної діяльності працівників підрозділів превентивної діяльності НПУ, то на теренах сучасної української науки в контексті реформування системи МВС України існують лише поодинокі наукові розробки.

Створення в системі Національної поліції України підрозділів превентивної діяльності обумовлює розробку та визначення їхнього адміністративно-правового статусу, а саме: цілей, завдань, структурно-організаційних і компетенційних елементів, спрямованих на забезпечення прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, а також надання в межах, визначених законом, послуг особам. Превентивна діяльність - діяльність, передбачена законодавством України, що спрямована на попередження кримінальних та інших правопорушень, перевірку дотримання обмежень, установлених законом відносно осіб, які перебувають на превентивному обліку, здійснення поліцейського піклування. Профілактична (превентивна) діяльність - це цілеспрямована реалізація заходів профілактичного (превентивного) впливу з метою попередження та запобігання правопорушенням та злочинам із урахуванням умов та чинників конкретної соціальної ситуації [2, с. 16].

У спеціальній літературі базове поняття «попередження» відповідає дефініції поняття «профілактика», а базова категорія «подолання» - поняттю «перевиховання». Спираючись на словникове тлумачення даних термінів, такі парні поняття і категорії як «попередження» - «профілактика» і «подолання» - «перевиховання» розуміються нами як синоніми, що відображають зміст превентивної діяльності [3, с. 106].

Поліція превентивної діяльності в Україні у межах компетенції реалізує державну політику у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї.

Під принципами превентивної поліцейської діяльності запропоновано розуміти об'єктивно обумовлені, стержневі, відносно стабільні, науково обґрунтовані керівні засади, зафіксовані нормами вітчизняного законодавства і міжнародно-правових актів, на яких ґрунтується діяльність Національної поліції України, а також уповноважених осіб її органів та структурних підрозділів, яка здійснюється у процесі прогнозування та попередження правопорушень за допомогою використання дозволених

національним законодавством превентивних поліцейських заходів і комплексу профілактичних дій [4, с. 158].

Узагальнення змісту, характеру й методів діяльності працівників поліції превенції дозволяє визначити основні її характеристики. До них належать: широкий спектр завдань професійної діяльності; часта зміна об'єктів професійної діяльності; самостійність в організації процесу власної професійної діяльності; одноосібність у прийнятті рішень і висока відповідальність за них; владні повноваження; висока інтенсивність професійних взаємодій; значні просторові переміщення в межах дільниці; виконання завдань, що можуть виходити за межі функціональних.

Список бібліографічних посилань

1. Венедиктов В.С., Іншин М.І. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців: наук.-практ. посіб. Х.: Видавництво ХУВС, 2003. 187 с.

2. Оверченко Д. Г. Мета, завдання, принципи та функції превентивної діяльності поліцейських відділів масових та охоронних заходів. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. № 5(9). Р. 15–19.

3. Посохова Я.С. Превентивна діяльність поліцейських: психологічні особливості здійснення. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. Харків, 2018. с. 106–109.

4. Фелик І.В. Система функцій профілактичної діяльності Національної поліції України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2, 2016, С. 156–158.

Theses are devoted to the consideration of the characteristics of the professional activity of employees of the units of preventive activity of the NPU. The administrative and legal status of units of preventive activity is analyzed. The main principles of preventive policing are indicated. Definitions of the concept of "prevention" are considered.

Key words: subdivision of preventive activity, prevention, prophylaxis, National Police of Ukraine.

УДК: 351.74

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

Ректор ХНУВС, генерал поліції третього рангу,

заслужений юрист України,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

доктор юридичних наук, професор

РОЛЬ ПОЛІЦІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ГРОМАДСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Розглянуто проблему забезпечення правопорядку поліцією, також її основні види діяльності. Наголошується, що діяльність поліції в першу чергу спрямована на захист прав і сво-

бод людини і громадянина, підтримання законності і правопорядку в державі.

Ключові слова: поліція, правопорядок, права і свобода, суспільство.

Забезпечення правопорядку - це процес гарантування безпечного середовища для усіх громадян в їх повсякденному житті, відповідно до правової базикаїни, головним чином шляхом попередження і запобігання правопорушень, а також шляхом прийняття відповідних заходів для припинення порушень закону.

Забезпечення правопорядку здійснюється в основному поліцією, яка відповідальна за попередження і виявлення злочинів та підтримання громадського порядку. Поліція є невід'ємною частиною ланцюга кримінального правосуддя, який пов'язує державну безпеку і забезпечення правосуддя.

Для людини правопорядок насамперед засіб захисту його прав, свобод і законних інтересів від протиправних дій інших осіб. Поліція є державним органом, що здійснює забезпечення правопорядку в суспільстві.

Сучасна поліцейська діяльність повинна опиратися на підхід, що заснований на правах людини, відповідно, поліція несе відповідальність за вжиття розумних і належних заходів, які дозволяють людям реалізувати свої права. Поліція не повинна неправомірно втручатися в процес здійснення прав і завжди повинна діяти неупереджено, поліція є найбільш видимим проявом державної влади. Її основним завданням є підтримання законності і громадського порядку, захист і повага до основоположних прав і свобод людини, запобігання злочинності та боротьба з нею, а також надання допомоги та послуг суспільству [1].

Діяльність правоохоронних органів в першу чергу спрямована на захист прав і свобод людини і громадянина, підтримання законності і правопорядку в державі. Основною відмінністю правоохоронних органів від інших державних органів є те, що правоохоронні інститути спеціально наділені державою повноваженнями здійснювати діяльність з охорони прав людини і громадянина від порушень відповідно до зазначеного закону порядку.

Однак в сучасному суспільстві домогтися суворого і неухильного дотримання і виконання всіма людьми, органами держави норм права досить складно.

Виникнення правопорушень негативно впливає на всю сферу соціальних відносин, в першу чергу на стан громадського порядку та громадської безпеки, створюючи загрозу основним об'єктам безпеки і різко ускладнюючи оперативну обстановку, що вимагає, в свою чергу, від поліції підвищеної мобілізації.

Забезпечення охорони правопорядку поліцією при виникненні різного роду правопорушень на високому професійному рівні дозволяє мінімізувати паніку, вчинення злочинів, своєчасно надати допомогу населенню і, в кінцевому рахунку, забезпечити проведення комплексу невідкладних заходів в повному обсязі.

У ряді випадків забезпечити правопорядок можливо тільки шляхом застосування державного примусу, як правило, більшість цих випадків перебуває в компетенції поліції. Як приклади можна привести залучення

до такого виду адміністративного покарання, як «попередження», або втручання поліції в чию-небудь діяльність з метою недопущення правопорушення.

Правопорядок відображає не тільки ступінь впорядкованості суспільних відносин, але і якість діяльності уповноважених в тій чи іншій сфері державних органів.

Серед основних напрямків діяльності поліції можна відзначити наступні: захист особистості, суспільства, держави від протиправних посягань; виявлення і розкриття злочинів; розшук осіб; попередження і припинення злочинів та адміністративних правопорушень; забезпечення правопорядку в громадських місцях; забезпечення безпеки дорожнього руху; охорона майна і об'єктів; контроль за дотриманням законодавства України; здійснення експертно-криміналістичної діяльності тощо.

Кожний з перелічених напрямів діяльності поліції є метою діяльності системи МВС, яка в свою чергу конкретизується завданнями, визначеними для цих підрозділів в контексті перелічених напрямів діяльності поліції.

Зміст основних напрямків діяльності поліції дозволяє зробити висновок про те, що законодавчо на поліцію покладено функції забезпечення правопорядку шляхом захисту прав і свобод людини і громадянина в межах своїх повноважень; організацію в межах своїх повноважень попередження, виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів, а також попередження і припинення адміністративних правопорушень; забезпечення безпеки дорожнього руху; забезпечення охорони громадського порядку.

З метою оперативного та адекватного реагування на виклики та загрози, які стоять перед Українським суспільством, в системі МВС заплановано створення єдиної Системи авіаційної безпеки населення.

Отримані в рамках контракту гелікоптери плануються використовувати в авіаційних підрозділах наступних органів: Державній службі з надзвичайних ситуацій, Державній прикордонній службі, Національній поліції та Національній гвардії.

Основні завдання вертолітних підрозділів МВС:

1. Аеромедична евакуація
2. Рятувальні операції
3. Підтримання громадського порядку
4. Антитерористичні та спеціальні операції
5. Охорона державного кордону й підтримання безпеки на дорогах [2].

Як ми бачимо, роль поліції в забезпеченні правопорядку не обмежується тільки підтриманням громадського правопорядку, діяльність поліції охоплює весь соціальний простір.

Список бібліографічних посилань

1. Права людини і забезпечення правопорядку під час публічних зібрань Керівництво Опубліковано Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ) URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/8/375751.pdf> (дата звернення 16.03.2021)

2. Авіація МВС URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/aviaciya-mvs> (дата звернення 14.03.2021)

The problem of ensuring law and order by the police, as well as its main activities are considered. It is emphasized that the activities of the police are primarily aimed at protecting the rights and freedoms of man and citizen, maintaining law and order in the state.

Key words: police, law and order, rights and freedom, society.

УДК 159.9

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2662-1705>;

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Проаналізовано зміст складнощів, що виникають при виконанні службових обов'язків працівниками поліції в сучасних умовах поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Наголошено на необхідності своєчасного реагування на зміни, що відбуваються в суспільстві та їх врахування в роботі Національної поліції України.

Ключові слова: працівники Національної поліції України, гостра респіраторна хвороба COVID-19, карантинні обмеження.

Поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 несе велику загрозу не тільки здоров'ю громадян, а і розвитку суспільства в цілому. В зв'язку з чим урядом нашої держави було запроваджено ряд заходів, які спрямовані на запобігання та зменшення впливу цієї хвороби. Збереження здоров'я громадян у суспільстві значною мірою обумовлюється дотриманням гарантованих державою заходів щодо захисту здоров'я громадян і забезпеченням їхнього соціального благополуччя, а відтак і підтриманням публічної безпеки та порядку [1, с. 239].

Враховуючи світовий досвід поширення зазначеної інфекції та досвід боротьби з нею, урядом України було введено на всій території України карантин й визначено обов'язки органів державної влади й місцевого самоврядування щодо забезпечення карантинних вимог. Зокрема на Міністерство внутрішніх справ і Національну поліцію було покладено обов'язок вжити заходів, спрямованих на забезпечення дотримання громадянами карантинних обмежень [2].

З уведенням карантину права та свободи громадян в Україні вимушено були значно обмежені. Відтак під заборорою опинилося відвідування закладів освіти її здобувачами, проведення всіх масових заходів, робота закладів громадського харчування, торговельно-розважальних центрів, фітнес-центрів, закладів культури, торговельного й побутового обслуговування населення, регулярні та нерегулярні перевезення пасажирів, та інші обмеження [3].

На перший погляд, перераховані обмеження видаються такими, що порушують конституційні права громадянина. Це, зокрема, право вільного пересування, право на освіту, право мирно збиратися для проведення мітингів, право на працю тощо. Проте, варто зазначити, що розглянуті обмеження визначені офіційними постановами уряду. Тому відповідно до Загальної декларації прав людини їх можна трактувати як «встановлені законом виключно з метою забезпечення громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві» [4].

У свою чергу, попередження та профілактика захворюваності завжди пов'язані з певними обмеженням для людей організаційного, фінансового та особистого характеру, а тому не завжди сприймаються свідомо людиною та добровільно виконуються. Держава змушена застосовувати заходи адміністративного впливу до громадян, які добровільно не дотримуються обмежень, та здійснювати контроль за дотриманням таких обмежень. Основна робота в цьому напрямку покладається на органи Національної поліції України. Однак, система органів поліції, так само як і всі інші органи державної влади та суспільство були не зовсім готові до такого розвитку подій, напрацьовані раніше плани дій не у всьому узгоджувалися з характером теперішньої пандемії. Тому гостро постає проблема забезпечення належної діяльності поліцейських в умовах карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширенню коронавірусної інфекції [6, с. 41].

Держава встановлює правила поведінки в умовах карантину, яких і бізнес, і громадяни мають дотримуватися неухильно. І якщо система охорони здоров'я рятує тих, хто вже не дотримався цих карантинних правил, то система правоохоронних органів повинна контролювати дотримання вимог законодавства щодо правил боротьби з розповсюдженням інфекції [6, с. 44].

Дотримання правопорядку під час карантину відноситься до превентивних заходів, що вводяться для забезпечення стримування захворюваності серед населення. Тому основною функцією працівників поліції є не покарання порушників, а забезпечення правопорядку та недопущення порушення карантинних обмежень, у тому числі завдяки профілактичній та роз'яснювальній роботі серед населення [4 с. 11].

Усі ці обставини вимагають від поліцейських зваженості в рішеннях, психоемоційної витривалості та стійкості, готовності до роботи в умовах дотримання заходів особистої безпеки від зараження коронавірусною інфекцією (COVID-19) при виконанні повсякденних завдань [6, с. 45].

В зв'язку з чим своєчасне опрацювання досвіду здійснення службової діяльності поліцейських в умовах пандемії коронавірусної інфекції та виокремлення основних проблем при виконанні службових обов'язків поліцейськими в умовах карантинних обмежень допоможе у виробленні рекомендацій щодо покращення стану справ у сфері запобігання поширенню коронавірусної інфекції поліцейськими засобами.

Список бібліографічних посилань

1. Швець О.М. Публічна безпека й порядок в умовах карантину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 238–241. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/4_2020.pdf
2. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2020-%D0%BF#n9>
3. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-z-metoyu-zapobigannya-poshirennyu-na-teritoriyiukrayini-gostroyi-respiratornoyi-hvorobi-covid-19-sprichinenoyi-koronavirusom-sars-cov-i200520-392>
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Фоменко А.Є., Бахчев К.В., Бочковий О.В., Покайчук В.Я., Поливанюк В.Д. Пам'ятка курсанту із забезпечення публічної безпеки та охорони правопорядку під час карантину. 2020. <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/f/fpfpmbg/p/pak.pdf>
6. Швець Д. В. Окремі аспекти діяльності Національної поліції України в умовах карантинних обмежень, спрямованих на запобігання поширенню коронавірусної інфекції. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 40-46. - DOI: 10.32782/EP.2020.3.6.

The difficulties encountered in the performance of official duties by police officers in the current conditions of the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2 have been analyzed. Emphasis is placed on the need for prompt response to changes in society and their consideration in the work of the National Police of Ukraine.

Key words: *Employees of the National police of Ukraine, acute respiratory disease COVID-19, quarantine restrictions.*

УДК 159.9

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

доктор юридичних наук, доцент
перший проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ, полковник поліції
orcid.org/0000-0002-1999-9956

Сергій Сергійович БОЙЧУК,

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПОЛІЦЕЙСЬКИХ «КОРД»: ПРИНЦИПИ, СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ

Розглянуто специфіку психологічної підготовки поліцей-

ських КОРД до дій в екстремальних умовах. Сутність алгоритму екстремальної психологічної підготовки полягає в моделюванні екстремальних ситуацій, створенні умов для обов'язкового вироблення поліцейськими КОРД психічних станів, сприятливих для роботи в екстремальних умовах, підвищеної або повної «включеності» в ситуацію

Ключові слова: поліцейські, КОРД, екстремальна психологічна підготовка, психічні стани, активізація психічної активності, зростаюча ступінь занурення

Підрозділи «КОРД» мають такі основні завдання та функції: здійснення заходів у сфері протидії злочинності, які пов'язані з підвищеною загрозою для життя і здоров'я поліцейських, високою ймовірністю збройного опору та передбачають, що поліцейські повинні мати високий рівень фізичної підготовленості, професійної майстерності та вміння впевнено діяти в екстремальних умовах; планування, підготовка та проведення спеціальних поліцейських операцій, спрямованих на затримання осіб, які чинять збройний опір, озброєних осіб, які погрожують застосуванням зброї та/або інших предметів чи застосовують її (їх), та інших осіб, протиправні дії яких загрожують життю і здоров'ю людей; звільнення заручників; затримання членів злочинних організацій та озброєних банд; участь в антитерористичних операціях тощо [1].

Система психологічної підготовки спрямована на вироблення психічної стійкості, рішучості, впевненості в своїх силах і знаннях, здатності діяти в складній, швидкоплинній, насиченій небезпекою і критичними ситуаціями обстановці, в умовах бойових дій, а також при проведенні оперативних заходів, затриманні і знешкодженні злочинців, припиненні групових порушень громадського порядку та звільненні заручників. Загальними психологічними завданнями навчання поліцейських спеціальних підрозділів були: вдосконалення психологічної підготовленості та майстерності, умінь і навичок, пов'язаних з використанням зброї, спеціальних засобів, бойової техніки; підвищення рівня особистої безпеки; поліпшення психологічного взаємодії між бійцями і злагодження підрозділів при проведенні службових і бойових операцій; відпрацювання психологічних прийомів управління.

В процесі екстремальної психологічної підготовки вирішувалися також наступні задачі:

- навчання швидкої адаптації до екстремальних умов;
- формування навичок вироблення грамотних тактичних рішень;
- вміння виявляти максимальну кількість достовірної інформації при спілкуванні в напруженій обстановці;
- засвоєння способів згладжування конфліктів;
- набуття навичок управління підрозділом.

При цьому застосовуються такі психологічні принципи: зростаючого занурення (поступове ускладнення поставлених в процесі навчання завдань), нерозривності процесу навчання (кожне наступне теоретичне або практичне заняття було продовженням попереднього), затребуваності навчального матеріалу для поліцейських КОРД (наочна демонстрація

необхідності досліджуваного матеріалу - показ відеофільмів про ведення бойових дій, групове обговорення практичних аспектів вивченого матеріалу з розбором можливих помилок і невдач), наближеності навчання до реальних дій (підйом по сигналу «бойова тривога», проведення нічних стрільб, комплексних тактичних навчань з відпрацюванням можливих критичних ситуацій, наближених до реальних), обкатки команди (підвищення авторитету командира, формування згуртованості в процесі проведення групових занять, з урахуванням структури і динаміки групи).

У ході навчання розбиралися питання, пов'язані з переговорною діяльністю в ситуації захоплення заручників і проведенням спеціальних операцій з їх звільнення. Відпрацьовувалися питання вербальної і невербальної взаємодії уповноважених при супроводі силових заходів в складі оперативно-бойових груп (розвідки, захоплення, прикриття, блокування), психологічні прийоми зовнішнього спостереження і особистого розшуку. Вивчалися методи встановлення психологічних контактів з джерелами оперативної інформації; форми, методи легендування і прикриття.

Структура психологічної підготовки залежить не тільки від статусу підрозділу, його цілей і завдань, а й від того, на якому її етапі перебували підрозділ і окремі його бійці. У структурі підготовки виділені рівнозначні психологічні елементи, на корекцію і регуляцію яких вона була спрямована: засвоєння екстремальних психологічних знань і умінь (когнітивна сфера), набуття екстремально-психологічних навичок (мотиваційно-операційна сфера) і контроль за регулюванням психічних станів, сприятливих для роботи в екстремальних умовах (емоційно-вольова сфера). Завдяки розвитку цих елементів, активізувалися професійні функціональні процеси поліцейських: пошукові, комунікативні, організаційні, реконструктивні, соціальні, прогностичні та регулятивні.

Безпосередня психологічна підготовка найбільшою мірою спрямована на активізацію психічної активності самого суб'єкта. Набуваючи за допомогою психологічних технологій усвідомлену активність, співробітники спеціальних підрозділів ставали здатними самостійно впливати на життєві і професійні цілі, успішність своєї професійної діяльності, власну стратегію розвитку та самореалізації, зовнішні умови екстремального середовища, слідом за чим відбувалася переоцінка власних досягнень.

Сутність та специфіка алгоритму екстремальної психологічної підготовки полягала в моделюванні екстремальних ситуацій, створенні умов для обов'язкового використання співробітниками спеціальних підрозділів психічних станів, сприятливих для роботи в екстремальних умовах, підвищеної або повної «включеності» в ситуацію, без чого досягнення успіху було би неможливим або проблематичним.

На стадії попередньої психологічної підготовки для формування індивідуальної і групової професійної компетенції застосовувалися методики: виборчої позитивної ретроспекції (самоаналіз особистого позитивного професійного досвіду і перенесення його на майбутню діяльність), ситуативно-образні тренування (уявне відтворення екстремальної ситуації, варіантів її розвитку, здійснюваних дій і емоційного фону діяльності), раціоналізація негативного досвіду; навчання прийомам психогігієнічної гімнастики, аутогенне тренування, експрес-прийоми вольової мобілізації,

способи зняття болю і втоми за допомогою точкового масажу, вплив на біологічно активні точки.

З поліцейськими відпрацьовувалися тренінги на розвиток спілкування, взаємодії і довіри: «Особливості міжособистісної взаємодії в колективі в екстремальних умовах», «Психологічні основи професійного спілкування в екстремальних умовах», «падіння з висоти», «поводир», «перевірка паспортного режиму», «огляд», «затримання», «спілкування», «без слів», «життєвий простір», «розтяжка», « бліндаж», « загальний малюнок », «коло», «снігова куля», «скеля», «підтримка» тощо. Проводилися практичні заняття з використанням трансрегуляційних вправ, спрямованих на вироблення самовладання, підвищення рівня особистого контролю, обережності, пильності, уважності в професійній діяльності.

До загальної частини попередньої психологічної підготовки співробітників КОРД були включені наступні теми:

- забезпечення особистої професійної безпеки при проведенні масових заходів, затриманні підозрюваних і злочинців, при особистому огляді та конвоюванні осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;

- психологічний вплив ситуації «оточення», профілактика виникнення конфліктів, прояви чуйності, витримки і взаємної підтримки. Психологічна підготовка до прориву з «оточення»;

- забезпечення життєдіяльності співробітників в бойових умовах (здійснення оптимального режиму праці та відпочинку, активізація, мобілізація і відновлення сил, регуляція психічних станів перед виконанням спеціальних операцій і відпочинку);

- методи підвищення бойового духу через вивільнення гніву, використання психологічної тактики виживання в небезпечних для життя надзвичайних ситуаціях;

- психологічні особливості допиту полонених і опитування місцевих жителів;

- відпрацювання групової злагодженості і взаєморозуміння, вербальних і невербальних способів спілкування;

- регуляція психічних станів перед прийомами рукопашного бою і проходженням смуги перешкод;

- подолання смуги перешкод (вироблення професійно важливих якостей: психологічної стійкості, спритності, швидкості, рішучості, сміливості, витривалості, сили, професійного сприйняття крові, сильних шумових ефектів, криків, стогонів);

- відпрацювання реакції, психотехнік уявної перемоги і уявних дій в процесі ведення рукопашного бою;

- взаємодії в групі при здійсненні бойових стрільб по декількох рухомих мішенях, переміщенні групи під час нальоту, засідці, відпрацювання способів невербального спілкування. Освоєння психотехнік уявної перемоги і уявних дій в процесі ведення вогню;

- психологічні прийоми безпеки при здійсненні охорони тимчасового пункту дислокації. Психологічні особливості тривалого проживання в умовах обмеженого простору (намет, землянка);

- використання спеціальних засобів світло-шумового і психологічного впливу на злочинців;

- система психологічного забезпечення виживання екіпажу в умовах ізоляції (прийоми взаємної психологічної підтримки та настрою на перемогу);

- освоєння навичок надання першої долікарської психологічної допомоги постраждалим співробітникам і громадянам;

- освоєння принципів навіювання та самонавіювання, застосування медитативних вправ для зняття болю при травмах і пораненнях;

- оволодіння прийомами зняття нервово-емоційного напруження після виконання професійних завдань, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї;

- керівництво та лідерство в групах, сумісність і згуртованість співробітників. Запобігання конфліктам в стандартних та екстремальних умовах;

- психолого-педагогічні аспекти впливу командирів на співробітників під час підготовки. бойових дій і відпочинку.

У спеціальній частині психологічної підготовки бійців КОРД, з урахуванням специфіки їх діяльності, були відпрацьовані теми:

- психологічні прийоми переконання і побудови взаємин у процесі переговорів зі злочинцями, які захопили заручників. Тактика схилення злочинців до відмови від збройного опору, звільнення заручників і добровільної здачі;

- психологічна сумісність співробітників з особою, що охороняється, правила поведінки при виникненні нестандартних ситуацій і способи їх усунення (переслідування, напад, виявлення вибухового пристрою, дорожньо-транспортні пригоди, хвороба);

- психологічні аспекти залучення громадян до негласної співпраці (потреба виговоритися, дати на кого-небудь інформацію);

- тактика проведення розвідувальних бесід в екстремальних умовах;

- способи вербування;

- встановлення професійного спілкування, соціальної взаємодії в емоційно-напружених ситуаціях;

- відпрацювання елементів техніки мовного і невербального спілкування, активного слухання та отримання цільової інформації;

- оцінка людей в процесі спілкування за зовнішніми і внутрішніми ознаками і використання цієї оцінки для психологічного впливу на суб'єкт зацікавленості.

Для спеціальних підрозділів КОРД- підготовка до дій в екстремальних умовах є безальтернативним і необхідним компонентом. Тому на всіх етапах професійної (службової, бойової та фізичної), попередньої і безпосередньої, підготовки співробітників спеціальних підрозділів психологічна підготовка є невід'ємною складовою.

Список бібліографічних посилань

1. Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18#Text>

The specificity of psychological training of police officers of the KORD for actions in extreme conditions is considered. The essence of

the method of extreme psychological training lies in the modeling of extreme situations, the creation of conditions for the mandatory development of mental states by the police officers of the KORD, favorable for work in extreme conditions, increased or complete "involvement" in the situation

Key words: police officers, KORD, extreme psychological training, mental states, activation of mental activity, increasing degree of immersion

УДК 159.923

Вікторія Василівна ШЕВЧЕНКО,

старший викладач кафедри психології та

педагогіки гуманітарного факультету

Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3066-4361>

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто особливості побудови освітнього процесу підготовки військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу. Розкрито поняття «військова професія».

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, розвиток професійної компетентності, компетентнісний підхід.

На сьогоднішній день Національна гвардія України виконує завдання із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян України, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами — із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [1].

На етапі фахової підготовки повинна вестися якісна підготовка військовослужбовців, які будуть здатні виконувати завдання за призначенням, знаходитися в постійній боеготовності. На сьогоднішній день постає завдання – виховати та навчити, розвинути у майбутніх офіцерів високий рівень професійно-психологічної компетентності. Сучасні офіцери повинні бути: ідейно переконані, свідомі, психологічно стійкі, готові до ведення бойових дій. Саме тому вищий військовий навчальний заклад виступає вагомим базисом для формування цієї компетентності. Одним з головних напрямків у роботі педагогічного складу та командирів навчальних підрозділів стає надання допомоги курсантам у розкритті та розвитку їх здібностей.

Питання професійно-психологічної компетентності військовослужбовців та окремі її компоненти привертають увагу багатьох дослідників. Їм присвячені роботи О.Барабанщикова, В.Бачевського, А.Борисовського, К.Вербицького, В.Герасимчука, Д.Іщенка, Т.Олійник, П.Онищука, Г.П'янковського, О. Цільмак, І. Приходько, О. Міршука. Складові професійної компетентності військового фахівця розглядалися у дослідженнях А.Аронова (морально-політична), М.Бастрікова (керівна), А.Галімова (виховна), М.Зубалія (фізична), Л.Чернишова (військово-прикладна) тощо.

На основі аналізу сучасних наукових досліджень, які стосуються професійно-психологічної компетентності військовослужбовців дозволяє констатувати, що в наслідок низки причин збільшується розрив між рівнем підготовки військових фахівців у вищій школі і вимогами військ. Наприклад зростання відповідальності за життя та здоров'я підлеглих обумовлює об'єктивну потребу у зміні пріоритетів і подальшому вдосконаленні системи професійної підготовки військових фахівців.

При цьому досягти кардинальної перебудови у системі їх підготовки можливо лише за умови подолання протиріччя між наявними можливостями освітньої системи навчального закладу і динамічно зростаючими вимогами до рівня професійно-психологічної компетентності випускників.

Спіраючись на досягнення військової науки та передовий досвід набутий у військах в ході проведення операції Об'єднаних сил науково-педагогічним працівникам необхідно критично ставитися до деяких звичних уявлень, оскільки велика кількість інформації - ідей, теорій, технологій – швидко змінюється, перетворюється, застаріває. Необхідно вести постійний пошук нових рішень, збагачувати та поглиблювати зміст, форми і методи роботи з курсантами.

За своєю сутністю військова професія є складне структурне утворення, вона вимагає від офіцера розвиненого інтелекту, волі, знань та виконання різних функцій: керівника та організатора, військового спеціаліста, наставника та вихователя тощо. У зв'язку з цим виникає низка питань, важливих як у теоретичному, так і у практичному відношенні. Які якості необхідно формувати у майбутніх офіцерів? Які функції викладачів та командирів навчальних підрозділів у цьому процесі? Що повинен робити сам курсант для формування високих морально-психологічних та професійно-бойових якостей? [2, с. 290]

Викладачі та командири навчальних підрозділів повинні чітко визначити умови підвищення ефективності своєї діяльності спрямованої на формування у курсантів професійно-психологічної компетентності, а також зобов'язані зосередитися на заходах, які забезпечать досягнення необхідних результатів. Використовуючи на практиці теорію військового навчання та виховання вони повинні чітко бачити та розуміти усе нове, що виникає у розвитку нашого суспільства, враховувати зміни, які стаються у психіці та житті їх вихованців.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

2. Деркач А.А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. Москва: Логос, 1999. 392 с.

Features of construction of educational process of preparation of military men on the basis of the competence approach are considered. The concept of "military profession" is revealed.

Key words: competence, professional competence, development of professional competence, competence approach.

УДК: 153.96:351.74

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

Яна Ігорівна ГОНЧАРОВА,

аспірантка Харківського національного університету
внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2656-5099>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У НЕСПЕЦИФІЧНИХ УМОВАХ НЕСЕННЯ СЛУЖБИ

Проаналізовані особливості професійної діяльності працівників поліції під час пандемії COVID-19. Зазначено специфічність несення служби поліцейських у незвичних умовах, зауважено про необхідність додаткових заходів психологічного супроводу, що будуть сприяти профілактиці формуванню станів психічної травматизації працівників поліції, підвищенню їх особистісної надійності.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, поліцейські, специфічні умови.

Коронавірусна інфекція COVID-19 охопила всі континенти. Закриваються кордони між країнами, зупиняються промислові підприємства, припиняється робота транспорту. Всі ресурси кинуті на боротьбу з цією небезпечною інфекцією. Як і в будь-яких інших непростих ситуаціях в роботі з подолання кризи беруть безпосередню участь правоохоронні органи країн, на які обрушилася біда.

Практика і психологічні дослідження свідчать, що у працівників поліції при виконанні службових обов'язків в екстремальних, небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях часто виникають негативні емоційні стани, які можуть провокувати наступ нещасних випадків, поранень і загибелі особового складу і знижувати рівень особистої безпеки працівників поліції.

Працівники поліції в період проведення протиепідемічних заходів COVID-19 продовжують нести службу з охорони громадського порядку і безпеки громадян. У період пандемії рівень захворюваності поліцейських наближається за рівнем до такого серед медичних працівників. В силу особливостей професійної діяльності працівників поліції під час пандемії COVID-19 їх діяльність звелася не тільки до високого ризику інфікування, а й до дестабілізації емоційного фону і вираженого психічного напруження. Поліцейські продовжують виконувати свої безпосередні обов'язки під час несення служби в неспецифічних умовах, продовжують стояти на охороні прав і свобод громадян навіть тоді, коли на них впливають різноманітні психологічні фактори які негативно відбиваються на поведінці та психічному стані працівників поліції.

Виникнення стресу в умовах пандемії є в основному нормальною реакцією на надзвичайну подію. Незважаючи на це, існує безліч стресових факторів, які можуть потенційно вплинути на психічне здоров'я працівників поліції: ризик зараження себе та інших; труднощі діагностики захворювання з наслідками, що впливають з цього побоюваннями заразитися; високе професійне навантаження; ризик формування синдрому вигорання; зниження самообслуговування в умовах дефіциту часу і енергії; занепокоєння з приводу погіршення фізичного і психічного здоров'я; почуття страху захворіти або померти; почуття страху соціальної ізоляції; почуття безпорадності через нездатність захистити близьких; почуття безпорадності, нудьги або апатії в зв'язку з ізоляцією або карантинном; фізичне і психічне виснаження в зв'язку зі строгими заходами безпеки, такими як носіння захисного одягу, постійної концентрації і пильності, а також суворо регламентованими інструкціями, які обмежують спонтанність і автономність, знижують фізичний контакт; актуалізація травматичного досвіду попередніх криз.

Актуальною проблемою забезпечення професійної діяльності поліцейських під час несення служби в неспецифічних умовах є психологічний супровід працівників. Даний процес значною мірою ускладнюється такими чинниками, як несподіваність виникнення небезпеки, невизначеність ситуації та можливих наслідків, відсутність дійової підтримки (допомоги) з боку оточуючих громадян та гарантій соціального (у тому числі правового) захисту тощо.

Психологічна допомога працівникам поліції України після їх перебування в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із виконанням оперативних й службових завдань, застосуванням вогнепальної зброї і спецзасобів, отриманням значних психогенних навантажень входять до функціональних обов'язків практичних психологів [1, с. 2-6]. Дуже часто психологічна допомога поліцейським пов'язана з переживанням ними стресу, який розглядається, як неспецифічна відповідь організму на пред'явлену йому вимогу (стресову ситуацію).

Під впливом стресу організм людини відчуває стресову напругу, ознаками якого є: неможливість зосередитися на чомусь; занадто часті помилки в роботі; погіршення пам'яті; часте виникнення почуття втоми; дуже швидка мова; досить часто з'являються болі; підвищена збудливість; робота не доставляє колишньої радості; втрата почуття гумору;

постійне відчуття недоїдання або втрата апетиту; неможливість вчасно закінчити роботу.

Проблема психологічного забезпечення діяльності працівників поліції в екстремальних умовах займає важливе місце серед інших завдань в системі МВС України. Комплекс заходів психологічного забезпечення дозволяє цілеспрямовано формувати та розвивати професійні вміння, здібності працівників, підвищити їх професіоналізм, боєздатність, а також зберегти життя та здоров'я під час виконання службових завдань [1, с. 6-7].

Таким чином, необхідно відмітити, що невизначеність умов сьогодення обумовлюють необхідність розробки алгоритму психопрофілактичних заходів для поліцейських, які несуть службу в неспецифічних для них умовах, що включають психологічний супровід, формування засобів подолання стресу, соціальну підтримку і формування позитивного соціального клімату в службових колективах.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Частина 9. Психологічна допомога працівникам ОВС, які виконують службові обов'язки в екстремальних умовах діяльності. Навч.-метод. посібн. / Д.О.Александров, О.А.Левенець. К. НАВС, 2015. 120 с.

Analyzed the special features of the professional activity of the police during the COVID-19 pandemic. The specificity of the non-duty service of the police at the uninformed minds was assigned, it was respected about the need for additional visits to the psychological supervisor, so that there would be a prophylactic formulation of the mental traumatization of the police

Key words: pandemic, COVID-19, police, specific conditions.

УДК: 159.9

Оксана Валеріївна БРУСАКОВА,

доктор юридичних наук, доцент, декан факультету № 6
Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8616-0424>

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

У роботі емоційний інтелект розглянуто як здатність ідентифікувати власні емоції і емоції оточуючих та використовувати цю інформацію для прийняття рішень.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоції, студентський вік, конфлікти, особистість, агресивність, стратегії поведінки.

У психологічній науці вже достатньо давно ведуться пошуки здібностей, які на відміну від традиційного загального інтелекту пов'язані із соціально-емоційною сферою психіки. Провідні фахівці в сфері психології інтелек-

ту, такі як Е. Торндайк, Ч. Спірмен, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, стверджували, що люди різняться за здатністю розуміти інших людей і керувати ними. Е. Торндайк висловив припущення щодо існування соціального інтелекту, маючи на увазі при цьому спроможність людини розуміти інших людей.

Поняття «емоційний інтелект» (EQ) в психології з'явилося відносно недавно, і з кожним днем інтерес до нього зростає. І не випадково: численні дослідження, проведені теоретиками і практиками психології, показали, що рівень особистих досягнень людини у великій мірі визначається не класичним показником інтелекту IQ, а емоційними здібностями. Іншими словами, «бути розумним» - зовсім не означає «бути успішним», важливо розбиратися в своїх і чужих емоціях і вміти контролювати їх [1].

Поняття «емоційний інтелект» почали використовувати з 1990 року з подачі американських дослідників Пітера Селовея і Джека Майєра. Вони об'єднали в цьому понятті групу ментальних здібностей, які допомагають усвідомити і зрозуміти власні емоції і емоції оточуючих. Активне дослідження цього питання, спроби зрозуміти його природу, способи та цілі розвитку почалося в 1995 році після опублікування книги Денієля Гоулмана «Emotional Intelligence» («Емоційний інтелект»). Автор визначив емоційний інтелект як спосіб, метод і форму спілкування людини із собою і оточуючими [2].

Загальноприйнятого методу для оцінки емоційного інтелекту на сьогодні не існує. Найбільш простий метод - зовнішня оцінка успішності людини. Для суб'єктивної оцінки можна скористатися шкалою емоцій. Так, низька самооцінка, почуття провини і депресії говорять про низький EQ. Людина незадоволена собою і вважає, що нічого не досягла. Коли розуміє частину своїх прихованих мотивів, вчиться керувати своїм станом і часом, намагається мотивувати себе, це показує на розвинений емоційний інтелект. Про найвищий емоційний інтелект свідчить гармонія, коли людина перестає бути у владі своїх емоцій, а успіх стає логічним наслідком вчинків людини [3].

Вважається, що розвиток емоційного інтелекту в рази підвищує ефективність людини в різних соціальних сферах і здатність відчувати себе щасливою. Думки психологів з приводу можливості розвитку емоційного інтелекту розділилися. Фахівці (включаючи Дж.Мейєра) дотримуються позиції, що EQ - це відносно стійка здатність, і «виростити» його неможливо. Але навчання допоможе підвищити емоційну компетентність. Інші вчені (зокрема, Деніель Гоулман) вважають, що емоційний інтелект можна розвивати. Як аргумент вони наводять той факт, що нервові шляхи мозку розвиваються аж до середини життя людини [4].

Не дивлячись на те, що феномен емоційного інтелекту вивчається все більшою кількістю науковців, на даний час все розмаїття теорій і концепцій емоційного інтелекту можна звести до двох основних: до змішаних моделей (R. Bar-On, D. Goleman, R.E. Boyatzis, K.V. Petrides, A. Furnham і ін.) і моделі здібностей (J.D. Mayer, P. Salovey, D.R. Caruso).

Зазначена досить умовна класифікація має під собою широкий пласт наукових дискусій. Значній популяризації поняття «емоційний інтелект» (emotional intelligence) як наукового терміну сприяли Дж. Майєр з Нью-хемпширською університету і П. Саловей з Єльського університету,

випустивши спільну статтю під назвою «Емоційний інтелект», яка, за визнанням більшої частини наукового співтовариства, стала першою публікацією власне на цю тему. В опублікованому у 1990-му році огляді йшлося про те, що останні кілька десятиріч років уявлення як про інтелект, так і про емоції докорінно змінилися. В огляді також було представлено авторську теорію емоційного інтелекту. У статті автори апелювали до потенційно суперечливого словосполучення «емоційний інтелект». Вчені запропонували його перше формальне визначення і пояснення пов'язаних з ним навичок. Доповненням до цієї статті була перша шкала здібностей, розроблена для вимірювання певних аспектів емоційного інтелекту. У 1993 році вийшла передова стаття в журналі «Інтелект» [5], яка закликала до серйозних досліджень в цій області.

До змішаної моделі можна віднести уявлення Д. Гоулмана [2] про емоційний інтелект. Цей автор значно популяризував цей конструкт та сприяв його всесвітньому розповсюдженню [1]. За Д. Гоулманом, емоційний інтелект виступає як «здібність людини тлумачити власні емоції й емоції оточуючих з тим, щоб використовувати отриману інформацію для реалізації власних цілей» [1]. До структури ЕІ Д. Гоулман увів набір різноякісних і навіть різноспрямованих параметрів: по-перше, розуміння власних емоцій, цілей і результатів своєї поведінки, і разом з тим розуміння емоцій і поведінки інших людей; по-друге, уміння регулювати свої емоції й поведінку та впливати на поведінку інших людей. Пізніше Д. Гоулман дещо змінює акцент розуміння своєї моделі, трактуючи ЕІ як набір 25 компетенцій, які включають когнітивні й афективні здібності [6]. На наш погляд, таке широке тлумачення є одним з недоліків даної моделі, оскільки свідчить про недостатньо глибокий рівень опрацювання поняттєвого апарату.

Д. Гоулмен [5] значною мірою ототожнював емоційний інтелект з «правильною» соціальною поведінкою. Таким чином в громадській думці емоційний інтелект набував набагато ширшого значення, ніж те, яке було розроблено в науковій літературі. Як писав у 1999 році Дж. Маєйр: «...смісловий зміст поняття емоційний інтелект розширився. Емоційний інтелект зараз визначається дюжиною способів - зазвичай як набір особистісних характеристик, таких як «емпатія, мотивація, наполегливість, щирість і соціальні навички». Доктора П. Саловей, Д. Карузо і я вважаємо ці визначення «змішаними моделями», тому що вони змішують один з одним різні частини особистості. Але давайте будемо чесними по відношенню до цих списків характеристик. Вони містять характеристики, що знаходяться за межами того, що розуміється під термінами «емоція» або «інтелект», або тих висновків, які можна робити на основі словосполучення «емоційний інтелект».

Список бібліографічних посилань

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Москва: АСТ: Астрель, 2011. 478с.
2. Дегтярев А.В. Эмоциональный интеллект: становление понятия в психологии. *Психологическая наука и образование*. 2012. №2. URL: http://psyedu.ru/files/articles/psyedu_ru_2012_2_2912.pdf (дата обращения: 12.07.2019).
3. Изотова Е.И. Закономерности и инварианты эмоционального

- развития детей и подростков. Москва: Московский педагогический государственный университет, 2014. 204с.
4. Клименкова Е.Н. Развитие способности к эмпатии в подростковом и юношеском возрастах: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. Москва, 2019. 216 с.
 5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2018. 535 с.
 6. Кідалова М.М. Психологічні особливості емоційних бар'єрів у підлітковому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2013. 200 с.

The paper considers emotional intelligence as the ability to identify one's own emotions and the emotions of others and use this information to make decisions.

Key words: *emotional intelligence, emotions, student age, conflicts, personality, aggression, behavioral strategies.*

УДК 343.2

Галина Зіновіївна ЯРЕМКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID-ID: 0000-0003-4333-0424

ВІКОВА НЕОСУДНІСТЬ ТА ОБМЕЖЕНА ОСУДНІСТЬ: DE LEGE LATA, DE LEGE FERENDA

Розглядаються кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння особою, яка під час вчинення такого досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, але має затримку психічного розвитку, пов'язану з педагогічною чи соціальною занедбаністю. Тези ґрунтуються на аналізі чинного кримінального законодавства України та рукопису проекту Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *суб'єкт кримінального правопорушення, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вікова неосудність, обмежена осудність.*

Кримінальне законодавство України чітко визначає вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, встановлюючи такий на рівні відповідно 16 та 14 років (ст. 22 Кримінального кодексу (далі – КК) України).

Однак, можливі випадки, коли особа досягла встановленого законом віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, однак в силу відставання в психофізичному розвитку, пов'язаному не із психічним захворюванням, а із соціальною занедбаністю, фактично перебуває на рівні розвитку особи більш молодшого віку. Йдеться про так звану вікову неосудність (обмежену осудність). Щоправда, КК України не визначає таких понять.

Окремі приписи про вікову неосудність (обмежену осудність) «емігрували» в Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України. Так, у п. 1 ст. 485 КПК України серед обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, вказано, що за наявності даних про розумову відсталість, не пов'язану із психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними. Які ж наслідки такого – відповіді не дає ані КК, ані КПК України.

Чи можна в даному випадку говорити, що неповнолітній не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки відсутні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення; чи ця обставина повинна бути врахована судом лише при вирішенні питання про обрання конкретної заходу кримінально-правового характеру? Сформовані підходи у поприщі науки кримінального права різноманітні:

- Неповнолітні, які мають відставання в психофізичному розвитку, не повинні притягуватися до кримінальної відповідальності, оскільки в діяннях немає вини.

- Якщо затримка в психофізичному розвитку неповнолітнього є настільки великою, що позбавляє особу здатності усвідомлювати свою поведінку або керувати нею, то доводиться говорити про недоумство або інший хворобливий стан психіки як медичні критерії неосудності. В інших випадках це повинно бути враховано як обставина, що пом'якшує покарання.

- Необхідно ставити питання про встановлення фактичного, а не юридичного віку неповнолітнього.

Немає єдності у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду (далі – ПВС) України. Так, відповідно до п. 7 Постанови ПВС України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 року № 5 за наявності даних, що свідчать про розумову відсталість неповнолітнього, відповідно до КПК України, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для вирішення питання про наявність чи відсутність у неповнолітнього відставання у психічному розвитку, про відставання, встановлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Таке формулювання ПВС України фактично вказує на юридичний критерій обмеженої осудності, яка не виключає кримінальної відповідальності, а може бути врахована при застосуванні примусових заходів медичного характеру та при призначенні покарання. Тобто фактично йдеться про вікову обмежену осудність.

Продовження такого підходу відстежується в приписах КПК України. Ст. 486 вказує, що у разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза. Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при

призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

Своєю чергою, п. 18 Постанови ПВС України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 вказує, що якщо є підстави вважати, що неповнолітній за своїм інтелектуальним розвитком не досяг віку (14, 16 або 18 років), який відповідає даним свідоцтва про народження чи іншого документа, необхідно призначити психолого-психіатрично-педагогічну експертизу, за допомогою якої це можна підтвердити або спростувати. У разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність та можливе застосування примусових заходів виховного характеру. Тобто вказується на визнання особи не-суб'єктом кримінального правопорушення. Фактично йдеться про вікову неосудність.

Проведений аналіз засвідчує, що фактично відставання особи в психофізичному розвитку, пов'язаному із соціальною занедбаністю, може свідчити про вікову неосудність або про вікову обмежену осудність.

Звичайно, юридична невизначеність питання вікової неосудності чи обмеженої осудності не сприяє єдину руслу правозастосування, врешті, законності. А тому слід віддати належне врегулюванню цього питання у проекті КК України, який розробляється робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи (Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019). Так, ст. 3.10.1. проекту КК України «Вікова неосудність та вікова обмежена осудність» вказує, що неповнолітня особа, яка під час вчинення протиправного діяння досягла віку, встановленого статтею 2.2.6 цього Кодексу, але має затримку психічного розвитку, пов'язану з педагогічною чи соціальною занедбаністю, і внаслідок цього не здатна усвідомлювати значення свого діяння або керувати ним, визнається неосудною (вікова неосудність) – ч. 1 цієї статті; неповнолітня особа, яка під час вчинення злочину досягла віку, встановленого статтею 2.2.6 цього Кодексу, але має затримку психічного розвитку, пов'язану з педагогічною чи соціальною занедбаністю, і внаслідок цього не здатна повною мірою усвідомлювати значення свого діяння або керувати ним, визнається обмежено осудною (вікова обмежена осудність) – ч. 2 цієї статті [1].

Є сподівання, що напрацювання кращих фахівців у галузі кримінального права України увінчаються прийняттям нового кримінального закону України, і питання вікової неосудності (обмеженої осудності) перестане бути предметом наукових дискусій, а правові наслідки для таких осіб будуть характеризуватися юридичною визначеністю.

Список бібліографічних посилань

1. Текст проекту нового Кримінального кодексу України (станом на 17.01.2021). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 25.03.2021).

The criminal-legal consequences of committing a socially dangerous act by a person who at the time of commit in such reached the age from which criminal liability may arise, but has a mental retardation associated with pedagogical or social neglect, are considered. These are based on the analysis of the current criminal legislation of Ukraine and the manuscript of the draft Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *subject of the criminal offense, age from which criminal liability may arise, age in sanity, limited sanity.*

UDC 332.2.021.8.001.25(477)

Ivan KOŠČ,

PhD., Lecturer, Researcher

Academy of the Police Force in Bratislava,

Department of European Integrated Management of Borders,

Michaela KOŠČOVÁ,

Slovak Academy of Sciences,

Robert ODLER,

Academy of the Police Force

PERSPECTIVES OF QUANTITATIVE-LINGUISTICS METHODS IN POLICE PSYCHOANALYSIS

The methods of investigation use practices and principles that should be constantly developed and innovated, for the purpose of their enhancement, streamline, speed up, and particularly, to achieve the desired result in the form of revealing, detecting, and preventing crimes. A tool, such as the quantitative-linguistics determination of the complexity and comprehensibility of written texts, seems to be a suitable pre-stage in the complex of analysis and investigation. The appropriate adaptation of this method, as well as a precise scaling for the specific groups of texts, need a further investigation and an extensive development.

Investigation methods and procedures, as well as safety analyzes, are based on selected initial assumptions. The sufficient range and an appropriate selection of initial assumptions determine the subsequent chain of the investigation steps. Generally, in the case of a huge uncertainty, a wide range of initial assumptions is selected, and the input parameters are defined rather generally. On the other hand, in the case of a sufficient amount of relevant initial information or evidence in the beginning stages of the investigation or analysis, it is possible to define the range of initial assumptions very precisely with a focus

on specific input parameters. Sufficient relevant information and evidence in the beginning of the investigation represents a desired entry situation. Unfortunately, in real practice the state of an evidentiary emergency and cases of exhausted possibilities of conducting investigations are common. In such conditions, as well as in a state of lack of time or lack of investigative capacity, it is possible to use alternative or experimental tools to assist the investigation, or to help determine the direction and method of conducting investigations. We propose an analysis of complexity and comprehensibility of texts to be used for this purpose.

Quantitative-linguistics and police psychoanalysis. The analysis based on the complexity and comprehensibility of texts can be used as advisory or pre-selection tool for further investigation. This method can be applied either to evaluate relative complexity and comprehensibility of texts from different authors, or to selected texts of one specific author written in different time periods.

In the case of texts written by one person within a predefined timeline, the analysis might result in consistency of the person's written expression complexity, or on the contrary, individual or recurring changes in complexity of written texts might be revealed. Alignment of the timeline with fluctuations in complexity and comprehensibility of texts could indicate certain state of mind of the person at a specific time. In this way the result of such analysis can be considered part of psychoanalysis of the subject.

If the objective is to quickly select specific individuals from a larger group, it is possible to determine the appropriate order for investigation hearings based on predefined questionnaire evaluation by the methods of quantitative linguistics. In this way, it is possible to specify with certain accuracy the priority order of critical and less relevant individuals for investigation in conditions of lack of time and investigation capacities.

Method specification. The proposed tool designed for evaluation of text complexity and comprehensibility is defined by the equation:

$$D = \overline{W} \cdot \log(\overline{S}) \cdot \log(T)$$

where the final difficulty D of the text depends on the average word length W (determined in the number of syllables), the average sentence length S (in words) and the number of sentences in the text T . The result is a number representing a relative difficulty of the written text. Furthermore, it is suggested to convert the number D to a certain scale of categories – then the texts can be sorted into several groups in the range from easy to complicated texts.

This tool is universal, because the scale of text complexity and comprehensibility can be adjusted according to the text type. This means that different scale (the number of categories of the scale and the range of the category) needs to be designed for different groups of texts. For example, the scale for legislation texts would differ from the one used for short children's fairy tales. The process of the scale definition requires a sufficient number of relevant training texts. These training texts are the basis for designing a suitable number of scale categories as well as the size of each category. The more relevant training texts and the higher quality of the training texts, the more efficient tool is obtained.

The automatization of the text complexity and comprehensibility evaluation can be programmed in a programming software. We suggest using the statistical software R [1], which is open-source. It provides many packages of preprogrammed functions for statistical analyses and even for text processing (e.g., the “stringr” package [2]), which is essential for creating this psychoanalysis tool. The “shiny” package [3] provides a possibility to create a neat user-friendly interface for a quick analysis of uploaded text.

Conclusion. For the future research it is suggested to further develop methods of preliminary investigation. Systems based on the methods of quantitative linguistics are suitable for integration to bigger systems to achieve for example some sort of a polygraph, but with no need of the direct connection and beyond the time of the interrogation. Such a system could be applied without the need for a person's physical presence and without that person's consent, as the person's official texts and statuses can be freely analyzed. Moreover, any present or past written statements of a person can be analyzed. There is huge variety of possible ways how to use proposed mechanism of complexity and comprehensibility of texts in police psychoanalysis.

Acknowledgments

This work was supported by the Academy of the Police Force in Bratislava (Slovakia) and by grant VEGA 2/0096/21.

References

1. R Core Team (2021). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL <https://www.R-project.org/> (date of access: 12th March 2021).
2. Hadley Wickham (2019). stringr: Simple, Consistent Wrappers for Common String Operations. R package version 1.4.0. URL <https://CRAN.R-project.org/package=stringr> (date of access: 12th March 2021).
3. Winston Chang, Joe Cheng, JJ Allaire, Carson Sievert, Barret Schloerke, Yihui Xie, Jeff Allen, Jonathan McPherson, Alan Dipert and Barbara Borges (2021). shiny: Web Application Framework for R. R package version 1.6.0. <https://CRAN.R-project.org/package=shiny> (date of access: 12th March 2021).

UDC: 343.6

Neringa PALIONIENE,

Ph.D. in Law, Lecturer, Vice-Dean for Studies, Vytautas Magnus University

PROBLEMS CONCERNING THE RELATIONSHIP BETWEEN DIMINISHED RESPONSIBILITY AND AFFECT (EMOTIONAL AROUSAL): THE CASE OF LITHUANIA

*The concept of diminished responsibility was first introduced
in Lithuania in 2000 with the enactment of the new Criminal Code.*

As diminished responsibility was considered to be a constituent of murder/severe health impairment caused in a state of passion (Articles 130, 136 of the CC), the problem arose of the relationship between diminished responsibility (Article 18) and aforementioned crimes. In view of this fact and with the focus on regulation in foreign countries, the relevant scientific research, and the most relevant case law, this study aims to reveal the relationship between the above-mentioned areas.

Key words: *Diminished responsibility, provocation, emotional arousal, affect, murder/severe health impairment caused in a state of passion.*

Official figures show that cases of domestic violence are increasing every year [1]. Cases of domestic violence often result in death or serious injury. Statistics show that in 2020, there was an increase in the number of serious health injuries in cases of domestic violence (there were 13% more cases registered). The number of murders increased by 33.3% (there were 28 cases of murders registered), while in 2019, 21 murders were committed in the immediate environment [2]. Often, such severe consequences for health and life arise in a state of emotional arousal as a response to the unlawful actions of the perpetrator. As acts committed in a state of affect (emotional arousal) are considered to be less dangerous, the Criminal Code provides for a more lenient liability for crimes against health and life committed in such a state. This is justified by the fact that a person's ability to perceive the dangerous nature of a criminal offense or to control his or her actions is considered to be impaired during periods of emotional arousal. For this reason, this condition is often equated with diminished responsibility, without even questioning if such an excitement complies with the criteria for diminished responsibility [3,4]. To take such a position would mean that diminished responsibility could be a constituent of murder/severe health impairment caused in a state of passion (Articles 130, 136 of the CC). In line with this approach, it is also possible that in such situations, a person's criminal liability can be mitigated twice by applying a privileged murder norm and at the same time reducing the punishment under Article 18 of the CC, since the person was in a state of diminished responsibility. On the other hand, there is another opinion, according to which, when assessing a physiological affect from a medical point of view, it cannot be equated with diminished responsibility because of the nature of the physiological affect, which is not a mental disorder, but simply a psychological reaction of a person to a certain external stimulus [5]. Thus, according to this position, the peculiarities of a person's psychological state are significantly insofar as they enable the application of a privileged murder norm enshrined in the criminal law as partial moral justification and partial release, taking into account the situation and the emotional state of the accused. The latter position could also be supported by the fact that both the general and the special norms governing murder and severe health impairment in a state of passion function independently, and that both the conduct of a person with diminished responsibility and emotional arousal caused by the victim's unlawful actions are included in Article 59 of the CC as separate mitigating circumstances, which would seem to indicate

the legislator's willingness to separate the two institutes in question. In the light of all the points set out above, the study aimed to reveal the relationship between diminished responsibility and affect (emotional arousal). A complex interdisciplinary study was conducted, which revealed the following:

"...The evaluation of emotional arousal caused by a victim's provocation in the context of diminished responsibility does not confirm its compliance with the criteria of diminished responsibility, except for cases where a person suffers from a particular mental disorder in the background of which physiological affect manifests itself. However, each situation should be evaluated ad hoc, taking into account the totality of personal and situational factors:

Medically, the effect of emotional arousal on a person's mental abilities is questionable. Linguistically, the concept of emotional arousal is more closely associated with a healthy person's sudden, intense emotional reaction to an external stimulus which can cause relevant physiological symptoms.

Historically, the defence of diminished responsibility as well as of provocation in the case of a health impairment or murder have formed as two separate concepts, which is confirmed by the current regulation of foreign countries in the area in question." [6].

"...In most analyzed foreign countries, murder or health impairment in the circumstances in question is treated as partial moral justification and partial release, taking into account both the circumstances of the situation (provocation by the victim) and the emotional state of the accused. In individual cases, a mental disorder at the time of the crime is required since it is enshrined directly in the law. In all states (Germany, Latvia, Estonia, Slovenia, Poland, Switzerland, the Czech Republic, Hungary, the UK, etc.), murder and/or health impairment in a state of passion function as separate norms, despite the fact that the regulation establishes an article defining the institute of diminished responsibility, which in itself casts doubt on the equating of the perpetrator's condition to diminished responsibility. In countries where mitigation is essentially based solely on the psychological state at the time of murder and/or health impairment, a person's emotional arousal could not be unambiguously associated with diminished responsibility, given the higher standards for establishing diminished responsibility. The wording of the law describing a person's psychological state is not sufficiently clear in most states when it comes to deciding on the level of emotional arousal a person should be in at the time of committing a crime. However, it is noticeable that in most wordings of the law, a healthy person's psychological state is assessed in the context of a specific situation where the person's emotional arousal does not go beyond the norm, unless the law explicitly requires a mental disorder as provided for in the regulation of Estonia, Switzerland, the Czech Republic, and some US states based on the wording of the Model Penal Code." [7].

References

1. Official Statistics Portal, Statistics, Lithuania, Vilnius (2020). URL: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=8417124>. [accessed 2021 03 15].
2. Office of The Equal Opportunities Ombudsperson, Vilnius (2020). URL: <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2020/03/smurto-statistika-2020-03-05.pdf>. [accessed 2021 03 15].

3. Olegas Fedosiukas ir kiti, *Lietuvos Baudžiamoji teisė. Specialioji dalis* [Lithuanian Criminal Law. Special Part] (Vilnius: Justitia, 2013), p. 50.

4. Rita Aliukonienė, Neringa Aliukonienė, Vygintas Aliukonis; Rita Aliukonienė, „Sunkaus sveikatos sutrikdymo labai susijaudinus (Baudžiamojo kodekso 136 straipsnis) požymiai“ [Constituent elements of Severe Health Impairment Caused in a State of Passion (Article 136 of Criminal Code)]. Article in a book: *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų baudžiamosios politikos ir baudžiamųjų įstatymų teisėkūros, baudžiamosios teisės, baudžiamojo proceso ir nusikaltimų kvalifikavimo problematikai, rinkinys* (Vilnius: Registrų centras, 2011). p. 301 – 318.

5. Jelena Marcinkevičienė, Pakaltinamų asmenų su psichikos sutrikimais visuomenei pavojingų veikų prevencija [Prevention of socially dangerous acts of accused persons with mental disorders]. Article in a book: *Agresija ir smurtas – psichinė norma ir patologija* (Vilnius: Lietuvos teismo psichiatrijos asociacija, 2001), p. 92.

6. Palionienė, Neringa, The Issue of Diminished Responsibility in Lithuanian Criminal Law (Doctoral Dissertation, Social Sciences, Law (01 S), Kaunas, 2018), p. 171.

УДК 159.9

Євген Васильович КОБКО

слухач магістратури

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків,

Україна

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ: ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ, ТЕХНОЛОГІЇ ТА УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ

У роботі розглянуто основні психологічні характеристики політичного іміджу, загальні вимоги, що зумовлюють його ефективність, умови і чинники його привабливості, основні психологічні технології та моделі.

Ключові слова: політичний імідж, ефективність, умови, чинники привабливості, психологічні технології, моделі.

Термін «психологічна технологія» має узагальнюючий характер. Переважна більшість психологічних технологій спрямовані на розвиток особистості, тому їх часто називають гуманістичними. Психологічні технології, що застосовуються при створенні політичного іміджу, є в багатьох випадках за своєю суттю маніпулятивними. Але їх поєднує одне: вони базуються на властивостях іміджу як психічного образу. Частково вони були описані раніше:

- імідж як психічний образ є об'єктом ідеальним, він «продукт свідомості людей»;

- як психічний образ він нестійкий, схильний до змін, тому його необхідно постійно і цілеспрямовано підкріплювати спеціально організованою інформацією;
- імідж повинен бути емоційно забарвленим, «сірі» особистості в пам'яті не відображаються;
- необхідно, щоб імідж був реалістичним;
- імідж слід в більшості випадків створювати прагматичний, тобто під конкретне завдання (хоча можна діяти з «запасом», з перспективою);
- ефективний імідж - цілісний, в ньому не повинно бути суперечливих або нерівномірно виражених якостей;
- ефективний імідж є завжди простим, не складним.

Психологічні технології, пов'язані зі створенням ефективного іміджу, носять виражений маніпулятивний характер, адже по суті справи часто відбувається обман виборців: розрахований з певними цілями образ видається за справжні якості. У процесі аналізу багатьох політичних кампаній, літературних джерел, спілкування з вітчизняними іміджмейкерами були виявлені і описані найважливіші з них.

Перша психологічна технологія базується на поглибленому вивченні соціальних очікувань мас. Проблема стоїть буквально так: лідера з якими якостями і характеристиками вони хотіли би бачити на чолі міста, регіону, країни?

За допомогою соціологічних опитувань і спеціальних соціально-психологічних досліджень виявляються бажані якості і риси неперсоніфікованого лідера, тобто визначається так званий ідеальний образ. Бажано виявити якомога більше рис, щоб цей образ відображав найважливіші характеристики ідеалу як реально існуючої людини: стать, вік, освіта, особливості інтелекту, моральні якості, спрямованість особистості, ціннісні орієнтації і багато іншого. Далі підбирається кандидат, який в цілому більше інших нагадує цей ідеал.

Потім методом парних порівнянь за допомогою експертних оцінок визначається ступінь збігу його особистісних якостей з характеристиками ідеального образу. Це і є основа іміджу. Після цього починається конкретна робота: якісь якості за допомогою спеціальних тренінгів розвиваються, якісь такими повинні сприйматися за рахунок рекомендованих форм поведінки і спілкування, обчислюються необхідні дії, акції, які повинні були бути притаманні діям виявленого ідеалу. Діяльність, вчинки, думки і оцінки даного кандидата широко висвітлюються в ЗМІ, в результаті виборці починають усвідомлювати - «Це він!», «Саме такий нам зараз і потрібен!», «Про такого ми говорили!» За допомогою різних зворотних зв'язків проводиться корекція іміджу.

Другий сценарний підхід - формування низки подій. Коли є чіткі уявлення про ідеальний образ лідера, можна приступати до написання сценарію його «розкрутки», просування, тобто обґрунтування конкретних дій, акцій і висловлювань на період виборчої кампанії. Іноді це називають формуванням подієвого ряду. Участь політика в запланованих подіях має сформувати його імідж, розрахований раніше. Події плануються таким

чином, щоб політик проявив свої сильні сторони і про нього заговорили, щоб сформувалася сприятлива думка.

Формування даного подієвого ряду повинно бути глибоко продуманим і відповідати іміджу політика, стратегії його виборчої кампанії і специфіці виборчого округу. Цей ряд повинен бути органічним, природним, а для цього необхідна серйозна аналітична робота радників і консультантів. Зазвичай основні моменти ряду визначаються в процесі аналізу економічної, соціально-демографічної, соціологічної інформації. Велику користь може принести і моніторинг психологічного простору округу, тобто відстеження на відрізок часу в кілька місяців соціальних настроїв населення, джерел їх тривог і страхів, симпатій і антипатій, надій, установок, стереотипів. Цей моніторинг дозволить краще розрахувати емоційні реакції населення на ті чи інші акції і дії кандидата, передбачені сценарієм.

Використання соціально-психологічних феноменів контрасту і подібності. Застосування даних психологічних феноменів при формуванні привабливого іміджу ґрунтується на особливостях передвиборної ситуації і часто на ставленні до формального лідера. Особливості такого ставлення наступні.

По-перше, у більшості людей ставлення до лідера, що займає високий пост, дуже своєрідне: якщо справи йдуть добре, то все успіхи пов'язують головним чином з ним, якщо ж ні, то саме він у свідомості людей у всьому винен, навіть в тому, до чого взагалі не має безпосереднього відношення. Соціально-психологічний ефект контрасту може бути застосований і по-іншому - без безпосереднього порівняння, яке може викликати небажану конфронтацію. У цьому випадку про непопулярного лідера дається величезна, надлишкова інформація. Висвітлюється буквально кожен його крок, коментується кожне висловлювання, здійснюється докладний показ його діяльності і взаємодій. Це дуже хитрий психологічний хід. Він заснований на відомому в соціальній перцепції парадоксі: чим більше люди знають про будь-кого, тим більше пред'являють до нього вимог і претензій.

Використання деяких закономірностей соціальної перцепції. Соціальна перцепція - це сприйняття, розуміння і оцінка людьми соціальних об'єктів, інших людей, соціальних груп, спільнот. Це прояв соціальної обумовленості сприйняття, коли об'єкт (суб'єкт) сприймається не тільки як якась даність, але в процесі сприйняття включаються минулий досвід, психологічні установки, цілі. Власне, зазначені вище соціально-психологічні феномени контрасту, подібності і ореолу також мають безпосереднє відношення до соціальної перцепції. В рамках даного наукового напрямку було встановлено, що сприйняття соціальних об'єктів має ряд специфічних рис. Зокрема, в процесі такого сприйняття відбувається смислова оцінна інтерпретація об'єкта, в тому числі і причинних (каузальних атрибутів), має місце взаємовплив, емоційне ставлення.

Використання вербальних і лінгвістичних прийомів. Вони не настільки дієві, як зазначені вище, і, швидше за все, не мають самостійного психологічного значення. Але їх застосування може істотно посилити результативність існуючих технологій. Нерідко дані прийоми представляються як НЛП-технології, тобто впливають безпосередньо на підсвідомість.

мий рівень сприйняття, що програмує заздалегідь задане відношення до кандидата. Ефективність їх визначити практично неможливо, але і заперечувати програмування поведінки було б невірним. Такі прийоми рекомендують застосовувати в тих випадках, коли явно недостатньо переконливих фактів, що свідчать про сильні сторони особистості кандидата або його явні переваги. Позитивне ставлення досягається без будь-якої аргументації, тільки за рахунок ефекту психологічного впливу, що виникає внаслідок їх застосування.

Отже, нами були розглянуті основні психологічні характеристики політичного іміджу, загальні вимоги, що зумовлюють його ефективність, умови і чинники його привабливості, основні психологічні технології та моделі. Застосування даних знань, безсумнівно, зробить діяльність по створенню привабливого політичного іміджу більш продуктивною.

Список бібліографічних посилань

1. Томенко М. Особливості "новітніх" виборчих технологій та їх застосування в Україні // http://www.vybyry.com/ua/coments/5summary/sem_el_tech.html.
2. Зущик Ю. Ідеологічний тип лексику політичного лідера в структурі політичної психології. К., 1995.
3. Кривошеїн В. В. Іміджова складова політичного світосприйняття: структура елементарного рівня // Грани. – Д., 2002. – № 4.
4. Кривошеїн В. В. Політичний імідж в аксеологічній структурі політичної ментальності українського народу. Національна ідея у формуванні громадянського суспільства та правової держави в Україні (матер. конф.). – К. АТ „Реклама”, 1999.
5. Лавренко О. Проблеми формування іміджу кандидата в депутати // Проблеми політичної психології. - К., 1997. 6. Майерс Д. Социальная психология. – СПб., 1997.

The paper considers the main psychological characteristics of the political image, the general requirements that determine its effectiveness, the conditions and factors of its attractiveness, the main psychological technologies and models.

Key words: *political image, efficiency, conditions, attractiveness factors, psychological technologies, models.*

Наукове видання

ОСОБИСТІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН

Тези доповідей учасників
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(15 квітня 2021 року, м. Харків, Україна)

Українською, англійською, польською та російською мовами

Відповідальні за випуск: *О. О. Євдокімова, К.Р.Маннапова ,
А. А. Шиліна,*
Корегування списків бібліографічних посилань: *С. С. Тарасова*
Комп'ютерне верстання: *К. О. Сологуб*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 19,3. Обл.-вид. арк. 17,4.
Тираж 70 пр. Зам. № 2020-6.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087
від 22.01.2008.